ASAF SAVAŞ AKAT

ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ

İlk Baskı:
İletişim Yayınları, İstanbul, 1983

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Mayıs 2004

http://akat.bilgi.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Sanal Baskıya Önsöz	3
Giriş: İktisat ve İdeoloji Üstüne Deneme	4
Alternatif Büyüme Stratejisi	44
Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları	78

SANAL BASKIYA ÖNSÖZ

Alternatif Büyüme Stratejisi 1983 yılında yayınlandı. Kitap birkaç baskı yaparak o devir için çok iyi sattı. 1984'de *Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilim ödülünü* aldı. Doğallıkla, bir süre sonra modası geçti ve unutuldu. Bir kaç kez yeniden yayınlamaya niyetlendim ama ama bir türlü uygulayamadım.

Sanal baskıyı hazırlarken kitaptaki çalışmalardan sadece ikisini, Türkiye'de iktisat ideolojisinin evrimi üstüne bir deneme niteliği ağır basan giriş bölümünü ve kitaba adını veren makaleyi aldım; diğerlerini, hem daha teknik hem de iktisadi düşünce tarihi açısından daha az ilginç olduklarının düşünerek dışarıda bıraktım.

Buna karşılık, basılı kitapta yer almayan ama aynı dönemde ve aynı teorik sorunsal içinden bakarak yapılmış bir çalışmayı, *Cumhuriyet Dönemi Ansiklopedisi*'nde çıkan *Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları Tarihi* adlı makaleyi ekledim. Doğrusu ya, böyle bir üçlünün daha tutarlı ve okuyucu için daha yararlı olabilecek bir bütünselliğe sahip olduğunu düşünüyorum. Orijinal metinlerde (varsa) dizgi hatalarını düzeltmek dışında bir değişiklik yapmadım.

11 Haziran 2004
Kuştepe, İstanbul

İKTİSAT İDEOLOJİSİ ÜSTÜNE DENEME

24 Ocak 1980'de devreye giden ve o günden bu yana ufak tefek farklılıklarla da olsa uygulanan istikrar paketinin Türkiye ekonomisine genellikle olumsuz bir etki yaptığı kanısındayım. Gene de hiç olmazsa bir konuda, 1970'ler ortasında başlayan ve 24 Ocak istikrar tedbirleri ile noktalanan bunalımın bir yararı oldu: İktisat politikası ile ilgili tartışmalarda ve kamuoyunun bu tartışmalara olan duyarlılığında ciddi bir nitel sıçrama belirdi. Profesyonel iktisatçıların, örneğin T. Berksoy'un, K. Boratav ve arkadaşlarının, O. Ulugay'ın Y. Kepenek'in son dönemde yayınladıkları kitaplar, hemen akla gelen son derece önemli yapıtlar; İktisat Dergisi'nin, Bilim ve Sanat'ın ve Toplum ve Bilim'in sayfalarında M. Durdağ'ın T. Çavdar'ın, S. Gürsel'in, T. Tayanç'ın, T. Berksoy'un, İ. Önder'in ilginç makaleleri çıktı. Büyük gazetelerde, sokaktaki adamın güncel yaşamı ile bağlantı kurmayı başarılı bir şekilde becerebilen iktisat sayfaları oluştu. Yeni iktisat dergileri yayınlanmaya başladı; günlük iktisat gazeteleri yerleşti ve güçlendi. İktisat politikası sorumlularının fahiş hataları gözler önünde yapabilmesini ve bunlara rağmen kamuoyu tarafından kolayca aklanmasını engellemekte yeterince güçlü olmasa da, Türkiye'nin sorunlarını iktisat bilgisi ve sağduyu düzeyinde ele alan yeni bir düşünce odağının oluşmakta olduğuna dair işaretler var. 1980 sonrasında yazdığım ve ancak sınırlı bir okuyucu kütlesine hitap edebilen dergilerde yayınlanan iktisat politikası ile ilgili makalelerimi bu kitapta toparlama kararı, söz konusu yeni iktisadi düşünce (ve eylem = politika) odağının tartışmalarını daha geniş bir çevreye yayma umudunu taşıyor.

Aslında, Türkiye ekonomisinin idam fermanı 12 Mart hükümetlerinin üst üste yaptıkları inanılmaz hatalarla imzalanmıştı. 1976 ortalarına kadar, işçi dövizleri ve DÇM'ler biçimini alan çok özel bir dış konjonktür, birkaç eksantrik iktisatçı dışında herkese, ekonomideki refah ve hızlı büyüme görüntüsünün altında yatan acı gerçeği gözardı etme olanağını verdi: En fakirinden en zenginine, tüm Türk halkı bayram harçlığını bolca koparmış çocuklar gibi har vurup harman savurmaya kendilerini kaptırmışlardı. Derken bayram bitiverdi. Üstelik, gene herkesi hazırlıksız yakalayarak. Sokaktaki adamın bayramın süregelmesi yönündeki arzusunu anlamak, hattƒ onun bu arzusuna yakınlık duymak doğal bir his. Ancak, ekonominin kaderini elinde tutan politik sorumluların olayın ciddiyetini nasıl olup da kavrayamadıklarını anlamak mümkün değil. 1976 yazından 1980 yılbaşına geçen 3.5 yıl boyunca iktisat politikası sorumlularının birkaç marjinal düzenleme ile tekrar 1970'lerin ilk yarısındaki mutlu ve müreffeh günlere geri dönülebileceği inancını

taşımalarının ardındaki saik ve nedenleri bulmak kafamdaki en büyük bilmecelerden biri idi. Şüphesiz, dönemin kendi özgül toplumsal-politik konjonktürünün bu oluşuma büyük bir katkısı vardı. Gene de, sezgisel olarak bilmecenin çözümünü farklı bir düzeyde yani yapısal nedenlerde aramak gerektiğini hissediyorum.

Sonucu baştan söyleyelim: 1980 yılına gelindiğinde iflas eden (ve çöken) sadece Türk ekonomisi değildir; Türkiye'yi 1980 yılına getiren iktisat anlayışı (iktisadi olaylara bakış açısı) ve onun ardında yatan dünya görüşüdür. Dikkat edilirse, iktisat anlayışı ve dünya görüşü gibi ifadeler, iktisat idelolojisi kavramının yumuşatılmış biçimleridir. Yani, Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısında yaşanan büyük bunalım ve bu bunalımı tescil eden (güya) istikrar paketinin köklü bir ideolojik bunalımı yansıttığını söylüyoruz: Ekonomi ile beraber iflas eden, onu belirleyen onca belirlenen hakim iktisat ideolojisidir.

Soruna tarihi perspektifi içinde bakmak gerekiyor. En basit bir tarih (ve toplum) teorisi bile, iktisadi, politik ve ideolojik şeklinde soyutlamaya çalıştığımız süreçlerin aslında aynı toplumsal bütünün farklı cepheleri olduğunu vurgular; aralarındaki bağımlılığının (hiyerarşinin?) niteliklerini saptamaya çalışır; herhangi birini tek başına ele almanın imkansızlığını belirtir; uzun dönem (yapısal) ve kısa dönem (konjonktür ya da türüm) farkını kavramsallaştırdığını önerir. Ne var ki, teorik düzeydeki bu tür kaygılar somut toplumların somut analizleri yapılırken sık sık unutulur: Kısmi bütünü, güncel yapıyı kovar. Halbuki, çoğumuzun elindeki analitik araçlar, yukarıda sözü edilen iflası kaçınılmaz hale getiren sürecin tohumlarını bizzat Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki dengelerde bulmaya yeterlidir. Özgül bir tarihi konjonktürün, daha 1950'lerde doğal ölümü olağan karşılanabilecek bir ideolojik yapıyı 1980 yılına kadar yapay teneffüsle yaşatabilmesi şaşırtıcıdır ama olmuştur. Önce, 1923'ten bu yana Türkiye Cumhuriyeti'ni yöneten üç temel iktidar odağından ikisi her geçen gün derinleşen bunalımı göğüsleyemediklerini kanıtladılar ve bu şekilde üçüncüsüne kapıyı açtılar. Dönemin tarihini iyi bilen her gözlemci, üçüncüsünün başarı ihtimalinin daha da düşük olduğunu kolayca öngördü. Bence, bu kaçınımaz iflas, toplumsal gelişmemizde önemli bir devrenin kapandığına delildir; içinde yaşarken çekilen sıkıntılar ne kadar büyük olursa olsun, uzun dönemde olumlu hatta kurtarıcıdır.

Ancak, kaçınılmaz sözcüğünde "demir kanunlarla" dolu bir determinizm ya da yarı-mistik bir kadercilik aranmamalıdır. Olsa olsa, insanların değişen koşulları salt teorik düşünce aracılığı ile temellük edebilme yetenekleri hakkında bir karamsarlık söz konusu. İdeolojilerin (kendilerini teori zannetseler bile) gerçek tarafından yanlışlanmaları uzun ve zor bir süreç. İnsanlar, geleceğin kendi bekleyişlerinden çok farklı olacağını öngörenlere çoğu kez "erken öten horoz" muamelesini layık görüyorlar. Ne zaman ki yaşam bütün acımasızlığı ile ve şüpheye yer bırakmaksızın düşüncelerimizin (ve bekleyişlerimizin) yanlışlığını kesinkes yüzümüze vuruyor, belki o zaman horozu kestiğimize hayıflanıyoruz. Olaya böyle bakmanın çok önemsediğim bir çıkarsaması var: Yakın gelecek hakkında çok iyimser değilim. Eskinin iflası, yeninin ortaya çıkmasının önkoşulu; ama garantisi değil. Kendini

yeniden-üretmekten aciz (müflis) bile olsa, bir ideoloji kolay ölmüyor. Neyin yanlış olduğunu yaparak öğrenmek belki çok yararlı, ama, kendiliğinden bizi doğruya götürmüyor. Bu özgül anlama, yukarıda değindiğim yeni iktisadi düşünce odağının fonksiyonunu hayati görüyorum. Eskinin bunalımı tepe noktasında iken, "volontarizm" diye sık sık küçümsediğimiz insan iradesinden kaynaklanan müdahaleler olağanüstü bir güç olabiliyor. Yakın tarihte bunun örneklerini kolayca bulabiliriz. İlk bakışta imkansız gibi duran çözümler, onu savunanların mücadele azmi ve dirençleri sayesinde gerçekleşebiliyor.

Analizin bu noktasında, yukarıdaki "hakim ideoloji" ifadesini açmalıyız. Kastedilen, yönetici (ya da hakim) sınıfların ideolojisi değil; kentli ya da köylü, sokaktaki insanın da paylaştığı ve bu nedenle toplumun hakim ideolojisi diyebileceğimiz düşünce biçimi. Hatt*f*, bir yandan büyük tiraj kavgasına girmiş bir basın sektörü, öte yandan büyük kütlelerden örgütsel kopukluğunu popülizm adı altında demagojiye dönüştürmüş siyasi partiler, yönetilenlerin ideolojik ağırlığını öne geçirmişti. Retorik düzeyindeki farklılıkları ne olursa olsun, temel iktisadi tercihlerde inanılmaz bir benzeşme (belki de özdeşlik) yaratan bu sürecin belirgin unsurlarına aşağıda değineceğim. Şimdilik, iki noktayı vurgulamak istiyorum. Birincisi iktisat ideolojisinin tekliği çoğu düşünürün gözünden kaçtı. Benim bildiğim tek istisna, Çetin Altan'dır: Kutuplaşmış bir heterojenlik görüntüsünün altındaki homojenliği yani çok-ideolojili gibi duran gürültünün ardındaki tek-ideoloji boyutunu başarı ile tesbit etti ve defalarca işledi, işliyor. İkincisi, Türkiye'de iktisat ideolojisindeki süreklilik ve bütünlüğe diğer düzeylerde, özellikle politik ideolojide rastlamayışımız. Önce 1946, derken 1960, 1971 ve 1980, politik düzeyde yaşanan şoklar, politik hayatta yaparak öğrenme sürecini hızlandırdı; yanlışın anlaşılmasından doğrunun öğrenilmesine giden yolda önemli adımlar atılmasına olanak verdi. Sonunda, kırılmalar, zigzaglar ve geri-dönüşlerle de olsa, politik ideolojide ulaşılan düzey, iktisat ideolojisinin çok ilersinde. İktisadi-toplumsal içerikleri pek iyi anlaşılmasa da, demokrasi, sivil toplum, insan hakları, milli irade gibi temel kavramlar çerçevesinde oluşan consensus, ayrıntılarda önemsenmeyecek bir çeşitlilikle beraber yaygınlaşıyor. Bütün cumhuriyet dönemi boyunca, Türkiye'nin politik gelişmişlik düzeyinin iktisadi gelişmişlik düzeyinin üstünde seyrettiği yönündeki kanımı güçlendirilen bir olgu bu. Söz konusu yapısal trendin kolay kolay kırılamayacağına, yani geri-dönüş özlemlerinin "sükut-u hayal" ile sonuçlanacağına inanıyorum. Ancak, uzun dönemde, politik gelişme çizgisinin sürdürülebilmesi, iktisat ideolojisinde de temel politik tercihlerle tutarlı düşünce biçimlerinin oluşmasını sağlayacak köklü dönüşümlerle mümkündür. 1970'ler sonunda başlayıp bugün istikrar adı altında devam eden bunalımdan böyle bir şok etkisi bekliyorum; o nedenledir ki, 1980'ler iktisadi düzeyde önemli bir ideolojik kayma dönemi olabilir diyorum: Sadece politikacıların, aydınların, işadamlarının, v.s (elitin) değil, aynı zamanda işçinin, memurun, esnafın, köylünün, vs. (sokaktaki adamın) iktisadi olaylara bakış açısında ve onlar karşısındaki tutumunda gerçekleşen değişiklikler, aynen politik düzeyde olduğu gibi, az sayıda yeni temel kavram etrafında concensus; ama ayrıntılarda

önemli bir çeşitlenme ile noktalanıncaya kadar, söz konusu ideolojik kayma (ve arayış) sürecektir.

Başka türlü de olamazdı zaten. Tarihin (ve toplumların) genel gelişme kuralları bize yeterince ipucu veriyor. Toplumsal dinamik içinde en yavaş değişen, kendisini en güçlü yeniden-üretebilme olanağına sahip olan, insanların inançları ve ahlaki değerleri; yani ideolojiler. Hele hele basit bir tarım topluluğundan karmaşık bir sanayi toplumuna giden büyük dönüşümde, bu gerçek iyice belirginlik kazanıyor. Bir tek neslin ömrü, şöyle böyle 20-30 yıl, toplumun nesnel görüntüsünü değiştirmeye yetiyor. Karasabanın yerini traktör, kağnının yerini otomobil, gaz lambasının yerini elektrik, Karagöz'ün yerini TV ve video, köylerin yerini dev metropoller alıyor. Türkiye'de bu devasa adım 30 yıl gibi kısa bir sürede atıldı: 1950-1980. Halbuki, bütün bunları gerçekleştiren insanların inançları, değer yargıları, belledikleri "oyun kuralları", 1950-öncesi dönemde şekillenmişti. Bunlar, yeni nesnel koşullara uymamakta direndiler; h*f*l*f* direniyorlar yarın da direnecekler. Teknoloji ve bilim, yani doğa hakkındaki bilgi düzeyi gelişti, çeşitlendi, karmaşıklaştı. Ama insanlar ve toplum, h*f*l*f*, bilim-öncesi hurafeler aracılığı ile algılanıyor; basit, şematik ve ilkel düşünceli kolayca kavrayabildiği komplocu bir dünya görüşü bütün toplumsal yaşama damgasını vuruyor. Yeni gibi duran ideolojiler de, ancak bu hurafelerle özde birleştikleri takdirde yaygınlık kazanabiliyorlar. Bu ideloojik ve beraberinde gelen kurumsal çerçeve, bir büyük bilim adamının bundan 100 küsur yıl önce saptadığı gibi, bir süre sonra bizzat nesnel koşullardaki gelişmenin en büyük engeli oluyor; ekonominin ve toplumun gelişmesini durdurucu etkileri ağır basmaya başlıyor. Böyle anlarda, aydınların sorumluluğu da artıyor: Toplumun yaygın ön-yargılarına teslim olan ucuz eleştirilerin sağlayacağı (ucuz) popülerliğe kapılmamak; bilim ve sağduyuyu hurafelere karşı cesaret ve inatla savunmak. Bu ise, tanımı icabı soyut olan teorik düşünceyi büyük kütlelerin güncel yaşamları ile bütünleştirecek köprünün kurulmasını gerektiriyor. Aydının öncü görevi ancak bu şekilde anlaşıldığı takdirde varolan köprüleri bile yıkan tepedeninmeci (jakoben) maceraların önünü kesebilir ve geçmiş maceraların yaralarını sarabilir.

Ancak, genel kurallarla da yetinmemek gerekli. Çünkü, cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin benzer yapıda kabul edebileceğimiz pek çok toplumdan ayırdedici bir özgüllüğü var. Az önce değindiğimiz gibi, politik ideoloji ve kurumlaşmanın iktisadi ideoloji ve kurumlara göre nisbi gelişmişliği ya da Türkiye'de iktisat ideolojisinin nisbi azgelişmişliği mutlaka açıklanmalı. Baştan beri vurgulamaya çalıştığımız ideolojik dönüşümün alacağı biçimde, bu konuya getirilen teşhis belirleyici olacaktır. Şüphesiz, sorun, bu kısa giriş yazısının boyutlarını çok aşan bir karmaşıklığa sahiptir; Osmanlı Devleti ve mirascısı Osmanlı-Türk toplumunun gerçekçi bir tarih (ve toplum) teorisi aracılığı ile ayrıntılı analizini gerektirmektedir. Gene de, toplumsal bilimlerde sık sık olduğu gibi, ana hipotezler nisbeten basittir. Üstelik, bu hipotezler, örtük biçimde de olsa, bir süredir Türkiye'de tartışılmaktadır. Mevcut kavram kargaşası içinde, bu tartışmaların çok yanlış yerlere gittiği, sık sık doğru gözlem ya da hipotezlerden yola çıkanların en sıhhatsiz sonuçlara ulaştığı, buna

karşılık, yanlış gözlem ve hipotezlerden hareket edenlerin doğru politika (policy) önerileri getirip bunları amaçları ile en çelişkili sonuçlar verecek şekilde uyguladıkları izlenebilir. Söz konusu tartışmaların bir özelliği, aslında aynı kampta olması gereken pek çok aydını bilimsel düşüncenin serinkanlılık ve şüpheciliğinin yerini politik militanlığın iman ve duygusallığının aldığı hasım kamplara bölmüş olmasıdır. Mantık ve analizin yerini duygusal tepkiler alınca, aslında Türkiye'nin geleceği açısından büyük önem taşıyan bir diyalogun tohumları daha filiz vermeden kuruyuverdi. İkinci özellik, ana hipotezlerin güncel iktisadi sonuçları hiç yokmuş gibi tartışılmalıdır. Zaten, katılanların ezici çoğunluğu formel iktisat eğitimi görmemiş sanatçılar, edebiyatçılar, gazeteciler, hukukçular ve siyasetçilerdi. Tek tük iktisatçı ise, iktisat politikasından çok teorik iktisatla ilgilenen, üstelik tartışmaya profesyonel iktisatçı kimliği yerine toplumsal bilimci olarak katılan kişilerdi. Bu şekilde kökeni şüphesiz farklı bir biçimde de olsa çok daha gerilere giden ama geçtiğimiz 15-20 yıl boyunca Türk aydınlarını en çok heyecanlandıran (ve ilgi uyandıran) bir arayış, 24 Ocak 1980'e kadar, iktisat ideolojisine (yani somut iktisat politikası önerilerine) hiç yansımadan sürdü. Okuyucuyu iflas ettiğine ikna etmeye çalıştığım hakim iktisat ideolojisinin bir çizik bile almadan 1980'li yıllara gelebilmesinde bu doğurgan arayışın (karşıtları kadar yandaşlarınca da) boğulmasının önemli bir katkı yaptığına eminim.

Önce, soruyu açık ve seçik bir biçimde yeniden soralım: Türkiye'de kapitalizm-öncesi (ya da tarım toplumu) ideolojik kalıntıların en güçlü iktisadi düzeyde kendilerini hissetirmelerini nasıl açıklarız? İlk ihtimal, bu olgunun genel kurallara tutarlı olduğunu, yani ayrıca bir açıklamanın gereksizliğini önermektir. Bu öneriye yukarıda peşinen karşı çıktık. Teorik düzeyde, nesnel (iktisadi) koşullardaki hızlı değişmenin öncelikle iktisat ideolojisini etkilemesi ve hatta doğrudan iktisat ideolojisindeki dönüşümden kaynaklanması ve politik süreçlere önemil bir ekonomisi laq (gecikme) ile aktarılması genel kuralın temel ilkelerinden biridir. Üstelik, ampirik olarak da, Türkiye ile kıyaslanabilecek ülkelerin deneyimleri genel kuralı doğrular niteliktedir.Latin Amerika'nın iri ülkelerinde, Hindistan'da, Mısır'da, Pakistan'da, Tayland'da, Güney Kore ve Taiwan'da görülen, iktisadi ve politik ideolojilerin (ve kurumların) ya birbirleri ile eşdüzeyliği ya da ilkinin ikincisinden daha gelişmiş olduğudur. Analizin bundan sonraki aşamaları açısından önemli ipuçları sağlayabilecek bu gözlemi açmalıyız. İlk akla gelen, hangi kriterleri kullanarak bu sonuca vardığımdır. Politik düzey için kriter tesbiti nisbeten kolay: Demokrasi. Sanıyorum ki, bu kriterin ana gelişmişlik göstergesi olduğunda az çok herkes birleşiyor. Tartışmalı olabilecek kriterler ise iktisadi düzeyle ilgili olanlar. Ben biri nicel diğeri nitel iki kriter öneriyorum: Dış ticaret akımlarının ekonomideki önemi ya da dışa açıklık (nicel kriter) ve kaynak dağılım mekanizmalarında ademi-merkeziyetçilik derecesi (nitel kriter). İlki, tarım toplumlarında adeta doğal (organik) kabul edebileceğimiz yabancı düşmanlığın iktisat ideolojisinde otarşi özlemleri ile yüklü duygusal bir milliyetçiliğe dönüşmesini yansıtıyor. Sanayi toplumlarının milliyetçiliği ise çok farklı; bir hesap ve çıkar işi. Dolayısı ile, iktisat ideoloji geliştikçe,

dış dünya ile iktisadi ilişkilere konan tahditler azalma eğilimi taşıyor; yani rasyonelleşiyor. Yukarıda sayılan ülkelerin tümünde (bazılarında kişi başına gelir Türkiye'nin kat kat altında olmasına rağmen) Türkiye ile kıyaslanınca, dış alem ile ilişkilere konan tahditlerin daha az yani ekonomide dış alemin nisbi öneminin daha büyük olduğunu kolayca saptayabiliyoruz. İkincisi, tüm olgun tarım toplumlarında rastladığımız, bireyselleşmeyi engelleyen, bireyin kendi özel çıkarlarını savunmasını lanetleyerek, toplumun bütünsel çıkarını temsil ettiğini önerdiği devleti yücelten ideolojik yapının bir uzantısı. Kapitalizmin doğuşunda bu anlayışın ters yüz edilmesi, yani bireyin yüceltip devletin kısıtlanması yattığına göre, kriterimizin gerçekten amaçlanan gelişme derecesini ölçme görevini yerine getirebileceğini söyleyebiliriz. Somutta, birey-devlet karşıtlığı, piyasa dediğimiz ademi-merkeziyetçi kaynak dağılımı mekanizmalarının ekonomideki yer ve önemini belirliyor. İktisat ideolojisinde kapitalizm-öncesi kalıntılar ne kadar güçlü ise, yaygın özel mülkiyete rağmen, ekonomi ile ilgili kararları mümkün olabildiğince merkezde, yani devlet tarafından alma eğilimleri artıyor; piyasaların işlemesine izin verilmiyor. İlginçtir ki, bürokratik-merkezi kaynak dağılım mekanizmalarının bütün mahzurları rasyonel düzeyde anlaşılsa bile, devleti yüceltip bireyi küçülten kapitalizm-öncesi ideolojik kalıntının bilinç altındaki gücü, toplumdan bu yönde bir talep gelmesini de engelleyebiliyor. Gene, yukarıda sayılan ülkelerle yapılacak bir kıyaslama, hepsinde piyasa mekanizmasının Türkiyeye kıyasla çok daha gelişmiş olduğunu gösterecektir. Halbuki, iktisat ideoloji ve kurumları Türkiye'ye kıyasla daha gelişmiş olan bu ülkelerde, politik ideoloji ve kurumların ya ancak Türkiye kadar (Hindistan) ya da daha düşük bir düzeyde (diğerleri) yer aldıkları da kolayca saptanabilir. Sayılan ülkeler genel kuralla tutarlı, Türkiye ise tutarsız bir yapıya sahiptir.

Demek ki, Türkiye'de iktisat ideolojisinin nisbi azgelişmişliğini genel kural dışında bir özgül belirlenmede bulabiliriz. Ancak, bunu yapmadan önce bir noktayı açıklığa kavuşturmak istiyorum. Yukarıdaki özgül belirlenme kavramından hareketle beni "biz bize benzercilikle" suçlamak yanlış olacaktır. Her toplum, bir miktar genel kurala uyar; bir miktar da özgül bir konjonktür ve yapının izlerini taşır. Doğallıkla, ülke küçüldükçe, konjonktürün etkileri de artar. O nedenle, yukarıdaki kıyaslamayı iri ülkeler arasında yaptım ve sadece Türkiye'nin onlara göre özgüllüğünü belirtmeye çalıştım. Yoksa, Türkiye'nin bu özgül niteliklere sahip tek toplum olduğunu asla önermiyorum. Tam tersine, benzer bir gelişmeye, çok farklı tarihi ve yapısal nedenlerle de olsa, bir başka ülkede rastıyoruz. Bu kez, özel mülkiyetin tarım-dışı sektörlerde hiç olmadığı iki toplumu, Macaristan ve Polonya'yı karşılaştırabiliriz. İlkinde, dışa açık bir piyasa ekonomisi, baskıcı fakat toplumun kabullendiği bir politik rejimle beraber sürmektedir. İkincisinde ise, nitel olarak Türkiye'ye çok benzer bir ekonomik yapıya karşılık, gelişmiş bir demokrasi ve politika bilinci, bütün baskılara rağmen toplumda canlılığını korumaktadır. Kabaca, başta Sovyetler Birliği, sosyalist diye anılan ülkelerin de büyük bir bölümünün genel kurala uyduğunu, Polonya'nın ise Türkiye ile paralellik kurmaya olanak veren özgül bir durumu olduğunu söyleyebiliriz.

Sıra, Türkiye'de iktisat ideolojisinin nisbi azgelişmişliğin ardındaki nedenlerin açıklanmasına geldi. Sanırım bunları Türkiye Cumhuriyeti'nin mirascısı olduğu Osmanlı Devleti ve Osmanlı-Türk toplumunda bulabileceğimiz önerisi okuyucuyu şaşırtmaz. Ancak, gene ikili bir ayırım yapmak istiyorum: Konjonktürel (türeme bağlı) nedenler ve yapısal nedenler. İlki, daha yüksek bir soyutlama düzeyinde yapısal, etkenler tarafından belirlense bile, olayların oluş sırasını, yani, somut zamanda tarihin akış biçimini özetliyor; tekil toplum açısından şans unsuru da taşıyan bir süreci (yapısal olarak mümkün ama zorunlu olmayan gelişmeleri) yansıtıyor. İkincisi ise, uzun dönemde, konjonktürden büyük ölçüde bağımsız bir şekilde kendini zorlayacak güçlü eğilimleri. Doğallıkla, ele alınan toplumun herhangi bir zaman kesitindeki nihai belirlenmesi, bu iki düzeyin karmaşık bir birliğinden ibaret. Benim analizimde, iktisat ideolojisinin az önce belirtilen iki gelişmişlik kriterinden ilki, yani milliyetçilik konjonktürel, ikincisi, yani merkeziyetçilik yapısal etkenler tarafından açıklanıyor.

Osmanlı Devleti, zirve noktasında Akdeniz'in Güney ve Doğu yakalarını tümüyle kontrol eden ve Orta Avrupa'da gücünü duyuran çok uluslu bir tarım imparatorluğu idi. Denizde ve karada esas sınırını Batı Avrupa toplumlarının oluşturması, bu yörede gelişen kapitalizm ve sanayi devriminin etkilerini ve bunların kendisi için içerdiği tehdidi çok önce hissetmesine olanak verdi. Ancak, daha sonra anlatmaya çalışacağımız bir dizi yapısal etken, çağına ayak uydurmasını ve değişen koşullara uymasını engelledi. Devletin idari ve askeri gücü, sadece kapitalizmi engellemekle kalmadı; uzun süre, hızla gelişen Batı ülkelerinin kendisine yönelttiği askeri saldırıları da göğüsledi. Sonuçta, İmparatorluğun çözülmesi yavaş, zor ve sancılı bir süreç içinde Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uzadı. İmparatorluğun hakim ulusunu teşkil eden Türkler'in, yönetenler ve yönetilenler ayırımından bağımsız olarak, Batı'ya algılama biçimleri söz konusu çözülme döneminin iç ve dış mücadeleri içinde netleşti. 20. yüzyılın son çeyreğinde, sistem tercihlerini aşan (hatta onlarla çelişen) bir Batı düşmanlığının Türk toplumunda yaygınlığının ve bunun iktisat ideolojisine olan etkilerinin kavramsallaştırması çok-uluslu imparatorluktan milli devlete giden bu acılı yolun iyi anlaşılmasını gerektiriyor.

Aslında, yabancıya, yeniye ve farklı olana şüphe ile bakmak ve düşmanlık duymak, gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak bütün dünya halklarında rastladığımız bir olgu, Türkiye'nin yakın geçmişi, bu olguyu güçlendiriyor. Cumhuriyet dönemi Anadolu köylüsü için yabancı çok somut bir kavram: Osmanlı-Türk toplumunun kendisini müslümanlık ile tanımlaması, güçlü bir "gavur" kategorisi yaratıyor. Yerlisi için, gavur demek, savaşlar, ölüm, sefalet ve komşu köylerle karşılıklı kıyım demek; Rumeli ve Ada göçmenlerinde bütün bunlara bir de ata topraklarını haysiyet kırıcı bir şekilde terketmenin ezikliği var. Birinci elden yaşanmış bu gerçeğin tüm Batı medeniyetine atfedilmesi özel bir çaba gerektirmiyor. İster politik, ister ideolojik, ister ekonomik düzeyde olsun, Batı'ya karşı olduğu öne sürülen her tedbirin, her politikanın, Türk halkı nezdinde doğal bir desteği var. Kişisel çıkarları ile büyük ölçüde çelişse bile, dış dünya ile para ve mal

akımlarına getirilen ciddi tahditlere insanlarımız bu genel "gavur" kategorisi içinde bakabiliyorlar; yani onları olumlu buluyorlar. Bütün dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de ihracatçı (döviz kazanan) kesimlerin, örneğin pamuk, tütün, fındık, vs. üreticilerinin, kendi çıkarları ile çelişen (sömürülmelerine yol açan) korumacılık tedbirlerinden şikayetçi olmaları gerekirdi; halbuki bu yönde en ufak bir talep bile duymuyoruz. Çünkü, söz konusu korumacılık gelişmiş Batı dünyasına karşı yürütüldüğü ölçüde, "gavura" karşı verilen büyük (ve tarihi) mücadelenin bir parçası olarak kabulleniliyor. Buradan, Türk köylüsünü yüksek bir toplumsal bilince sahip olduğu sonucunu çıkartamayız. Gerçek tam tersini, söz konusu duygusal milliyetçiliğin dışındaki tüm alanlarda anarşizan bir çıkarcılığı gösteriyor.

İlginç olan, Bey takımının, yani yönetici kadroların da aynı ideolojik çatıyı paylaşmaları. Özellikle Batı'da rastladığımız türde kozmopolit ve evrenselci ideolojik unsurlar, birkaç kişisel (ve etkisiz) istisna dışında, Türkiye elitine çok yabancı. Kökenleri 19. yüzyıl başındaki yenilik herketlerine giden köklü bir fikir hareketinin mirascıları, büyük bir Batılılaşma arzusu ile büyük bir Batı düşmanlığını eş anda taşımanın şizofrenik çelişkisini hƒlƒ çözemediler. Bence, bu garip durumu açıklayabilecek bir tek hipotez var: Osmanlı Devleti yönetici kadroları ile Türkiye Cumhuriyeti yönetici kadroları arasındaki süreklilik. Hipotezin bir ayağı somut bir tarihi olguya dayanıyor. Osmanlı-Türk toplumu, yönetici kadroların dağılmasına ve hattƒ (belki) fizik olarak yokedilmesine yol açan bir açık sömürge dönemi yaşamadı. İkinci ayak daha tartışmalı ama ilkinin büyük ölçüde mantıki çıkarsaması: Osmanlı Devlet-i Ali'sinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş, yönetimci kadro ve ideolojisinde köklü bir değişme tekabül etmemektedir. Olsa olsa, bu kadro içinde iflas etmiş bir fraksiyon etkisiz hale getirilmiş, fakat, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki dengelerde 19. yüzyılda başlayan yenilikçi hareket ve kadrolaşmanın genel concensus'ü özenle korunmuştur. Cumhuriyet elitinin (resmi?) ideolojisinde, Osmanlı yönetici kadroları ile kendini özdeşleştirmek eğilimleri bir konuda çok yüksektir; Koca bir imparatorluğu "elimizden alan" ("biz" kimiz?) kapitalist Batı'ya karşı duyulan şüphe, diğer konulardaki ideolojik ayırımları ne olursa olsun, tüm yönetici-aydın elitin ortak paydasını oluşturur. İmparatorlukta işbölümünün ulusal çizgilerle gelişmesi ve hakim Osmanlı-Türk unsurunun geleceğin dinamiğini taşıyan ticaret ve sanayi kesimlerinin dışında kalması, milli devletin kuruluş aşamasında (hattƒ 1960'lara kadar) yönetici-aydın kadronun ekonomik düzeyde bir tür "Batı-gayri müslim" ittifaki görmesine yol açarak aydın milliyetçiliğinin iktisadi düzeydeki duygusallık boyutunu arttırıcı bir etki yapmıştır. Büyük kütlelerle elitin dış dünya ile ilişkilere bakış açısının bu şekilde çakışması, batı ile her tür ekonomik ilişkiyi şaibeli, hattƒ "hiyanet-i vataniyye" tohumlarını taşıyan ve dolayısı ile otarşiyi, kendi kendine yeterliliği yücelten bir ideolojik yapının ekonominin akılcı gerçeklerine direnebilmesini mümkün kılmıştır. Tüm diğer konularda birbirinin can düşmanı kesimlerin, en küçük bir kozmopolitlik ya da akılcılık filizini derhal boğmak üzere nasıl elbirliği ile taarruza geçtiklerini okuyucu kolayca izleyebilir.

Sanıyorum ki, yukarıdaki analiz konjonktür kavramının somut içeriğinin anlaşılmasında da yardımcı olacaktır. Osmanlı toplum yapısında, imparatorluğun bu şekilde, yani süreklilik içinde çözülmesini zorlayacak hiçbir unsur bulamayız. Örneğin, Kıta Avrupası'nda emperyalist güçler arasındaki güç dengesi ve yükselen radikal (burjuva-demokratik) devrimleri engelleme çabası, imparatorluğun daha 19. yüzyılın ikinci yarısında paylaşılmasını durduran temel etkendir; ve imparatorluğun toplumsal yapısına dışsaldır. Halbuki, çok-uluslu imparatorluktan milli devlete giden süreç açısından, bu paylaşılma farklı bir konjonktür yaratacak ve kurulacak milli devletin ideolojik temeli çok değişik olabilecekti. Sakın, bu söylediklerimden benim tercihimin bu yönde olacağı vehmedilmesin; amacımızın tarihin normatif bir yorumunu yapmak olmadığını, sadece konjonktür ve yapı kavramlarına açıklık kazandırmak için alternatif konjonktür senaryoları yazdığımızı hatırlatalım. Cumhuriyet dönemi hakim iktisat idelojisinde kapitalizm-öncesi milliyetçilik kalıntısının yapısal nedenlerden kaynaklanmadığının, yani salt konjonktürle açıklanabileceğinin anlaşılması bence çok önemli; çünkü, özellikle yeni yetişen aydın neslin söz konusu sürekliliği ideolojik düzeyde kıracak dönüşümü gerçekleştirdiği anda, bu kalıtının da hızla eriyebileceğine işaret ediyor. Zaten, Türkiye'nin bundan sonraki sağlıklı gelişmesi Batı ile ilişkilerimizde yukarıda değinilen şizofreni unsurunun çözülmesine bağlı.

Gelelim ikinci kritere; yani, kaynak dağılımı mekanizmalarında merkeziyetçiliğe. Bence, kişi başına milli gelir sıralamasında Türkiye civarında ya da altında yeralan ama özel mülkiyetin yaygın olduğu ülkeleri bırakın (yukarıda bunlara örnek vermiştik), Yugoslavya ve Macaristan gibi sadce devlet mülkiyetine izin veren ülkelerde bile piyasa kurumlarının daha gelişmiş olması, ancak ve ancak Osmanlı devlet (ve toplum yapısının Cumhuriyet'e devretiği ve konjonktür ne olursa olsun devredeceğine inandığım mirasla açıklanabilir. Osmanlı Devleti'nin, kapitalmi bağrında yeşerten Batı Avrupa feodalizminden önemli ayırdedici unsurları olduğu bugün az çok herkes tarafından kabul ediliyor. Ancak, benim şu ana kadar sadece dolaylı biçimde katıldığım (fakat yakın bir gelecekte doğrudan katılmayı ümit ettiğim) bir polemik, bu ayırdedici unsurların genel bir feodalizm kavramı içinde açıklanıp açıklanmayacağını, daha önce de değinilen diyalog yetersizliğinin bütün mahzurları ile beraber tartışıyor. Ben, Osmanlı Devleti (ve toplumu) için, merkezi, despotik, vs. gibi sıfatlarla kısıtlansa bile, feodal kavramının bizi çok yanlış yerlere götürdüğü kanısındayım. Osmanlı'nın feodal kabul edilmesinin, Batı Avrupa feodalizminin kendi özgül evriminden kapitalizmin doğuş sürecine bakarak 19. yüzyıl ortalarında üretilen mülkiyet, sınıf ve devlet kavramlarını Osmanlı Devleti'ne (ve toplumuna) uygulamakta büyük kolaylıklar getirdiğinin farkındayım. Ne var ki, çok farklı bir toplumsal dinamik ve yapı içerisinde üretilen bu kavramların aynen uygulanmasının analizi yapanlara sağladığı kolaylı dışında hiçbir yararı olmadığını, hatt$f$, tam tersine, kendi toplumumuzun dününü (ve dolayısı ile bugününü) doğru kavramsallaştırabilmemizde en ciddi engellerden birini oluşturduğunu düşünüyorum. Bu şekilde, bu giriş-deneme yazısının en zor ve yanlış anlaşılmaya

en açık temalarından birine geliyoruz. Doğrusu, ilerde kısaca özetleyeceğim geçmiş deneyimlerin ışığında, soruna epey korkarak yaklaşıyorum. Türkiye'de iktisat ideolojisinin geçmişteki evriminin anlaşılmasındaki önemine ve gelecekteki evriminin sağlıklı bir biçim almasına katkıda bulunacağına inanmasam, hipozetizimi kendime saklamayı şüphesiz tercih ederdim.

Batı Avrupa feodal düzeni ile Osmanlı düzenini çok farklı (hatt*ƒ* bir birine zıt) toplumsal kuruluşlar haline getiren özellik, toplum-devlet ilişkisinin yönüdür. Feodal Batı Avrupa'da devlet, kendinden bağımsız olarak toplumda varolan özerk iktidar odaklarının (feodal mülk sahiplerinin) bir ittifakıdır. Yani toplum, kendi içindeki heterojen iktidar ilişkileri ile beraber ve onları yansıtarak devleti kurar (constitutes). Dolayısı ile, toplumun her kademesi, her aşamada, kendi özerk iktidar alanını savunarak devleti toplumun kontrolu altında tutmaya çalışır. Özerk bireylerin ya da birey gruplarının devletten izinsiz yatay ilişkilere girebilmeleri (ki, piyasa dediğimiz kurumun en belirgin niteliği de budur), yani bir başka hiyerarjiye atıf yapmadan iktidar odağı olabilmeleri, feodal düzende daima varolmuştur. Feodalitede, Osmanlı-Türk gözü ile bakınca, devleti çok güçsüz, toplumu ise çok güçlü yapan bir özelliktir bu. Nitekim, Osmanlı-Türk yönetici kadrolarını Batı ile temasa geçtikleri ilk günden bugüne en çok hayrete düşüren olgu, Batı'da kendi anladıkları biçimde bir devletin yokluğudur. Çünkü, Osmanlı için, bizim bugün toplum dediğimiz şey, devlet tarafından oluşturulan bir insan topluluğudur:yani, devlet toplumu kurar (constitutes). Osmanlı-Türk halkı, çok-uluslu bir imparatorluğun hakim etnik grubu olmanın getirdiği tahditleri sezgisel olarak kavramış ve kendisinin devlet sayesinde varobildiği fikrini benimsemiştir. Bu koşullarda devletin belkemiğini oluşturan askeri bürokrasinin de kendilerine özerk bir iktidar odağı oluşturacak şekilde devletin gücünü sınırlayacak yerde, kendi içlerinde ya da dışarıda herhangi bir özerk odağın oluşmasını engelleyecek şekilde sürekli devleti güçlendirme ve toplumu devlet hiyerarşisi içinde eritme çabasını göstermeleri kaçınılmazdır. Doğallıkla, bu özgül ideolojik ve politik yapıda, ne Batı anlam ile mülkiyetten (hele hele özel mülkiyetten), ne de mülk sahiplerinin kendi aralarındaki yatay ilişkilerinin bir bölümünü özümleyen gene Batı anlam ile sınıftan bahsedilme olanağı çok sınırlıdır. Buradaki analiz açısından daha da önemli olan, böyle bir yapının, Batı'da kapitalizmle beraber gelişen anlamı ile ekonomi kavramına tümüyle yabancı olduğudur: Ekonomi, Osmanlı düzeninin özü ile çelişir.

Yukarıda kısaca vazedilen genel hipotezin kapsamlı bir teorik tartışmasına ya da ayrıntılı tarihi-ampirik kanıtların aranmasına girecek değiliz. Sadece, benim neslimdeki aydınları çok hayrete düşüren bir olgunun yukarıdaki hipotez ışığında nasıl bilmece vasfını kaybettiğini açıklamaya çalışacağım. 19. yüzyıl ortasından itibaren çok sayıda Osmanlı yönetici-aydını çeşitli nedenlerle Batı Avrupa'ya gittiler ve oralarda okuyup gördüklerinden etkilendiler. Ancak, daha ilk bakışta, iyi niyetlerinden şüphe edemeyeceğimiz bu insanların, Batı fikir akımlarından son derece asimetrik bir şekilde etkilendikleri göze çarpıyor. Batı fen ve bilimine karşı, Batıdaki politik düzene karşı büyük hayranlıklar oluşuyor; ama, ekonomi ile ilgilenen

adeta yok gibi. Daha da belirgini, içlerinde en hürriyetperver ve radikal olanların dahi, o sıralarda Batı Avrupa'nın gündemindeki bir numaralı sorun olan işçi sınıfı hareketleri ile hiç ilgilenmediklerini gözlüyoruz. Aynı dönemde hızla gelişen Marksizm'in Osmanlı aydınlarının yanına bile uğramayışı da cabası. Bence, bu garip olayın kökeninde, Marksizm'in ve işçi sınıfı hareketinin ekonomide temellenmiş bir kavramsal çerçeveden yola çıkmaları ve bu nedenle de Osmanlı aydınları için adeta Çince gibi bir anlaşmazlık boyutu taşımaları yatıyor. Ekonomi, devletin hem ürünü hem de temel yeniden-üretim aracı olan bu ideolojik sorunsala o kadar yabancı ki, en gözle görülür elle tutulur olduğu mekan ve zamanlarda bile içerisinden bakılınca görülemiyor. Osmanlı aydınlarının bu eğilimi Cumhuriyet döneminde de, 1950'li yıllara kadar devam etti; ondan sonra da inanılmaz bir süratle tersyüz oldu: Batı'ya gidenler içinde ekonomi okuyanların, ekonomi okuyanların içinde de Marksist eğilimlerin oransız bir şekilde yükseldiğini izledik. Ancak, hikayenin bu kısmına daha vakit var.

Yukarıda da söylediğim gibi, tüm toplumu denetleyen fakat kendisi toplumun denetimi dışında kalan bir devletin varlığı, yüzyıllar boyunca, hem yönetenler hem de yönetilenler tarafından kabul edilince, somut konjonktür ne olursa olsun, Osmanlı-Türk unsurunun doğuracağı milli devletin ideolojik temeli yapısal olarak belirlenmiştir diyebiliriz. Bir yanda, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne giden sürecin sürekliliği, diğer yanda geri bir tarım ekonomisinde hızlı sanayileşmenin gerekleri, yapısal etkeni daha da güçlendirerek, imparatorluğun merkez bürokrasinin çözülme dönemlerinde kaybettikleri yetkilerin Cumhuriyet döneminde geri alınması sonucunu doğurdu. 1923-30 ve 1950-53 arasındaki iki kısa ve istisna dönem hariç tutulursa, adeta Kanuni Sultan Süleyman devrini hiç aratmayacak bir komuta ekonomisi ile karşı karşıya olduğumuzu kolayca gözleyebiliriz: Tüm temel fiyatlar (döviz kuru ve faiz haddi dahil), bir sürü tali fiyat, tüm yatırım kararları (devlet kesimi için doğrudan; özel kesim için teşvikler ve ithal permileri aracılığı ile), tüm ithalat ve ihracat kararları (kotalar, izinler, asgari fiyatlar, permiler, v.s.), temel bölüşüm kararları (asgari ücret, memur maaşları, destek fiyatlar, KİT ücret düzeyleri) ve daha pek çok (ekonomi için önemli ya da önemsiz) kararın Ankara'da devlet tarafından alındığı herkesin bildiği ve normal karşıladığı bir gerçek. Halbuki, bu arada üretim güçleri havsalanın alabildiğinden öte gelişmiş; özel mülkiyet belirmiş ve hattƒ güçlenmiş; toplumun politik idoloji ve kurumlarında köklü dönüşümler gerçekleşmiş. Ama iktisat ideolojisi, düzene en yabancı o olduğundan herhalde, bütün gücü ile direniyor. Aman dikkat: Söylediklerimden Cumhuriyet dönemine sıradan bir Osmanlı restorasyonu şeklinde baktığım sonucu asla çıkartılmamalıdır. Aşağıda, Cumhuriyet yönetci kadrolarınca gerçekleşterilen önemli bir politik kopuşa işaret edeceğim. Şimdilik, sadece iktisat ideoloji ve kurumlarında benzer bir kopuşa (ya da herhangi bir kopuşa) rastlanmadığını, özgül nedenlerini de belirterek saptamaya çalışıyoruz, o kadar.

Batı'da sanayi devriminin yerleşmeye başladığı 19. yüzyıl ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda yönetici kadroların Batıcı ve yenilikçi bir reform

platformunun oluşmasına yönelik ilk adımları attıklarını izliyoruz. Tanzimat Fermanı ile başlayan yukarıdan reform arayışları, bazen gürültülü ve hızlı, bazen sessiz ve yavaş, 100 yıla yakın bir süre kesintisiz devam ederek, İmparatorluğun fizik varlığının zaten bittiği bir anda Cumhuriyet rejimi ile noktalandı. Yönetici kadroların düzenin özünü oluşturan ilişkilere dokunamamaları (hatt*ƒ* dokunmay akıllarına bile getirememeleri), Batıcı reformların toplumda beklenen gelişmeyi sağlamalarını engellediği gibi, bunlara karşı önemli bir tepkinin doğmasına yol açtı. Batıcı-Doğucu ya da modern-gelenekçi şeklinde adlandırılan zıtlık, iktisadi muhtevası hiç olmayan, politik muhtevası sınırlı, kültürel-ideolojik muhtevası sınırlı, kültürel-ideolojik muhtevası ise çok zengin bir çatışmanın bizzat yönetici zümre içinde ciddi bir bölünmeye dönüştüğüne işaret ediyordu. İşte, Cumhuriyetin kuruluşu ve ilk yıllardaki icraatı, Batıcı-modern kanadın Doğucu-gelenekçi kanat üstünde kesin ve geri- dönülmez bir zaferini simgeledi. Cumhuriyeti kuran çoğu asker kökenli Osmanlı yönetici kadroları, yüzyıllık mücadelenin etkilerini müşterek hafızalarında taşıyorlardı: Batıcı-reformcu kanadın başarısı, ancak Doğucu-gelenekçi kanadın esas gücünü oluşturan din-devlet özdeşliğini kırmaları ve dini kurumları etkisiz hale getirmeleri ile mümkündü. Yanlış bir biçimde laiklik kavramı ile özetlenen bu gelişme (yanlış, çünkü laiklik asılında develtin din işlerine karışmaması anlamını taşır; halbuki Cumhuriyet döneminin tümünde din, devlet baskısı altında yaşamıştır), teokratik Osmanlı Devleti'ni yıkarak Türk toplumunu köklü biçimde Batı'ya yöneltecek bir dinamiğin temellerini atıyordu. Dönemin diğer reformları (alfabe, eğitim, giyim, takvim, medeni kanun, vs) ancak bu radikal eylemin çevresinde bir anlam taşırlar. Kurucu kadro, karşı kanada bütün gücü ile yüklenirken (belki de yüklenebilmek için), Batıcı-reformcu kanat içinde consensus sağlamaya büyük özen göstermiş ve birkaç kişisel hesaplaşma dışında, bunu başarabilmiştir. Doğallıkla, geçmişle sürekliliği ne kadar güçlü olursa olsun, etkileri bugüne ve yarınlara uzanan bu büyük toplumsal deprem karşısında yazarın tarafsız kalması mümkün değildir; bir toplumu böylesine bölen ve etkileyen bir olayı, mantığımız çok güçlü de olsa, normatif bir çerçevede değerlendirmek zorunda kalırız. Okuyucuyu ne kadar ilgilendirir bilmem ama, Türk toplumunun Batı'ya yönelmesinde nihai engeli kaldıran bu reformu ben destekliyorum. Birazdan, gene kuru ve renksiz bir mantık zincirine dönüşüp özellikle iktisadi düzeyde yol açtığı hasarlara değineceğim. Ancak, olayın kişisel bir boyutu da var: Kendi neslimde ve bizden sonrakilerde hızla yaygınlaşan Batılı (Batıcı değil) aydın tipinin sıradan bir örneği olarak, beni vareden ortamı mümkün kılan bu reformdan yana çıkma zorunluluğunu da hissediyorum.

Cumhuriyetin kuruluş ve yerleşme aşamalarında bütün ağırlığın Osmanlı yönetici sınıfının kendi iç hesaplaşmalarına ve bunların içerdiği politik mücadeleye verilmesi, genç Türkiye'nin ekonomisinde hiçbir zaman telafi edilemeyecek boşluklar yarattı. Şüphesiz bunda kurucu kadronun yukarıda açıklanan ideolojik gözlükle baktıkları ekonomiyi anlamakta güçlük çekmeleri ve bu nedenle ikinci plana atarak fazla ingilenmemeleri önemli bir etken. Dış dünyada, 1923-30 arasında Türkiye'nin iktisadi ilişkilerinde hayati bir yeri olan İngiltere ve Almanya'da kötü bir

konjonktür yaşanması, 1930'dan sonra ise bütün Batı ekonomilerinin Büyük Buhran'nın içinde bocalamaları bir diğer önemli unsur. Gene de, bunların ötesinde bazı temel sorular var. Bunlardan ilki, Cumhuriyet rejiminin ekonomide köklü reformları gerçekleştirecek politik güce sahip olup olmadığı; ikincisi, dinin zayıflamasının ahlaki değerler sisteminde yarattığı boşluk ve bunun ekonomiye ve özellikle iktisat ideolojisine yansıması; üçüncüsü ise, Osmanlı yöneteci sınıfının içindeki 100 yıllık Batı-Doğu bölünmesinin Cumhuriyetle birlikte yönetilenleri de kapsayan bir ilerici-gerici kutuplaşmasına dönüşmesinin iktisat ideolojisinin evrimine etkileri. Bu sorulardan ilk ikisi bu giriş-deneme yazısı açısından ikincil (ama Türkiye toplumu açısından hiç de ikincil olmayan) temalar oluşturdukları için, kısaca geçilecek; üçüncüsü ise, yazının geri kalan bölümünde önemli bir yere sahip, yani birincil temalarımdan biri.

Her yeni devletin kuruluş aşamasında varolan yapıcı enerjiyi, Cumhuriyeti kuran kadroların din-kültür-siyaset düzeyinde (laiklik) yürüttükleri mücadeleye harcamaları, 1920'lerin ortalarından itibaren hem yönetici sınıf içindeki hem de yönetici sınıfla yönetilenler arasındaki gerginliği arttırdı. Ben aşarın kaldırılmasını ve tarım kesimine onun yerini alacak etkin bir doğrudan vergi tarhedilememesini, kurucu kadronun, bilerek, Cumhuriyet'in politik selameti için hızlı sanayileşmeden vazgeçmeye razı olması şeklinde yorumluyorum. Bilerek diyorum, çünkü, kurucu kadro içinde zaten hızlı sanayileşmeye (hattƒ her tür sanayileşmeye) karşı, sanayide Osmanlı toplum düzeninin nihai iflasını gören etkin bir azınlık olması bir yana, hızlı sanayileşmeden yana olanların da bunun için gerekli köklü iktisadi reformların (toprak reformu; tarımın vergilendirilmesi ve köylünün işçiliğe zorlanması) bardağı taşıracak son damla olmasından çekindiklerine kaniyim. Kurucu kadronun yeteneklerinin en ilginç kanıtlarından birisi de budur: Güçlü tek-parti devleti görüntüsüne kanmamışlar, güçlerinin sınırlarını çok iyi teşhis etmişlerdir. Ahmet Hamdi Başar ve Şevket Süreyya'nın (Kadro hareketinin) dramı, güçlü devlet görüntüsüne aldanıp bir ekonomik seferberliğin gerçekleşebileceğini zannetmeleridir (farklı bir açıdan da olsa, bu gerçeğin farkına varan tek iktisatçı Y. Küçük'tür). Çok sonraları başkaları da aynı hataları tekrarlayacaklar, yani Türkiye'nin kendi özgül belirlenmesi içinde, politik olarak en güçlü devletin ekonomik açısdan en güçsüz, yani en zor ciddi ekonomik reform yapabilecek devlet olduğunu anlayamacaklar. Doğallıkla, bu açıklama geçerli ise, tekrar karşımıza bir yorum ve alternatif senaryoların değerlendirilmesi sorunu çıkıyor. Örneğin, Birinci Meclis'te Batı ve Doğu kanatları arasında kurulan ittifakın sürdürülmesi halinde, yeni develetin (o takdirde Cumhuriyet olur muydu, bilmem?) yönetici sınıf içi kavgaları askıya alıp bütün gücüyle ekonomiye, sermaye birikimine yüklenebilmesi Türkiye'ye Japon deneyimini tekrarlama fırsatını, verebilirdi belki. Evet, belki. Ama beraberinde Amerikan işgali öncesi Japonya'nın askeri diktatörlüğünü de getirerek, belki. Diyeceğim, bu tür senaryolara kendimizi pek kaptırmamamız. Şu nokta önemli: Yorumlarımızda, Türkiye'de olduğu kadar tüm toplumlarda, sermaye birikiminin ilk aşamalarında hızlı büyüme ile demokrasinin gelişmesi arasında bir ters ilişki

olduğunu hesaba katmalıyız. Uzun dönemde ise, demokrasiyi geliştiren dinamiklerin güçlenmesi iktisadi gelişmenin en büyük kaynağını oluşturabilir.

Dinin baskı altına alınmasının toplumda yarattığı ahlaki boşluk genellikle sosyologlar tarafından incelenir ve onlar da, iktisat bilmediklerinden olacak, olayın ekonomiye etkisi üstünde hiç durmazlar. İktisatçılar, hele bizim gibi azgelişmiş ülke iktisatçıları ise, emperyalizm, IMF, sermayenin bunalımı, planlama, vs. gibi önemli konularla uğraştıklarından, böyle din gibi afaki sorunlara bulaşmazlar. Halbuki, din ve ahlak, sevsek de sevmesek de, toplumsal bütünün ve dolayısı ile ekonomik ilişkilerin önemli belirleyicilerinden biridir. Bunlar, bireyin diğer bireylerle ilişkilerinde davranış kalıplarını yönlendiren ilkeleri tesbit ederler. Karmaşık bir sanayi toplumu, çok sayıda birey ve kurum arasında sürekli anlaşma ve kontrat türünden yazılı ya da sözlü bağlantı gerektirdiğinden, tarafların birbirlerine itimat edebilmeleri, sistemin düzgün işleyişinin önkoşullarından biridir. Elbette, büyük çoğunluk itimat koşulunu kötüye kullanmadığı sürece, küçük bir azınlığın farklı davranışlarını sistem kontrol edebilir ya da onlara katlanmaya rıza gösterir. Ne var ki, büyük çoğunluğun bu ahlaki ilkelerden yoksun olması halinde sistem kilitlenir; büyük verim düşüklükleri pahasına kaynaklarının önemli bölümünü kontrol sistemlerine ayırmak zorunda kalır. Türkiye'de bu tür bir sorunun, laikliğin bir yan-ürünü olarak oluşan ahlaki çözülme içinde yaygınlaşma ihtimali bence mevcut. Ancak, amaçların her türlü aracı meşru kıldığı yönündeki genel anlayışı, laiklikten çok, toplumun denetimi dışında kalan devletin zorunlu iç çürümesine atfetme, yani Osmanlı yönetici sınıfının bir mirası olarak görme eğilimim yüksek. Bir başka, daha özel sorun, dini baskının kalkması ile Türkiye'de yönetici kadrolardan aşağıya doğru bir tüketim hırsının hızla yayılması. Sanayileşmenin ilk aşamalarındaki kaynak ihtiyacı düşünülürse, iradi tasarrufları azaltan bir gösteriş tüketimi eğiliminin mahzurları daha da iyi anlaşılabilir. Giderek bir ideal ve amaç yoksunluğu ile bütünleşen bu eğilimin Türk toplumunun her tarafını bir kanser gibi sardığını ve hakim iktisat ideolojisinin ana ögelerinden birini oluşturduğunu görüyorum. Sorunun pragmatik bir faydacığılı (tasarruf ve kaynak sorunu) çok aşan, adeta bir sistem ve medeniyet boyutu olduğunun da farkındayım; bütün çözümsüzlüğüne rağmen önümüzdeki dönemde oluşacak düşünce odakları tarafından ciddiyetle üstüne eğilinmesi gerektiğine inanıyorum.

Bu şekilde, iflasını ilan ettiğimiz hakim iktisat ideolojisinin kavgacı kutuplaşma gürültüsünün ardında tek-ideoloji sessizliğinin yatmasını temin eden temel etkene, yani ilerici-gerici ayırımına geliyoruz. Amacımız, bu önemli kutuplaşmanın ayrıntılı tarihini, ya da sosyolojik, tarihi ve sınıfsal kökenlerini açıklamak değil; bu hedef, bu giriş-deneme yazısının boyutlarını çok aşan (ve bir gün gerçekleştirmeyi ümit ettiğim) bir çalışmayı gerektirir. Burada, söz konusu bölünmeyi sadece iktisat ideolojisine olan etkileri açısından, özellikle bu sonuncusunun Türkiye'de nisbi azgelişmişliğini ve giderek iflasını da aydınlatacak şekilde incelemek istiyoruz. Söz konusu bölünmenin geçmişe ait (tarihi) bir olgu olduğu kadar, ben, bu iki kanattan birine mensup olmayı tümüyle reddetsem ve tam tersine bu bölünmenin mutlaka

aşılması gerektiğini önersem de, okuyucularımızın çok büyük bir bölümü Türkiye'nin ekonomik, politik ve toplumsal dinamiklerine bu kutuplaşmanın oluşturduğu ideolojik gözlüklerle bakacaklar ve söylediklerimi kendi sorunsalları içinde bir yere oturtarak beni hiç istemediğim gibi bir kutuba yerleştirme eğilimini taşıyacaklardır. Sorunun $hflf$ çok güçlü bir duygusal boyutlu olması ve bu konuda kayıtsız kalabilen analizlere Türk okuyucusunun pek rastlamaması, analizi büyük bir özenle ve yanlış yorumlanacak ifadelerden kaçınarak sürdürmeyi zorunlu hale getiriyor.

İlk aşamada, üç alt-temamız var. Birincisi, muhteva açısından da önemli bir dönemleme sorununa işaret ediyor. 1923-60 arasında, Cumhuriyeti kuran kadronun fiilen yönetimde olması nedeniyle, kutuplaşma da doğrudan bu kadronun denetimi altındadır. 1960'dan bugüne, Cumhuriyetin yetiştirdiği ilk kuşaklar, 1923-60 arasını da yeniden yorumlayarak ilerici-gerici çatışmasına yeni bir şekil ve içerik vermişlerdir. İki dönem arasında hem süreklilik hem de kopuş vardır. İkincisi, kutuplaşmanın hiç iktisadi içeriği olmadığıdır. İlk dönemde bu çok belirgindir; ikinci dönemdeki iktisadi içerik kazandırma arayışı ise hem yapay hem de marjinal kalmıştır. Halbuki, tam tersine bir kanı, özellikle ikinci dönemde aydın kamuoyunda çok yaygındır. Buradan üçüncüsü: Kutuplaşma ve çevresindeki mücadele, özellikle ikinci dönemde, Cumhuriyet iktisat tarihinin anlaşılmasının engellemiş ve hakim iktisat ideolojisine bu yoldan yeniden can vermiştir. İdeolojik retorikle somut ekonomik gerçekler arasındaki büyük uçurum, derinleşerek, ekonominin (ve iktisat ideolojisinin) bugünkü bunalımında noktalanmıştır.

Cumhuriyet tarihinde yukarıdaki üç temanın iç içe işleneceği örnek bulmak son derece kolaydır. Bir temalar kümesi ile tutarlı örnekler bulmak, aslında o kümenin doğruluğuna mantıki kanıt teşkil etmez; ama, okuyucuyu onlarda bir ciddiyet olduğuna ikna edebilir. Kısmen o nedenle, kısmen de soyut ve kuru bir analizi renklendirmek için, polemik boyutu ve ikonoklastik (putkırıcı) değeri yüksek bir örnek seçmeye çalıştım: 1960 sonrası ilerici akımın, o günkü politik mücadelesini geçmişe yansıtarak 1930'lar ve 1950'ler iktisat polikaları için ürettiği analizin (?) 1930'lar ve 1950'ler gerçekleriyle karşılaştırılması. Dönemin hakim iktisat ideolojisinin, bugün de süren, iktisadi olayları anlamak ve yorumlamakta çektiği sıkıntının ardındaki kavram kargaşasını daha belirgin hale getirecek bir başka örnek düşünmekte zorluk çekiyorum.

27 Mayıs'ın yarattığı toplumsal süreç, ilerici akımın içinde önemlice bir kopuşa yol açtı; yeni kadrolardan bir bölümü güçlü jakobenlik eğilimlerini anti-kapitalist (ama sosyalist olmayan? Devletçilik kavramı ile özetlenen bu sorunsala ileride geri döneceğiz) bir programla birleştirdiler. Özellikle aydın kesiminde uzağa giden etkiler yapan bu radikkaleşme ya da "sola açılma", kökenlerini (ve düşmanlarını) 1930'larda başladığını önerdiği bir ekonomik çatışmaya dayandırarak, ilerici kamuoyu (ya da resmi ideoloji) içindeki yerini sağlamlaştırmaya çalıştı. 1950'lerde, olumlu bir dış politik ve ekonomik konjonktürün çok-partili parelamanter rejimin dinamiği ile birleşmesi, ekonomik büyümeyi, yani kapitalistleşme sanayileşme sürecini hızlandırmıştı. Bu dönemde devletten sivil topuma giden bir oluşumun

bozucu/yozlaştırıcı etkilerinin filizlendiğini gören düzenin nihai (bürokratik) iktidar odaklarında, güçlü bir devleti koruma kaygısı, (kapitalizm-öncesi) anti-kapitalist tepkilerle birlikte 1960 sonrasında zaten yaygınlık kazanıyordu. Cumhuriyet'in kuruluşundaki hassas dengeleri birinci elden bilen eskilerle (başta ikinci Adam; üçüncü Adam'ı 27 Mayıs devreden çıkartmıştı), bunlardan tümüyle bihaber yeniyetmeler arasında başlayan kırankırana mücadele, aslında ilerici akımın radikal kanadının doğal lideri sayılabilecek (ve bugün artık yaşlanmaya başlayan dünün yeniyetmelerinin bir bölümü tarafından da öyle kabul edilen) İkinci Adam'ın karalanmasına kadar gitti. Devletin, hazırlıksızca çok-partili sisteme-geçmesi ile başlayan ve bir askeri darbe ile sonuçlanan 1950'ler, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında temel istikrar unsurunu ve bu anlama en büyük gücünü oluşturun, Batıcı-reformcu yönetici kadro içindeki consesus'ün bir daha geri gelmemek üzere parçalandığına işaret ediyorlardı. İlerici akımın yanına devletin temel güçlerini de katarak kendi içinde giriştiği bu kavganın yarattığı gürültü, aynı dönemde filizlenen demokratik (anti-jakoben) ve kapitaliz-sonrası anlamıyla anti-kapitalist (sosyalist?) ve Türkiye'de yönetici kadronun (Bey Takımı'nın) kendi içindeki çatışmaları yöneten-yönetilen çelişkisinden ayırdedebilen bir hareketin, kurtarıcı potansiyeline rağmen, boğulmasına yol açtı. Benim de dahil olduğum, bugün 45 yaşının altındaki birkaç neslin düşünsel oluşum yılları olan 1960'lar, düzendeki bozulmayı/yabancılaşmayı durdurup devleti yeniden tesis ederek artık efsaneleşen 1930'lara geri dönüşü sağlayacak arayışlar tarafından belirlenen bir ideolojik ortamda geçti. Çoğumuz (ama hepimiz değil), kısmen de 1971'in şokuyla, bu ortamın politik çıkarsamalarını görüp terkettik. Ama, Türk aydının geleneksel zayıf halkası iktisat ideolojisinde durum çok farklı oldu; 1960'lar ortamında hafızamıza kaydolan inançlar, adeta hepimizde, en ufak bir şüphe gölgesi bile taşımdan 1970'lere, hattƒ 1980'lere kadar direndi. Sorunun insani-biyografik boyutunu daha iyi gösterebilmek için, birazdan, yukarıda sözünü ettiğim örneği açıkladıktan sonra, bu dirençle ilgili birkaç hatıramı da anlatacağım.

Bu bilgileri arka planta tutarak, 1960'larda yerleşen ve hƒlƒ da geçerliliğini koruyan ilerici yorumun 1930'lar ve 1950'lere bakışı ile o dönemlerin ekonomik gerçeğini (iktisat politikalarını) karşılaştırmaya başlayabiliriz. Karşılatırmanın daha çarpıcı olmasını sağlamak ümidi ile, bu giriş-deneme yazısının genel uslubundan biraz sapmak pahasına da olsa, ilerici yorumu az çok en saf hali ile yansıtan bir dizi öneriyi tek tek sunacağım ve tarihi verilerle ne ölçüde tutarlı olduklarını saptamaya çalışacağım.

Öneri Bir: 1950 yılı, Cumhuriyet yönetici kadrosunda köklü bir değişime tekabül eder. Açık ya da örtük biçimde, bu öneri, 1950-60 arasında anti-Kemalist (anti-Atatürkçü) bir kadronun yönetime gelmesini içerir. Ancak, tarihi gerçekler, böyle bir vargıyı doğrulamamaktadır. Celal Bayar'ın bütün 1920'ler ve 1930'lar boyunca, rejimin (başbakanlık dahil) en önemli görevlerinde bulunması ve özellikle kritik dönemlerde ekonominin sorumluluğunu taşıması, Adnan Menderes'in ise tek-parti rejiminin en hassas noktalarından biri olan parti müfettişliğine yükselmesi,

önemli bir mantıki tutarsızlığa işaret etmektedir: Acaba Atatürk'ün kendisi Kemalist (Atatürkçü) değil midir? Üstelik, İsmet İnönü'nün "Milli Şeflik" döneminde pullardan, paralardan ve devlet dairelerinde kaldırılan Atatürk resimlerini tekrar koydurmak ve yıllardır sürünen Anıtkabir inşaatını büyük bir enerji ile derhal tamamlamak yeni iktidarın ilk icraatlarından olmuştur. Bütün ampirik göstergeler, 1950-60 yönetiminin 1923'de kurulan Batıcı-reformu consensus'ün kelimenin tam anlamıyla içinde yer aldığına işaret etmektedir.

Öneri İki: 1930'larda uygulanan iktisat politakası "solcudur". Bu önerinin ilk tutarsızlığı, uygulayıcısının Celal Bayar olmasıdır. Dönemin daha iyi değerlendirilmesi için, bugünkü ilerici düşüncenin çok ihmal ettiği bir kişiye, dönemin tek-parti genel sekreteri ve önemli ideologu Recep Peker'e göz atmak yeter. Dış politikada İngiliz-yanlısı olmasına karşılık, Peker'in iktisadi-politik ve toplumsal görüşleri, Mussolini'ye çok yakındır; Batı Avrupa'da güçlenen totaliter rejimlerde liberalizmin iflasını teşhis etmiş ve ender rastlanan bir tutarlılıkla devletçiliğin ekonomik ve politik bir bütün halinde ele alınmasını istemiştir. Aynı kişinin, 1946 sonrasında da (başbakan olarak) çok-partili parlamenter rejime geçilmesine karşı çıkması çok ilginçtir.

Öneri Üç: DP liberaldir. 1950 seçimlerinde, Osmanlı-Türk aydının geleneksel hastalığı içinde Batı'dan esen modalara (anlamadan) uyan Bayar-Mederes ikilisinin liberal bir iktisat politikası vadettikleri ve birkaç yıl bu sözlerini tutmaya çalıştıkları şüphesiz doğrudur. Ancak, 1950'ler ortalarında, savaş yılları için düşünülmüş Milli Koruma Kanunu'nu uygulamaya tekrar sokan, yatırım programlarında bütün ağırlığı devlet şirketlerine veren, bunalımın tepe noktasında tüm kaynak dağılımın karne ve narh sistemine bağlayan gene aynı kadrodur. Zaten, bir yukarıdan reform programı içinde, liberalizm ancak ve ancak politik ve iktisadi bir bütün şeklinde getirildiği takdirde kalıcı ve anlamlı olabilir (ve tarihimizdeki tek örneği Prens Sabahattin'dir). Halbuki, Demokrat Parti hareketinin tek demokrat boyutu, ismidir.

Öneri Dört: 1930'lar Türkiye ekonomisini dışa kapatmış, 1950'ler ise dışa açmıştır. Sayılar, bu önerinin tam tersini göstermektedir. 1930'larda, Büyük Buhran nedeniyle daralan dünya ticaretine paralel olarak Türkiye'nin dış ticareti mutlak rakamlarla düşmüş, nisbi anlamda (dünya ticaretinde Türkiye'nin payı) sabit kalmıştır. Buna karşılık, 1950'lerde, hızla genişleyen bir dünya ticareti ortamında Türkiye'nin dış ticareti mutlak rakamlarla sabit kalmış, yani nisbi olarak önemli miktarda düşmüştür. Cumhuriyet iktisat tarihinin gördüğü tek ciddi dışa kapanma dönemi 1950'lerdir. Türkiye, hƒlƒ, bu sürecin etkisinden kendisi kurtaramamış, 6 yıl gibi kısa bir sürede gerçekleşen dışa kapanma olgusunu ters yüz ederecek mekanizmaları devreye sokamamıştır. Ayrıca, 1960 - 1983 arası Türkiye'nin koruma politikasının temelini oluşturan "ithalat yasakları" da, bütün ekonomiyi kapsayacak şekilde 1985'lerde devreye sokulmuştur.

Öneri Beş: 1930'larda iktisat politikaları devrimci, 1950'lerde uygulananlar ise tutucudur. Soruna, 1980 sonrasında çok tartışılan para ve bütçe politikaları açısından bakalım. Bütün 1930'lar boyunca iktisat politikasının hiç taviz verilmeyen

tek ilkesi, mutlak bir bütçe ve ödemeler bilançosu denkliğidir. Büyük Buhran'a rağmen, Türkiye, bütçesi denk, hatta fazla veren belki de tek ekonomidir. Bunun sonucu, 1930'larda, ekonomideki reel büyümeye rağmen para arzının mutlak olarak düşmesi ya da sabit kalmasıdır. Yani, 1930'lar, Friedman'ın bile karşı çıkacağı sertlikte bir sıkı para politikasına tekabül etmektedir. 1950'lerde durumun tam tersine olduğu, sürekli açık veren ve açıkları Merkez Bankası'nın banknot matbaasından karşılanan bütçelerin önce ekonomide çok büyük bir reel genişlemeye (canlanmaya), ardından o devir için korkutucu sayılan bir enflasyona, derken IMF'nin köklü bir müdahalesine (ve parayı aldıktan sonra IMF heyetinin - herhalde tarihinde ilk ve son defa- Menderes tarafından kovulmasına) ve nihayet dönemin Maliye Bakanı'nın (Hasan Polatkan) cezalandırılmasına yol açtığı sanırım herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle Polatkan olayı etrafındaki sessizliğin yırtılması, yakın tarihimizde iktisadi düşüncenin evriminin sağlıklı bir şekilde kavramsallaştırılmasında önemli bir engeli kaldıracaktır (hemen. "bütçe açığının fazileti terbiyetkarisi vardır" diyen bir başka ünlü maliyeci ile kurulacak benzerliklerin yanlış olacağını düşündüğümü belirteyim).

Okuyucunun yavaş yavaş sabrının taştığını ve sinirlenmeye başladığını hissediyorum: "Yahu bu adam neler diyor?" Analizin doğru anlaşılması açısından (sadece anlaşılması, yoksa kendisinin doğru olup olmadığı değil) önemli gördüğüm bu hipotezleri kısaca tekrar etmekte yarar var. Önerilen, 1960 öncesinde, iktisat ideolojisi (ve politikaları) düzeyinde ciddi bir kopukluğa rastlanmadığı, tam tersine bir sürekliliğin söz konusu olduğudur. Kökenlerinin 19. yüzyıl başlarına gittiğini daha önce belirttiğimiz Batıcı-reformcu yönetici kadro, Cumhuriyet'in kuruluşunda pekişen consessus'e dayanarak, 1930'lara olduğu kadar 1950'lere de damgasını vurmuştur. Bu damgadaki marjinal ve geçici farklar, ilk bakışta şaşırtan zigzaglar, söz konusu concensus'ün iktisadi içeriğinin zayıflığına işarettir. Nitekim, özellikle 1950'lerin ikinci yarısında concensus'da beliren çatlamanın iktisadi sorunlardan çok politik (hürriyet) ve kültürel (irtica) konularda odaklanması, 1960'ın en önemli ekonomik yeniliği olarak kabul edilen "planlama" ilkesinin ise Türkiye'ye borç vermek zorunda kalan NATO ülkeleri tarafından verdikleri paraların daha etkin kullanılmasını denetleme amacıyla zorlanması (ve iktisat politikasının bu şekilde Batı denetimine alınmasına bence duygusal bir milliyetçilikle tepki gösteren Menderes'in devre dışı bırakılması ile "planlamada" merkezi bürokrasinin ekonomi üstündeki hakimiyetini güçlendirici bir boyt sezen 1960 yönetimi tarafından kolayca kabul edilmesi) yukarıdaki gözlemi güçlendirmektedir. 1960 ve öncesine, 1960 sonrasında gelişen "altın çağ" özlem ve hurafeleri ile dolu bir ideolojik çerçeve içinde bakma alışkanlığı kazanmış okuyucuya esas şaşırtıcı gelen, kendi öğretisinin temel unsurlarından biri olan "taraf tutma" geleneğine yukardaki analizde rastlamayışıdır. Gerçekten, ne ölçüde başarabildiğimi bilmiyorum ama, esas amaçlarımdan biri, Cumhuriyet dönemi iktisat ideolojisinin evrimine, o dönemin içinden bir taraf gibi yaklaşan "aşırı-normatif" sorunsala bir alternatif üretmek. Çünkü yarınları belirleyecek olan bugünkü oluşumlarda dünün kavgalarını sürdürmek, toplumsal gelişmeyi engelleyen,

geçmişteki hastalıkları yapay bir biçimde geleceğe taşıyan bir süreç. Üstelik, Türkiye'nin özgül koşullarında, meşrutiyet sorununu ilkelerde ve bugünde arayacak yerde tarihi olaylarda aramak, beklenmedik (ve arzulanmayan) maliyetleri gündeme getirebiliyor. Bu bakıma, yeni iktisadi düşünce odağının başarıya ulaşabilmesinde, geçmişte taraf olmamayı becerebilmesi hayati bir öneme sahip.

Gene de, Batıcı-reformcu concensus içinde 1950 ortalarından itibaren belirginleşen ciddi çatlak ve kutuplaşmanın, çok zayıf da olsa, bir iktisadi içeriği var. Giriş-deneme yazısının başında belirttiğimiz bir hipoteze de bu şekilde ışık tutabiliriz: Daha 1950'lerde doğal ölümü olağan karşılanabilecek bir ideolojik yapının 1980'e kadar yapay teneffüsle yaşatılması. Bekleneceği gibi, çatlakta iki önemli tarihi şahsiyetin, İsmet İnönü ve Celal Bayar, kişisel mücadelelerini gören yaklaşıma iltifat etmemiz mümkün değil. Tam tersine, bu iki kişi arasında gibi duran çatışmanın aslında önemli politik proje farklılıklarına tekabül ettiğini kanıtlayan çok sayıda işaret var. Cumhuriyet rejimi ve laiklik. Batıcı-reformcu yönetici kadronun Doğucu-gelenekçi akım üstünde kesin hakimiyetini sağlayınca, bir sonraki aşamada ne yapabileceği sorusu, kaçınılmaz olarak gündeme geliyordu. Daha Atatürk'ün yaşamında, Batıcı-reformcu yönetici kadro içinde bu konuda bir fikir ayrılığı ortaya çıkmış, fakat Atatürk tarafından dengelenmişti. Atatürk-sonrası dönemde bunun tekrar canlanması ve concensus'ü bozarak Türk toplumsal ve politik hayatında çeşitlenmeye (ve dolayısı ile demokrasiye) giden yolu açması kaçınılmazdı. Bence, yönetici kadronun kendi iç tarihi, ayrılma noktasının gene Batıcılık kavramında düğümlenmesini zorunlu hale getiriyordu. Batıcı-reformcu yönetici kadro içinde Celal Bayar'ın simgelediği bir kanat, teokratik devletin laiklik ilkesi ile yıkılmasının 100 yıllık kavgayı bitirdiği ve yeni rejimi kesinlikle konsolide ettiği kanısındadır. Bu durumda, yönetenlerle yönetilenler arasındaki uçurumun daha da fazla açılmasını engellemek, yani ara tabakalar diye adlandırılan toplum kademelerini Batıcı-reformcu yönetici kadronun denetiminde kalmak koşulu ile politik hegemonya alanına yeniden almak gerekir. Bu ise, Batıcılığı, Türk toplumunu İslam'daki kültürel kökenlerinden kopartmak anlamına yorumlamaya karşı çıkmak, onda saf bir politik reform (teokratik devletin yıkılışı) görmek demektir. Bu akımın, jakoben devlet sayesinde politik denetimin tümüyle kendinde (Batıcılarda) kalmasına karşılık, toplumda mevcut (Osmanlı-Türk geleneği içinde doğallıkla çok cılız) iktidar odakları ile kültürel uzlaşma ve ittifak aramaması, özel mülkiyete karşı tarafsız kalmasına, yeni özel bir düşmanlık duymamasına yol açtı. İsmet İnönü'nün simgelediği diğer akım ise, Batıcı projenin ggerçek konsolidsyonunun ancak ve ancak Türk toplumunun İslam'la tüm kültür kökenlerinin kopartılması halinde gerçekleşeceği kanısındadır. Yani, Cumhuriyet rejimi ve laiklik ilkesi, 100 yıllık bir mücadelenin sonu olarak alınamaz; olsa olsa mücadelenin yeni bir dinamik kazanmasına imkƒn veren bir (başarılı) uğraktır: Laiklik, Türkiye'yi kültürel olarak da Batılı bir toplum haline dönüşterecek toplumsal reform sürecinde anlam kazanır. Ara tabakalarla tüm uzlaşma ihtimalinin bu şekilde (Batılılaşma projesine ters düştükleri için) reddedilmesi, akımın jakobenlik eğilimlerini arttırdığı gibi, devletin denetimi dışında

bir iktidar odağı olarak gördüğü özel mülkiyete şüphe ile bakmasına, giderek düşmanlık duymasına yol açar. Batılılaşmanın içeriği konusundaki yorum farklarının iktisat ideolojisine bir mülkiyet tartışması (özel mülkiyet ve devlet mülkiyeti) biçiminde yansımasını temin eden faktörler bunlardır.

Gerçekten, 1930'dan bugüne, ekonomi ile ilgili temel çatışma konusu mülkiyet sorunudur. Türkiye'de sosyalizme bir sistem olarak çok karşı insanların devlet mülkiyetini savunup özel mülkiyeti eleştirmeleri, öte yandan, liberalizme bir sistem olarak çok karşı insanların ise özel mülkiyeti savunup devlet mülkiyetini eleştirmeleri bu özgül bağlamda mümkün olabilmektedir. Nitekim, "devletçilikten" yana olanların çokluğuna karşılık, Türkiye'de güçlü bir işçi sınıfı hareketi tarafından örgütlenmiş Sosyalist ve Komünist Partiler hiç olmamıştır; aynı şekilde "özel mülkiyetten" yana olanların çokluğuna karşılık, güçlü bir burjuva sınıfı temelinde örgütlenmiş Liberal Partiler de yoktur Cumhuriyet dönemi iktisat ideolojisinin tek tartışmalı konusu olan mülkiyet sorununun, ne kapitalizm-sosyalizm gibi iktisadi sistem tercihlerinden, ne demokrasi-diktatörlük gibi politik rejim arayışlarından kaynaklandığını, bunları çok aşan bir kültürel çelişkiyi, 600 yıldır Avrupa'da oturan ama İslam kalan Osmanlı-Türk toplumunun hiçbir zaman çözemeyeceği Batı-Doğu zıtlığını yansıttığını anlamak, mevcut kavram kargaşasından çıkış için bence çok önemli bir adım. Toplumlarda sık sık böyle olaylara rastlıyoruz. Uzun dönemde (bin yıllık süreçlerde), iktisadi etkenler kesin hakimiyetlerini mutlaka koysalar, yani toplumların bağımsız belirleyicisi olsalar da, kısa-orta dönemlerde, başta kültürel etkenler, ideolojik düzeyin çok önemli bir özerk içsel dinamiği var (buna göreli özerklik diyorlar) ve kolayca kültür ekonomiyi belirleyebiliyor. Analizin bir çıkarsaması da, Batıcı-reformcu yönetici kadro içindeki bu kültürel kutuplaşmanın ekonomide sadece mülkiyet sorununa yansıması. Her iki kanadın jakoben devlete kayıtsız şartsız sahip çıkmaları, bürokratik-merkeziyetçi kaynak dağılım mekanizmalarının gücünü tartışma-dışı tutmaya yetiyor.

Yukarıdaki analizin başka çarpıcı sonuçları da var; okuyucu, bildiği tarihi olgulara bu yeni optiği uygulayarak bunları kolayca türetebilir. Ancak, bu giriş-deneme yazısı açısından nisbeten önemli birkaç tanesinin üstünde ben durmak istiyorum. Bunlardan ilki, hem bizi daha önce sorduğumuz soruya getirecek, hem de tarihin olağan akışına yapay (jakoben) müdahalelerin nasıl amaçlananlarla zıt sonuçlar yarattığının iyi bir örneği; kıssadan hisse çıkartmak isteyenler olabilir. 1960 darbesi, 1950'lerde saptığı düşünülen Batıcı projeyi tekrar rayına oturtma amacını taşıyordu. Halbuki, bu şekilde, Demokrat Parti hareketinin esas gücünü oluşturan ara tabakaların üstünde oturan ve onları denetleyen Batıcı-reformcu kadroyu tasviye etti ve Cumhuriyet'in kuruluş concensus' ünde yer almayan (dolayısı ile çok daha yüksek kültürel gelenekçi unsurlar taşıyan) ara tabakaların önündeki engeli kaldırdı. 1960 sonrasında, Batıcı-reformcu yönetici kadronun kendi içinde oluşan ilerici-gerici ayırımının ilerici kanadını oluşturan kesim, hayretle darbenin "gerici" diye nitelendirdikleri akımın politik gücünü artırmasını izlediler. Bir yandan, hayretin hızla kızgınlığa dönüşmesi zaten mevcut jakoben ideolojiyi uç noktasına götürüp

macera heveslerini besledi (ve ilerici aydınları, intihar edercesine, parlamenter demokrasiye karşı çıkma zorunda bıraktı); diğer yandan, 1961 anayasal rejimine daha gelenekçi olduğu düşünülen tarım kesiminin politik sürece ağırlığını koymasını engellemek üzere getirilen tahditlerin de katkısı ile (ocak ve bucak teşkilatlarının yasaklanması), seçim sonuçları ile politik etkinlik arasındaki bağ kopar gibi oldu. Ancak, bu gelişmenin esas mahzurları, kendisini iktisat ideolojgisinde gösterdi. "ilerici-gerici" çatışmasının tekrar Batı-Doğu zıtlığını toplumsal gündemin bir numaralı sorunu haline getirmesi, iktisat ideolojisinin tüm özerk evrim potansiyelini yoketti. Ülkenin iktisadi (sınai, ticari, mali, vs) gelişme düzeyinin gerektirdiği tartışmalar süratle kamuoyundan kovuldular; yerlerine hurafeler, efsaneler ve inanılmaz bir kavram kargaşası geldi. Bizim (ilerici) cenahta, işler o hale geldi ki, Turhan Feyzioğlu'nun, Nihat Erim'in ve hattƒ İsmet İnönü'nün kendilerine "solcu" demeleri tasvip gördü. Bu koşullarda, 19. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusyası'nın ilkel köy düzeninde sosyalizm tohumlarını bulanları andıran bir üslup içinde, Türkiye sosyalistlerinin çok büyük bölümü Osmanlı mirası devlet anlayışının ekonomideki izdüşümü olan "devletçilik" olgusunda bir tür sosyalizm teşhis ettiler. Bir kapitalizm öncesi kalıntının bu şekilde aniden bir kapitalizm-sonrası kuruma dönüşmesi (ne sihirdir ne keramet, el çabukluğu marifet?), "ekonomi" kavramı çerçevesinde oluşan mistik sisi iyice koyulaştırdı. Batıcı-reformcu yönetici kadronun kültürel düzeydeki radikal kanadının kapitalistleşme/sanayileşme süreci açısından tutuculuğu, sosyalistlerin verdikleri bu beklenmeyen destek sayesinde, yeni yetişen nesillerin kafasına devrimcilik biçiminde nakşedildi. Devletçilikten sosyalizme (ya da tersine) giden yolun bu şekilde kısaltılması, Türkiye'nin iktisadi gelişme düzeyi itibariyle 1960'lı yılların başında iflas edebilecek bir iktisat ideolojisini 1980'lere kadar yaşatan faktörler içinde bence önemli bir yer tutuyor; bunu da, büyük ölçüde 1960 darbesinin (öngörülmeyen ve anlaşılmayan) etkilerine bağlıyorum.

Bu noktada, geliştirilen tezlerin yanlış yorumlanması ihtimaline karşı bir tedbir olarak, birkaç temel konuda kendi normatif değerlendirmemi açıklamak istiyorum. Metinden, Batıcı-reformcu yönetici kadronun İnönü kanadına çok sempati duymadığım hissedilmiştir herhalde. Bunun nedeni, Batılılaşmaya karşı çıkmam ya da İslamcı olmam değil. Tam tersine, kendimi bir Batılı saydığım ölçüde bu projeyi desteklediğimi daha önce belirtmiştim. Olaya salt iktisatçı gözü ile bakmak ve o kanadın iktisadi programına karşı çıkmam da değil; iktisat ideolojisinin türev olma niteliğini de belirttim. Benim itirazım başka noktalarda. Bunlardan ilki, hiçbir gücün, Osmanlı-Türk toplumunda İslam'ın etkisini tümüyle yokedemeyeceğine inanmadan kaynaklanıyor. Bunun da iki nedeni var. Birincisi genellikle dinle ilgili gözlem ve hipotezlerim: Kapitalist Batı'da da, sosyalist ülkelerde de, tek başına sanayileşmenin dini duyguları zayıflatamadığını izliyorum; bunda, dinin dar anlamı ile pozitif bilgiyi çok aşan kozmik bir tefsir boyutu olması (Şerif Mardin) bence esas etken. İkincisi buradan türüyor: Batılılaşma projesinin mantıki sonucu (İslam'ın yokolması), ancak yerin başka bir din konulması ile mümkün (Hıristiyanlık?). Bu da bana biraz kurgu-bilim gibi geliyor. Yani, ilk itirazım, Batılılaşma projesinin, teokratik

devletin yıkılmasından öte bir anlam atfedildiği anda, imkansızlaşması. Buradan ikinci itiraza geçmek çok kolay. Büyük halk kütlelerinin projeye olağan tepkisi, bu kanadı demokrasiye karşı çıkmaya zorluyor ve jakoben (halk için, halka rağmen) yönetimlere sahip olamayacakları vasıflar atfetmesi ile sonuçlanıyor. Bütün Cumhuriyet dönemi boyunca, kültürel düzeyde en Batıcı olan kesimin, politik ve ekonomik düzeylerde (sivil toplum, demokrasi, piyasa, vs) en büyük Batı düşmanı kesilmesini ancak bu şekilde açıklayabiliriz. Demek ki, ikinci itirazım, projenin demokrasiyi engelleyici bir süreci dekteklemesine. Bu itirazda gerçekten çok önemli bir normatif boyut var: Temel toplumsal gelişme kriterimiz ne olmalıdır? Kendi cenahımda, değer verdiğim çok sayıda aydının, üretim güçlerinin gelişmeni birincil, demokrasiyi ikincil kriter aldıklarına rastlıyorum. Bence sıralama tersine olmalı; demokrasi birincil, üretim güçleri ikincil alınmalı. Gerek Türkiye'nin önümüzdeki dönem toplumsal gelişmesi, gerek baştan beri sözünü ettiğim yeni iktisadi düşünce odağının etkinliği, değer yargılarımızda yukarıdaki sıramalayı doğru yapıp yapamayacağımız ile yakından bağlantılı.

Gelelim Bayar-Menderes iklisi ile özdeşleştirdiğimiz ikinci kanada. Yukarıdaki itirazlardan onların Batılılaşma projelerinin daha tutarlı olduğu sonucunun çıkması bizi yanıltmamalı. Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi gelişmesine 1950'ler ortasından bu yana inen bütün darbelerden tümüyle onları sorumlu tuttuğumu baştan belirtmeliyim. Amacımız Cumhuriyet dönemi politik tarihi olmadığına göre, 1946 yılında çok-partili parlamenter sisteme geçişi temin eden iç ve dış etkenler bizi ilgilendirmiyor. Ancak, sebebi ne olursa olsun, bu geçiş, Türkiye için inanılmaz bir imk$f$n yarattı. Bu imk$f$n, sanki Osmanlı-Türk unsuruna, çok-uluslu bir (çağ-dışı) tarım imparatorluğundan çağdaş bir sanayi toplumuna giden sancılı süreci kısaltmak üzere verilmişbir hediye, bu mucize idi. Ne var ki, Batıcı-reformcu concensus'ün köklü alışkanlıkları içinde yetişmiş bir kadronun elinde bu imkanın israf edilmesi de belki kaçınılmazdı. Metinden, bu kanadın Doğucu-gelenekçi akım içine yerleştirilmesine ya da irtica ile suçlanmasına kesinlikle karşı çıktığım anlaşmaktadır. Başta Bayar, Menderes, Koraltan gibi ağır toplar, tüm Demokrat Parti üst kadrosu, gerek özel hayatları, gerek dünya görüşleri itibariyle, Cumhuriyet dönemi Batıcı-reformcu yönetici zümrenin sıradan (ve tipik) örnekleridir. Nitekim, 1946-50 arasında, bu kadro, karşı kanat tarafından sürekli "komünstlik" ithamı almıştır; tarihimizde hep gördüğümüz kavram kargaşası içinde, sonradan gerici diyecekleri Demokrat Parti'ye 1950 öncesinde komünistliği yakıştıran ve derhal kapatılmasını talep eden kişilerin 1960 sonrasında "solcu" hareketin başını çekmeleri (daha sonra ne oldular?) ya sessizce geçiştirilir ya da kişisel ihanet düzeyinde kompolarla açıklanır ve olayın yaygınlığının ardında yatan ideolojik ve toplumsal nedenlere hiç inilmez. İşte, benim itirazım da bu noktada düğümleniyor. Batılılaşma projelerinin kendilerine sağladığı popülizm (elitizimin karşıtı olarak kullanıyorum) sayesinde politik iktidarı elde eden bu kadro, demokrasiyi hiçbir zaman içine sindiremedi. 1950'lerin başındaki olumlu dış ekonomik konjonktürle popülist iktisat politikalarının kesişmesi sonucu elde edilen iktisadi büyümenin

getirdiği kütlesel coşkunun sarhoşluğu, ekonomiden hiç analamamanın aczi ile birleşince, en küçük sıkışmada arzuladıkları rejimin gerçek yüzü ortaya çıktı: Kendi koydukları kanunlara bile riayet edemeyen, temel haklardan bihaber, parlamentoyu çoğunluğun azınlık üstünde bir mutlak baskı aracı gibi gören bir plebisiter diktatörlük. Şüphesiz, Demokrat Parti'nin teslim aldığı yapıda çoğulcu parlamenter rejime çok ciddi engeller mevcuttu: 600 yıllık devlet geleneği içinde sivil toplum kurumlarının gelişememiş olması ya da 1924 Anayasası'nın Kuvvetler Birliği ilkesini benimsemesi hemen akla gelenler. Gene de, benim gözümde, nihai sorumluluk tartışmasız Demokrat Parti üst yönetiminindir. 1950'li yılların demokratik hak ve özgürlüklerin zenginleştirilmesi yolunda kullanılması, kendileri açısından da, Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik gelişmesi açısından da, çok daha hayırlı olurdu. Bu yönde bir alternatif senaryonun yazılmasını okuyucunun hayal gücüne emanet ediyorum; olayı düşündükçe bana hak vereceğine kaniyim.

Yukarıdaki popülist kavramı, 1950 sonrasının Türk iktisadi düşüncesine tek önemli katkısını simgeliyor. Büyük kütlelere yol, baraj, okul, hastane, fabrika, vs. vaadetmek, sonradan bu vaadlerin küçük bir bölümü gerçekleşse bile, politik süreçte ekonomik sorunlara yeni bir duyarlılık getirdi. Daha o yıllarda elitin bir kısmı tarafından alay konusu yapılan "kalkınma edebiyatı", "onu da yapacağız, bunu da yapacağız" şeklinde mizahlaştırılan vaadler (ve gülünç gösterilen politikacı tipi) ya da suçlanan temel atma törenleri, Türk toplumunun bekleyişlerinde ekonomik boyutun öncelik kazandığına işaret ediyordu. 1950 öncesinin durağan ekonomisinden 1950 sonrasının dinamik sanayileşme sürecine geçişte (dış konjonktür kadar) söz konusu popülist mantığın toplumda yarattığı hareketlilik ve beklentilerin büyük katkısı oldu. Ancak, bu sürecin Türk insanının coğrafi ve toplumsal seyyaliyetini arttıran boyutu madalyonun sadece bir yüzü. Öbür yüzde, toplumun özellikle iktisadi sorunların kendi sorumluluk alanı içinde kaldığını algılamasının, merkezi devletin hızla (ve sanki bedavadan) bu sorunları çözmesi ile engellenmesi yatıyor. Tüm yerel inisiyatiflerin anlamsızlaştığı bu ortamda, "her şeyi devletten bekleme" eğilimleri de doğallıkla güçlendi. Elitin yukarıdan (merkezi) denetim özlemleri ile kesişen bu eğilim, devletin toplum dışında bir varlık gibi görülmesini iyice kolaylaştırdı. Tipik vatandaş, devletin hem kendisinden vergi almasına, hem de okul, hastane, fabrika, vs. yapmamasına kızar oldu. Hiç kimse, kamu harcamalarının zorunlu olarak toplum tarafından finanse edildiğini, yani hastane ya da okul isteyenin bunun için gerekli kaynakların vergilerle kendisinden toplanmasına da rıza göstermesi gerektiğini kabullenmiyordu. Bu şekilde, inanılmaz derecede karmaşık bir komuta ekonomisini (karneler, narhlar, permiler, lisanslar, ön-izinler, bürokrasi, yasaklar, vs.) uygulanan güçlü devlet, iş doğrudan vergi tarhedip toplamaya gelince toplumdan önemli bir dirençle karşılaşıyor ve derhal geri adım atıyordu. 1960 sonrasında, politik sürece yaygın katılımın azaltılması ile toplumla bağları büsbütün kopan siyasal partiler bu özgül popülizm anlayışını iyice derinleştirdiler. Kamu harcamalarını sürekli arttıran, kamu gelirlerin ise bir türlü yükseltemeyen bu tür bir popülizme alternatif olarak sadece elitist bir tutuculuğu

görürsek, büyük kütlelerin refahına olumlu bir katkı yaptığını kabul etmek zorundayız. Ne var ki, işin mantığındaki terslik, ancak kısa süreli kazanımlar biçimini almasını da kaçınılmaz hale getiriyordu; özellikle büyük bunalım anlarında (bugün olduğu gibi), söz konusu kazanımlar hızla eridi. Hiç kimseden almadan herkese vermenin ancak Tanrı'ya ait bir özgürlük olduğu, iktisat politikası sorumlarının ancak birinden alıp diğerine verebilecekleri anlaşılmadıkça, ekonominin gelişmesini engellemeyen, hattƒ giderek hızlandıran, sağlıklı bir vergi-kamu harcaması yapısının kurulabilmesi çok zordur.

Bütün söylediklerimiz, iflasını ilan ettiğimiz iktisat ideolojisinin (ve kurumlarının) temel niteliğini belirginleştiriyor: Yeniden-bölüşümcü devlet. Literatürde, bu kavramın geleneksel ve akılcı şeklinde ikiye ayrıldığını izliyoruz. Benim kanım, Türkiye'nin daha çok geleneksel tipe benzediği. Oluşumunda kapitalizm-öncesi yapısal kalıntalara tanıdığım özel ağırlık, bu vargıyı kolaylaştırıyor. Şimdi bu kavramı somutta tanımlamaya çalışalım. Önerilen, devletin, ekonomiye yaptığı bir dizi merkizi-bürokratik müdahale ile toplumsal artığın adeta tümünü yarattığıdır (ürettiği değil; artığı doğallıkla toplum üretiyor: Devlet, üretilen türünün artık biçimini almasını sağlayan çerçeveyi yaratıyor). Döviz kurunun aşırı-değerli tutulması ithalatçılara, faiz haddidinin negatif tutulması borçlulara, ithalat yasakları yasaklanan malları üreten sanayicilere, lisanslar o lisansları alanlara, teşvikler onlardan yararlananlara, vs. vs. via devlet bir rant sağlıyorlar. İkinci adımda, bu şekilde yaratılan artığın bölüşümü var. Gene, karmaşık bir müdaheleler kümesi, bu rantların arzulanan biçimde dağıtılmasını temin etmeye çalışıyor. Fiyat kontrolleri, ithalat yasaklarının sağladığı sınırsız koruma ve tekel gücünü kısmen tüketiciye, ithalat lisansları aşırı-değerli döviz kurunun sağladığı rantları önce sanayiciye, oradan fiyat kontrolleri aracılığı ile tüketiciye, vs. vs. aktarmak için zorunlu. Ancak, ilk kısım, yani rantları yaratmak çok kolay; ikinci kısım, yani onların arzulanan yönde bölüşülmesini temin etmek ise imkƒnsız denecek kadar zor. Bu şekilde, özellikle rantların bölüşümünde amaçlanan ile gerçek arasında büyük bir kopukluk ortaya çıkabilir. `Komuta ekonomisi'eğilimlerinin arttığı (yani üretimdeki düşüş nedeniyle rant dağıtımında daha sert davranıldığı) bunalım dönemlerinde, karaborsa, suistimal, kaçakçılık gibi faaliyetlerin iyice yaygınlaşması sonucu gelir bölüşümünün nasıl hızla bozulduğu (üstelik, bu olgunun iktidardaki kadronun iyi niyetleri ya da amaçları ile çok ters düşebileceği) geçmiş deneyimlerimizde çok net görülürdü.

Yeniden-bölüşümcü ideolojinin (ve kurumsal yapının) de facto amaçları ile çelişen bölüşümsel sonuçlar vermesi bence önemli ama ikincil bir sorun. Çünkü, ekonomiye verdiği esas uzun dönemli hasar, üretime olan etkilerinde bütün olumsuzluğu ile berraklaşıyor. Üretimin etkinliği açısından hayati görev taşıyan fiyat göstergeleleri ve üretim kararları, üstlerine konan bölüşümcü tahdit nedeniyle işlemez hale geliyorlar. Popülist vaadlerin körüklediği sürekli talep-fazlası ortamında, çağdaş bir sanayi toplumunun gerektirdiği sorumluluk ve disiplin anlayışı yok oluyor; onun yerini ancak örgütlenmiş sorumsuzluk (Alec Nove) diye

nitelendirebileceğimiz bir enformasyon-karar çerçevesi alıyor. Tekil üretim birimi açısından rasyonel olan kararlar, toplum ve ekonomi açısından şaşırtıcı bir israfa dönüşüyor. Örneğin, faiz haddinin devlet narhı ile enflasyonun çok altında tutulduğu ve endeksleme gibi enflasyon etkisini dengeleyici tedbirlerin engellediği bir ortamda, tasarruf ve döviz sıkıntısı çeken Türkiye'de, birey, kendisi açısından rasyonel olan yani tasarruflarını koruyan altın ya da dövize kayıyor. Bu şekilde, hem tasarruflarını ekonominin kullanamayacağı bir biçime yatırıyor hem de döviz kullanıyor. Aynı şekilde, döviz kurunun ödemeler bilançosu denkliğine hiç bakılmadan aşırı-değerli tutulması halinde, üretici için ihraç edilebilir malların üretimine geçmek hatalı, gizli ithalat boyutu yüksek malların üretimine geçmek ise akılcı oluyor; halbuki ekoniminin ihtiyacı, tam tersine, ithalatı azaltıp ihracatı arttırmak. Bu tür örnekleri çoğaltmak çok kolay; okuyucunun bunları zaten bildiğini varsayarak fazla uzatmıyorum. Bence, sorunun kökeninde iki önemli olgu yatıyor. Bunlardan ilki, gelir bölüşümüne fiyat göstergeleri aracılığı ile müdahele etme çabalarının, üretimde etkinlği düşürerek daima sonunda gelir bölüşümünü bozucu etki yaratmaları. Bunun da ardında, çağdaş sanayi ekonomilerinin en belirgin özelliği var: Ekonomi, hiçbir merkezi karar organın doğrudan deneteleyemeyeceği kadar karmaşık. Yani, mutlaka etkin işleyen ademi-merkeziyetçi karar mekanizmalarının ve bunları destekleyen kurumsal yapının kurulması gerekiyor. İster Doğu Avrupa'da (sosyalizm), ister Batı Avrupa'da (sosyal-demokrasi), ister Türkiye'de (devletçilik), geleneksel ya da akılcı bütün yeniden-bölüşümcü ideolojiler sanayi toplumunun bu altedilmez gerçeğine çarparak duraklıyorlar.

Türkiye'de, söz konusu yeniden-bölüşümcü ideolojiyi destekleyen bir kurumsallaşma da var. Ben buna Mülkiye-Maliye geleneği diyorum. Ekonomi ile ilgili kanunları, kararnameleri,yönetmelikleri, vs. hazırlayan bürokrasi, Enderun ile büyük devamlılık gösteren Mülkiye ekolünde yetişiyor, stajlarını da Maliye'de yapıyorlar. İktisat politikası sorumlularının neredeyse tümü bu ekolden gelme. Dolayısı ile, ekonomi ile devlet maliyesi arasındaki fark çoğu kez gözden kolayca kaçıyor. Batı'da daha sanayi devrimi öncesinde belirginleşen ekonomi/politika ayrışmasına Türkiye'nin bugün bile ne kadar yabancı olduğunu kendi hocalık deneyimimde görmüştüm. Birinci sınıfta İstisada Giriş dersleri verirken, ekonomiye ait bir kavram olan Milli Gelir ile devlet maliyesine ait bir kavram olan Bütçenin birbirinden tamemen ayrı iki olaya tekabül ettiğini öğrencilere anlatmak özel bir çaba gerektirir. Aynı şekilde, ödemeler bilançosu da, ekoniminin değil, devletin bir faaliyet alanı olarak algılanır. İkitisat politkası sorumluları da, aynı mantıkla, ekoniminin sorunları yerine Maliye'nin sorunları ile uğraşırlar; Maliye için yararlı olan her şeyin ekonomi için de yararlı olacağı tereddütsüz kabul edilen (ve asılnda yanlış) bir varsayımdır. İktisat politikası sorumluluğuna yükselmiş tek tük kaliteli iktisatçılar bile (Kemal Kurdaş örneğinde olduğu gibi), bu güçlü ideolojik-kurumsal geleneğin dışına çıkamamışlardır.

Sanıyorum ki 1960'lı yıllarda yeniden-bölüşümcü ideolojinin yepyeni bir dinamik kazanmasını bir parça açıkladık. Batıcı-reformcu yönetici kadronun popülist

kanadının elitist kanat üstünde bir plebisiter diktatörlük kurma çabası, elitist kanadı formel demokrasiyi savunmaya itince, gereğinde yüzyıllar sürebilecek bir kavram kargaşasının temelleri atıldı demektir. Eminim ki, insanlık tarihinin o zengin ve renkli deneyimi içinde benzer garipliklere başka yerlerde ve zamanlarda da rastlanmıştır: İktidardaki jakobenlerin temel demokratik hakları ve kuvvetler ayrılığını savunup aynı anda büyük kütleleri politik sürecin dışına itecek yöntemler aradıkları, muhalefetteki popülistlerin ise ilk ikisine karşı çıkıp üçüncüsünü el altından destekledikleri bir ortamda, zavallı iktisat ideolojisinin iyice ipin ucunu kaçırmasına kimse kızamaz. Gerçekten, 600 yıllık mirasın etkisiyle ekonomi kavramına neredeyse "genetik" bir yabancılık (hattƒ düşmanlık) hissi duyan elitin kendi içindeki politik çatışmayı bir kan davasına dönüştürmesi, en büyük hasırını iktisat ideolojisine yapan bir radikalleşmeye yeşil ışık yaktı. Sivil toplumu hiç yaşamamış bir geleneğin aydınları için, çok kısa sürede, ekonomi başat oldu. Herhalde bunu ilk yaşayan benim gibi 1960'da liseyi bitirmek üzere olan nesil; aniden, kendi arzumla iktisat okumaya karar verdiğimde, çevremin ne kadar hayret ettiğini unutamıyorum. Tüm toplumsal ilişkilerin özü ve belirleyicisi, ülkenin "kurtarılmasının" ise temel aracı şeklinde gördüğümüz güncel politikanın komplocu mantığını büyük bir kolaylıkla uzatıverdik. Önce Türkiye ekonomisi, derken tüm dünya ekonomisi, içerideki politik komplolara benzeyen (ekonomik) komplolar tarafından açıklandı. 19. yüzyıl atalarımızın Batı'da ulaşamadıkları düşünce ve hareketler bize açıldı. Paris, Londra, Berkeley ve New York üstünden, Batı'nın ve Doğu'nun eski ya da yeni bütün radikal düşüncesi Türkiye'ye geliverdi. Batıcı-reformcu hareketin iktisadi-toplumsal içeriğinin zayıflığı, en abartmalı ve kaba şemaların hemen müşteri toplayabildiği ve filizlendiği bir zemini sanki sırf bu günler için özel olarak hazırlamıştı.

Uzun süre kısmen kendi ideolojisinin getirdiği tahditler kısmen de fiili politik sansür sayesinde Batı medeniyetinin zengin ekonomik ve toplumsal düşünce hareketliliğinin dışında yaşamış bir elitin bu şekilde aniden `dışa açılması', olumlu ve olumsuz yanları ile, bir şok etkisi yarattı. Olumlu; çünkü, uzundönemde çağdaş bir sanayi toplumu yapısına ulaşmak için zorunlu ideolojik fakirleşme sürecini başlatarak toplumsal gelişmemizi engelledi. Bizim cenahta, Türkiye'nin kurtuluşunu (?) belki birkaç yüzyıl gerisindeki (ve çoğu kişi başına çok daha düşük gelir düzeyindeki) ülkelerden alınan ilhamlarda bulma modası, tartışılan konuların Türkiye gerçeklerinden iyice kopmasına yol açtı. En çok Batılılaşmış kesimlerin en büyük Batı düşmanı olmaları, koca Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz ya da Fransızlar'ın (bir kısmı) daha önce Osmanlı yönetimindeki) Afrika kolonileri ile özdeşleştirilmesine kadar giden garip bir emperyalizm (ve anti-emparyalist mücadele) kavramı üretti. Bu şekilde, Türkiye'nin bütün özgüllüğü Batı'dan alelacel aktarılmış şemalar içinde kayboldu; bunun karşısında gelişen tepki ise, bizim cenahta "kerim" Osmanlı Devleti hayranlığına, öbür cenahta mehter takımı ile cihat çağrılarına dönüştü. Aslında, tek başına bu geişmeler ideolojik fakirleşme için yeterli değil; her toplumda, hakim ideolojinin marjında benzer hurafeler çeşitliliğini görmek mümkün. Türkiye'nin sorunu, bütün bunların marjda değil, bizzat elitin içinde yeni

merkezde yaygınlık kazanmaları idi. Aynı dönemde, örneğin Hindistan'da yürütülen tartışmalara bir göz atmak, fakirleşme kavramını kullanmakta haklı olduğumuzu gösterecektir. Doğallıkla, ben bu olayda kişilerin (sübjektif olarak) suçlanmasına çok karşıyım. Başta tek-parti döneminin yarattığı entellektüel çöl ve Batıcı-reformcu idelolojinin hiç ekonomik-toplumsal içeriğinin olmaması, pek çok etken `dışa açılmanın' şok etkisini kaçınılmaz hale getiriyord; buna yukarıda açıklamaya çalıştığımız 1955 sonrası iç politik konjonktür de eklenince, kişisel tercihleri aşan bir nesnel koşullar kümesi oluştu. Hoş, tarih sık sık böyle sürprizler yapar: Kısa dönemde çok yararlı gibi duran gelişmeler uzun dönemde çok zararlı, kısa dönemde çok zararlı etki yapan gelişmeler uzun dönemde çok yararlı sonuçlar verir. Üstelik, tarihin hep ilerlemek diye bir zorunluluğu da yoktur.

Otarşi-komuta ekonomisi ikilisinin 1970'ler boyunca (belki bugün de) gücünü koruması, bu kitabın kendi tarihçesi açısından da önemli. Dikkatli okuyucu, 1970'ler boyunca benim iktisat politikası konularına hiç bulaşmadığımı, yazılarımda ağırlığı tarihi maddecilik, tarım toplumları, küçük üreticilik, sosyalizm ve iktisat teorisi gibi teorik sorunlara verdiğimi hatırlayacaktır. Bu teorik yönelme, büyük ölçüde hakim iktisat ideolojisinin önyargılarına ters düşmekten çekinmemi yansıtıyordu; bu özgül anlama bir kaçış idi. İktisat politikası üsütüne ilk yazım (Dış Ticaret Üstüne Gözlemler) 1980 İlkbaharı'nda, yani ideolojinin iflasını teşhis etmem üstüne yayınlandı. Kendi cenahımdan gelecek sansürden bu kadar korkmakta bence haklı idim. 1960 sonraları ve 1970 başlarında, yakınlarımın sırf feodalite konusundaki farklı düşünceleri nedeniyle "emperyalizmin ajanı" ilan edilmelerini izlemiştim. 1973-75 arasında, çok değerli bir iktisatçı, Kemal Derviş, gençliğin ve uzun süre dışarıda oturmanın verdiği heyecanla ortarşiye ve komuta ekonimisine karşı çıkma gafletini göstermiş, emperyalizmin (IMF'nin, Dünya Bankası'nın vs.) ajanı olduğu bu şekilde tesbit (ve gazete sütunlarında teşhir) edilince, derhal kendini yurt dışında bulmuştu. 1970'ler sonunda Kutlay Erbiri daha saldırgan bir üslup denedi ama onun da sonu farklı olmadı. Ben, belki de onlardan da şaibeli olmanın getirdiği korku ile susarak direndim. 1960'larda moda cuntacılığa karşı çıkmam, 1969-70 finansman kararları ve devalüasyonun başarılı bir operasyon olduğunu düşünmem, 1971 olayına ilk günden ters düşmem, 1972'den itibaren AET yanlısı olmam (bütün) bunlar özel sohbet toplantılarında söyleniyordu, tabii ki) ve üstüne Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer'le aynı kürsüde yer almam, "acenta" sıfatını haketmem için yeterli kanıtlardı. Nitekim, 1977 seçimlerinden önce, Bilsay Kuruç, Gündüz Ökçün ve birkaç arkadaşın bulunduğu bir küçük seminerde bu kitaptaki `Alternatif Büyüme Stratejisi' makalemin ilk sunuşunu yaptığımda, Uğur Korum tarafından Krueger ve Friedman yanlısı olmakla suçlandım; önerilerim Kuruç'ta da aynı kanıyı uyandırmış olsa ki DPT Müsteşarlığı sırasında pek görüşemedik. 1978 yılında Tarabya'da toplanan Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen Semineri'nde Mısır'ın (Enver Sedat Mısırı'nın) Planlama Bakanına slogan tekerlemelerinin ekonomik bağımsızlık için yeterli olmadığını söylediğimde, her zaman gerçeğin ışığını tek başına gören dostum Halil Berktay tarafından emperyalizmin ajanlığı ile suçlanarak sansür

edildim. 24 Ocak'ın hemen öncesinde ve sonrasında büyük kamu kesimi finansman açıklarına ve bu açıkları sürekli büyüten narh (ve beraberinde gelen karne ve tayın) sistemine karşı çıkanlara "IMF sosyalistleri" denilmesini, "devlet elden gidiyor" çığlıklarına, "kimin devleti, kimin elinden?" cevabını verenlerin afaroz edilmesini ve nihayet, 24 Ocak'a sistem içinde alternatif olduğunu düşünenlere "burjuvazinin sözcülüğünün" yakıştırılmasını bazen kızarak, çoğu tebessümle izledim. Sanayi toplumu öncesi kalıntısı bir yeniden-bölüşümcü devlete, iyi niyetlerinden ahlaklarından ve Türkiye'nin çağdaş bir topluma dönüşmesi yönündeki özlemlerinden hiçbir zaman şüphe etmediğim (çoğu kişisel dostum) insanların bu şekilde sıkı sıkıya sarılmalarının ardındaki nesnel koşulları anlamaya çalıştım; müdahele etmeden önce somut gerçeğin yargısını bekledim. 1978-80 deneyimi, bu yargıyı sağladı; ardından gelen istikrar paketi ise, tüm açıklığı ile, hakim iktisat ideolojisi içinde Türkiye'nin hızlı büyüme rayına oturmasını sağlayacak yapısal reformların kesinlikle mümkün olmadığını ortaya koydu. Yeni bir iktisadi düşünce odağının oluşturulması çabasına katkıda bulunabilmek ümidi ile 1980 sonrasında çalışmalarımı iktisat politikası sorunlarında yoğunlaştırmam ve mevcut önyargılara karşı çıkabilme gücünü kendimde bulmam bu gözlemden kaynaklanıyor.

Analizimizin ana gövdesi bu şekilde tamamlandı. Doğallıkla, ele alınan konunun cesameti benim sadece iktisatçı (sosyolog, siyasetçi tarihçi değil) olmamla birleşince, eminim ki eksiklikler, hatalar ve atlamalar oluştu. Bunlardan bazıları, bu giriş-deneme yazısına yönelecek eleştirilerin ana unsurları olabilecek kadar önemli. Bu nedenle, yazının sonuç kısımlarına geçmeden önce, mümkün eleştirilerden bazılarına peşinen cevap vermek istiyorum.

1971 sonrasında, Batıcı-reformcu yönetici kadronun elitist kanadında 1971 olayının hızlandırdığı büyük bir politik dönüşüm oldu ve zengin ekonomik ve toplumsal içeriğe gebe, demokrasiyi ciddiye alan, toplumsal karar alma süreçlerinde büyük kütlelerin etkinliğini artırmayı amaçlayan, velhasıl sanayi toplumlarında rastlanılan türde bir demokrasi ve sosyalizm projesini savunan bir kadro belirdi. Yeni kadronun eski organizma içinde yönetime geçmesinin yarattığı devasa sorunlara rağmen, Ecevit'in kişiliğinde simgeleşen bu hümanist ve katılımcı hareket, politik yaşama büyük bir dinamizim ve umut getirdi. Hızlı sanayileşmenin etkisi ile sosyolojik yapısı alt-üst olan Türk toplumunda özellikle kentsel yörelerde filizlenen yeni özlemlerle çakışan bu anti-jakoben (ve anti-bürokratik ya da anti-elitist) politik ideolojinin tohumlarını ben 1960'larda boğulan sosyalist parti deneyiminde buluyorum. Ancak, politik ideolojide gerçekleştirdiği bu hayati kopuşa (ya da kaymaya) karşılık, yeni hareketin iktisat ideolojisi tümüyle 1960'ların hakim ideolojisinin damgasını taşıyordu. Politik ideolojideki kaymaya kütleden gelen olumlu tepki, 1973-74 döneminin olağanüstü (ve Cumhuriyet iktisat tarihinde eşsiz; herhalde gelecekte de bir daha göremeyeceğimiz) olumlu konjonktürü ile birleşince, ilk iktidar denemesi önerilen yanlış iktisat politikalarının doğru olduğu yönündeki kanıyı büsbütün güçlendirdi. Kısmen dış konjonktürün tersine dönmesi, kısmen de 1971'den beri üstüste uygulanan yanlış politikaların ekonomiyi bitirmesi sonucu

oluşan bunalıma karşı 1978-80 arasında aynı iktisat anlayışı ile çıkılması, ekonominin tümüyle iflası ile noktalandı. Demek ki, yukarıdaki analiz, söz konusu hareketin içerdiği politik yeniliği asla inkar etmiyor; fakat, iktisadi düzeyde hakim ideolojiyi kıramadığını, hatta ona teslim olduğunu vurguluyor. Bu gerçeğin doğru teşhis edilmesinin önümüzdeki dönemde pek çok gereksiz kavram kargaşasını engelleyeceği kanısındayım.

Cumhuriyet dönemi iktisat ideolojisinin evrimini incelerken karporatizm sözcüğünü hiç kullanmamam bu dönemi iyi bilen toplumsal bilimcilerin bir bölümünü şaşırtmış olabilir. Bunun nedenlerini de açıklamalıyım. Korporatizm, benim gözümde, ekonomi/politika ayrışması (sivil toplum) ve formel demokrasi sonrasında, bu ikiliye (kapitalizm-öncesi kalıntıların yoğun etkisini taşıyan) bir tepkiyi yansıtıyor. Türkiye'de bu ikilinin yokluğu, ele aldığımız ideoloji ve kurumların kökenini başka yerlerde aramaya itiyor. Bu nedenle, Batıcı-reformcu yönetici kadronun mesleki temsil ve korporatizmle arada sırada flört etmelerini kadronun (ve yapısal belirlenmesini daha önce açıklamaya çalıştığım) devlete Batı'da bir kılıf arama şeklinde değerlendiriyorum. Ancak geçmişle ilgili bu vargımı geleceğe genelleştiremeyiz. Tam tersine, Türkiye'nin bugün ulaştığı aşamada, Batı ile paralellik kurulabilecek, plebisiter ya da elitist korporatizm eğilimlerinin hızla güçlenmesini beklemeliyiz. Bunlar, geçmişin arayışlarında yarının meşrutiyetini bulmayı da deneyeceklerdir. Üstelik, hakim iktisat ideolojisinin içerdiği kavram kargaşasının bizleri farkına bile varmadan bu eğilimleri destekler duruma düşürmemesi için özellikle dikkat etmeliyiz.

Bir diğer itiraz, analizde esas ağırlığın elitin kendi içindeki çatışmalara verilmesi, büyük kütlelerin özlem ve mücadelelerine ise hiç değinilmemesidir. Buradan, benim onları hor gördüğüm sonucuna bile varanlar çıkabilir. Burada da anahtar kavram sivil toplumdur. Yönetilenlerin ideoloji ve politika sahnesinde aktif olarak varlıkları, kendi ideolojilerini ve bunları taşıyacak/üretecek organizmaları (örgütleri) kurabilmeleri halinde mümkündür; aksi halde, arada sırada büyük patlamalara bile yol açsalar, gene de pasif bir güç niteliğini taşırlar. Serbest Fırka'ya coşkuyla koşanların lağvedilmesi üstüne seslerini çıkartmamaları, Demokrat Parti'ye büyük çoğunluklar sağlayanların yöneticilerin cezalandırılmasını kayıtsızca seyretmeleri hepimizin bildiği örnekler. 1960'lı yılların sonunda başlayan ve 1970'ler boyunca süren hareketliliğin ise kısmen de elit-içi çatışmaları yansıtması nedeniyle çok yanlış mecralara döküldüğü ve yaratıcı enerjisini kalıcı kazanımlarda konsolide edemediği kanısındayım. İktisadi düzeyde, sorun daha da ilginç bir boyut kazanıyor. Resmi toplumdaki komuta ekonomisi görüntüsü, sokaktaki adamın anarşizan bireyciliği ile çelişiyor. Tipik bir kentlinin adeta tüm iktisadi yaşamı kanun-dışı faaliyetlerinden oluşur. Oturduğu ev, toprak mülkiyeti de dahil, İmar Yasaları ile çelişiyor: Gecekondu. Elektriği büyük bir ihtimalle kaçaktır; işçi ise sigortasız ve vergi ödemeden, seyyar satıcı ise karnesiz ve Belediye Zabıtası'ndan kaçarak, esnaf ise mesleğini denetleyen nizamname ve yönetmeliklere aldırmadan çalışır. Hattƒ, Medeni Kanun dışında evlenir; sorunlarını da mahkemeye gitmeden (kavga,

cinayet, vs.) çözer. Doğallıkla, en gelişmiş Batı toplumlarında bile bu tür olaylar vardır ama, hiçbirinde bu derece yaygın değildir. Vatandaşını günlük olağan yaşamında hayret verici bir bürokratik ön-izin sistemi ile sıkan bir devlet; ve bütün kanun ve kuralları çiğnemeyi fazilet sayan bir toplum: Toplumdan kendi kendini denetleyen (oto-kontrol) mekanizmaların (kamu bilinci) kaynaklanmaması ve tüm denetimin yukarıdan (merkezden) yapılabileceği inancı sivil toplumun ideolojik önkoşullarının bile varolmadığının bence en iyi kanıtı. Hakim iktisat ideolojisinin yönetilenlerde anarşizan bireycilik eğilimlerini sürekli güçlendirdiğini ve çağdaş bir sanayi toplumunun zorunlu koşulu olan kamu bilincinin gelişmesini engellediğini tesbit etmek, dikey (merkezi- bürokratik) denetimden yatay (ademi-merkeziyetçi-piyasa) denetime geçişin dar anlamı ile iktisadi düzeyin sınırlarını aşan çıkarsamalarının anlaşılmasına olarak verecektir. Sorunun bu açıdan ele alınması, toplum projelerinde büyük kütlelerin katılımına önemli bir yer veren aydınları sonunda kütle dalkavukluğuna teslim olmaları tehlikesinden de korur.

Yönetilenler konusundaki itirazın paraleli, analizde sanayici, bankacı, tüccar, toprak sahibi sermayedarların (burjuvazinin) rolünün geri planda kalmasıdır. Batı'dan aktarılan şemalarla farklılık gösteren bu yaklaşımın eleştiri çekmesi kaçınılmaz. Ben, savunmamı gene sivil toplum kavramında temellendiriyorum. Mülk sahiplerinin kendi kişisel çıkar kavgalarının ötesinde müşterek bir platforma sahip olmaları, yani bir burjuva sınıfından söz edebilmemiz, aynen yönetenler için geçerli olduğu gibi, ideolojik ve örgütsel düzeyde devletten özerk bir faaliyet alanını yaratabilmeleri ile mümkündür. 1971 sonrasında bu sürecin başladığına dair işaretler bulunsa da, ele alınan dönemde, özellikle hakim iktisat ideolojisinden sapma anlamında bir burjuvaziyi ben göremiyorum. Türk kapitalisti, bütün varlığını otarşi-komuta ekonomisi ikilisi temelinde kurulmuş yeniden-bölüşümcü devlete borçlu olduğunun bilincindedir; esas çabası artık üretmek değil, yeniden-bölüşümcü devletin yarattığı artığa el koymaktır. En tatlı karların karne ve tayin sistemlerinin geliştiği dönemlerde sağlandığını bilir. Sıradan bir işadamının piyasa anlayışı şu şekilde özetlenebilir: Devlet, onun ürettiği malın ithalatını yasaklamalıdır; devlet, ona reel maliyetinin altında (negatif faiz ve kur garantisi ile) kredi bulmalıdır; devlet, ona reel maliyetinin altında ucuz döviz bulmalıdır; devlet, onun ithat ettiği girdi ve teçhizatın ithalatını serbest bırakmalıdır; devlet KIT'lerden satın aldığı girdileri reel maliyetinin altında satmalıdır; devlet, kendi alanına başkalarının yatırım yapmasına izin vermemelidir; devlet, sendikaları kapatmalıdır; ama kendi ürettiği malın fiyatına karışmamalıdır. Bütün bunlara rağmen yanlış bir yatırım yapmış ve zarar etmişse, o takdirde devlet onu kurtarmalıdır. Liberalizm ve piyasa mekanizması (ister Adam Smith ister Freidman), Türk kapitalizmi için kökü-dışarıda bir yabancı ideolojidir. Ne var ki, hakim iktisat ideolojisinin buğulu gözlükleri, özel mülkiyetten yana oldukları için liberal diye nitelendirilen iktidarların otarşi-komuta ekonomisi ikilisinin esas kurucu ve uygulayıcıları oldukları gerçeğinin bilgili ve sağduyulu iktisatçılar tarafından bile görülmesini engellemeyi başarmıştır.

Bu noktada, Türkiye'nin toplumsal belirlenmesine gerçekçi bir tarih (ve toplum) teorisinin uygulanması yerine Batı şemalarının kopye edilmesinin yaratacağı tutarsızlıklara bir küçük örnek vermek istiyorum. İkinci Meşrutiyet çerçevesindeki oluşumlarda yaygın olan yorum, İttihat ve Terakki'nin milli burjuvaziyi özümlediğidir. Bu durumda, karşısındakiler, yani 31 Mart hareketini yapanlar, herhalde komprodor oluyarlar. Osmanlı-Türk yönetici kadrosunun Batıcı kanadının milli, kültürel düzeyde bile Batı taklidine karşı çıkan Doğucu-gelenekçi kanadın gayri-milli ilan edilmesi, bence vahim sayılabilecek bir kavram kargaşasını yansıtıyor. İttihat ve Terakki'nin iktidarı ele aldıktan sonra kendisine bir milli burjuvazi yaratmaya çalıştığı şüphesiz doğru; her iki kanadın da dış (emperyalist) güçler tarafından desteklendiği (İttihatçıları Almanya'nın 31 Mart'cıları İngiltere'nin) önerisi de bence gerçekçi. Ama, buradan, milli ve gayrimilli sıfatları yüklenmiş bir burjuvazi kavramına geçmek olanaksız. Sorun, Batı'dan çok farklı bir tarihi evrim izlemiş Osmanlı-Türk unsurunun çok-uluslu bir tarım imparatorluğundan sanayi temelinde örgütlenmiş bir milli devlete büyük sancılar içinde geçişini, sanayi toplumları için üretilmiş milli, burjuvazi, sınıf gibi kavramlar aracılığı ile açıklama çabasından kaynaklanıyor. Bu giriş-deneme yazısının ana temalarından biri, yani Batıcı-reformcu ideoloji ve hareketin ekonomik ve toplumsal içeriğinin çok cılız olduğu bu şekilde gözden kaçınca, başta da belirttiğimiz gibi, ekonomiyi, ekonomik sistemleri, hattƒ politik rejimleri aşan bir Doğu-Batı (bir medeniyet ve dünya görüşü) çalışması iktisadi çıkarların daraltıcı optiğine indirgeniveriyor. Sonuçta, Türkiye'nin dünkü ve bugünkü zengin politik mücadelesi tek-boyutluğu bir fakirliğin içinde hapsoluyor. Analizimde, söz konusu çok-boyutluluğu yapabildiğim ölçüde yansıtmaya çalıştım.

Yukarıdaki geçiş dönemi olgusunu kavramsallaştırmakta zorluk çeken bir başka kesimden, bu kez dış ekonomik konjonktürün etkilerini ihmal ettiğim yönünde bir itiraz gelebilir. Bu bakış açısında da, ekonomi, politik ve ideolojik süreçleri doğrudan belirliyor; üstelik, iç politika, tümüyle dünya kapitalizmi diye nitelendirilen dış ekonomik güçlerin dikte ettiği bir ortamın pasif unsuru haline dönüşüyor. Toplumların evriminde dış alemin çok önemli bir etkisi olduğuna daima savundum; ancak, dış komplolarla belirlenen toplum anlayışına da, başka yörelerin evriminden ampirist genellemelerle üretilen "teorilere" de çok karşıyım. Daha önce aydın milliyetçiliğinin belirlenmesinde özgül bir dış konjonktürün İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçişin somut biçimini nasıl etkilediğini göstermeye çalışmıştım. Türkiye'nin coğrafi yeri (geopolitik) Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın neticeleri, her ikisinin içerdiği ittifaklar ve bu ittifakların evrimi nihayet 1917 Rus Devrimi'nin yarattığı özgül dinamik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve sonrasında olayların oluş sırası (ve biçimlenmesi) açısından temel belirleyicilerdir. Ne var ki, 20. yüzyılın bu dev tarihi olaylarını sıradan mal, hizmet ve para akımlarına (ekonomiye) indirgemek, yani politik, askeri ve hattƒ kültürel boyutlarını görmemezlikten gelmek, bizi, bu kez fakirleşmiş bir dünya tarihine götürür. Bu bir. İkincisi, bütün dışsal etkenler, toplumun kendi iç yapı ve konjonktürünün (toplumsal güçler dengesinin ve kendi özgül tarihi gelişmesinin) filtresinden geçtikten sonra etkilerini hissetirirler.

1930'larda dünya kapitalizminin bunalımı tek başına neden Fransa'da "Ortak Cephenin" Almanya'da ise Hitler'in iktidara geldiğini açıklayamaz; İkinci Dünya Savaşı'nı "Demokrasi Cephesinin" kazanması tarafsız hattƒ müttefiklere meyleden Türkiye'de tek-parti rejiminin çözülmesine karşılık pro-faşist İspanya'da Franko'nun kendini koruyabilmesi ile sonuçlanabilir. Toplumsal belirlenmede içsel ve dışsal dinamiğin ağırlıkları tarihin o müthiş zenginliği içinde, ama uzun süreli yapısal trendleri de görerek kavranmadıkça, boy boy (ve renk renk) komplo teorilerinin tuzağına düşmek kaçınılmaz hale gelir. Okuyucu, bu giriş-deneme yazısında, dış dinamiği yukarıda açıklamaya çalıştığım çerçeve içinde sürekli göz önünde tuttuğuma ama yapabildiğim ölçüde komplolara iltifat etmediğime şahittir.

Elinizdeki kitapta yer alan iktisat politikası yazılarının ardındaki bakış açısını, belki de okuyucudan özür dilememi gerektirecek kadar lafı uzatarak da olsa, açıklamaya çalıştım. Yazıların tümü, bizim (ilerici) cenahtaki dostlar için yazıldı; karşı tarafın önerdiklerini (sahiden, onlar bir şeyler öneriyor mu?) çürütmeye bile pek zahmet etmedim: Muhatabım onlar değildi, halen de değil. Bu bakıma, kısaca makalelerin tarihçelerini özetlemekte de yarar görüyorum. İlk yazı, 1979 Güzü'nde (24 Ocak 1980'den önce) yazıldı. Amaç, Türkiye'de dış ticaret çerçevesinde oluşan yapısal ve konjonktürel hipotezlerin tümün ampirik düzeyde irdelemekti. Kaynak aktarması bölümü, 1973'de hazırlanmıştı; Türkiye'nin dışarıya artık transferi yapması bazında geliştirilen emperyalizm teorilerinin geopolitik boyutu ihmal ettiklerini kanıtlamaya çalışıyordu. Dışa kapalılık ölçüsünü, 1977'de, Türkiye'nin dışa kapanması yönünde taleplerin tepe noktasında olduğu bir dönemde, zaten dünyanın en kapalı ülkelerinden biri olduğumuzu göstermek ümidi ile hesapladım. Ardından, ithal yasaklarına dayanan korumacılıkla ithal ikamesinin aynı şey olmadığını, Türkiye'nin ilkini yapıp ikincisini yapmadığını (ya da sadece Menderes döneminde yaptığını) saptadım. Eşitsiz mübadele kuramı, 1970'ler ortalarında bazı çevrelerde çok popülerdi; Türkiye'ye uygulanmasının olanaksız olduğunu görmemek için bence özel bir çaba gerekiyordu. Son olarak, 1970'ler sonunda kendini iyice hissetiren bunalımın petrol fiyatlarındaki artış ve bunun dünya konjonktürüne olan etkisi ile açıklanamayacağını (bu açıklama da 1978 ve 1979'da çok moda idi), sorunun doğrudan Türkiye ekonomisinin yapısından kaynaklandığını sayıların dili ile ifade etmeyi denedim. Bu uzun ve nisbeten teknik gibi duran yazının daha çok profesyonel iktisatçıların ilgisini çekmesini olağan karşılıyorum; ümidim, amatörlere de dış dünya ile ilişkilerin akılcı (ve çıkarcı) bir anlayış çerçevesinde nasıl ele alınabileceği yönünde ipuçları vermesi. Ardından gelen üç kısa makale, 24 Ocak istikrar paketinin değerlendirilmesi üstüne. Özellikle Turgut Özal döneminde, beni hayrete düşüren bir manzara oluştu. Özal, getirilen tedbirlerin ekonominin yapısını değiştireceğini her fırsatta tekrarlıyordu ve 24 Ocak tedbirlerinin karşısında olan bizim cenah onun bu söylediklerin kabul ederek yeni kurulacak yapıyı eleştiriyordu. Halbuki, Özal'ın yapısal değişim retoriği aslında yapısal olarak hiçbir öneri getirmeyen sıradan (ve IMF'nin artık standartlaştırdığı) bir istikrar programını gizliyordu. Türkiye aynı nitelikte bir istikrar programını 1958'de uygulamış, biraz

daha yumuşağını 1970'de devreye sokmuştu. İktisatçı için, değişen dış koşullar ve arada çok gelişen Türkiye ekonomisi dışında, 1980 operasyonu ile 1958 operasyonu arasındaki farkı anlamak çok zordu. İşte, ben olaya bu optikten bakarak, Özal ve dolayısı ile 24 Ocak istikrar paketini ekonominin ihtiyacı olan yapısal dönüşümleri yapmamak, yani bir `idare-i maslahat' dönemini "çok laf-az iş" ilkesi ile pazarlamakla suçladım. Aradan geçen zaman içinde Türkiye ekonomisinin ilk günlerdeki ferahlama görüntüsü hızla bozuldu ve gerçek belirginleşti. Son makale, yukarıda da belirttiğim gibi 1977 yılı baharında sözlü olarak sunduğum bir yeni ekonomik yapı ve bunu mümkün kılacak iktisat politikaları demetini, kısmen Cumhuriyet dönemi iktisat tarihimizle ilgili ana tezleri de beraberinde getirerek özetlemeye çalışıyor. Amaç derhal uygulamaya konulacak bir program yazmak olmadığından (yazıldığı 1982 güzünde bu ihtimal çok düşüktü; halen de öyle), profesyonel iktisatçıları belki başında tedirgin edecek bir soyutlama düzeyinde, özellikle kantitatif ayrıntılara fazla girmeyen ve önerilerin bir bölümünün ayrıntılı olabilirliğini irdelemeyen bir üslupla yazıldı: Hedef, mevcut iktisat politikaları değil, bu giriş-deneme yazısının konusu olan iktisat ideolojisi idi. Amatörlere ulaşma çabam, bilinçli olarak teknik tartışmaları ya ikinci plana atmayı ya da hiç girmemeyi zorunlu kıldı. Okuyucunun biraz zorlanmasına yol açabilecek bir diğer önemli husus, Türkiye'de mevcut durumu eleştirenlerin, başta iktisadi konular, yerine tutarlı bir bütünlüğü olan somut bir alternatif getirmesi geleneğinin olmayışıdır. Yazımda, toplumda yenilik önerilerinin sürekli tartışılmasını engelleyen bu geleneği de kırmaya çalıştım.

Bu giriş-deneme yazısının ve Alternatif'in ana teması aynı temel hipoteze oturuyor: Türkiye, çok-uluslu bir tarım imparatorluğundan çağdaş bir sanayi toplumuna giden sancılı geçiş döneminin sonuna gelmiştir. Artık, bu geçiş dönemine özgü ideolojik platformların (ve onlar içinde ve aralarında oluşmuş kavgaların) terkedilip, çağdaş sanayi toplumlarında rastlanılan ideolojik ve kuramsal yapılara hızla gidilmesi gerekiyor. 19. yüzyıl başına giden Batılılaşma projesinin, bu özgül anlama, nihai ve ekonomik-toplumsal içerik açısından en zengin aşamasını yaşıyoruz. Batıcı-doğucu ya da ilerici-gerici ayırımları işlevlerini yitirdiler; yerlerini sanayi toplumunun muhafazakar, liberal, sosyal-demokrat ve sosyalist fikir akımları (ve toplum projeleri) almalı. Bütün bunlar, sivil toplumun hızla kurulmasını, yani devletin özgürlüğünü sınırlayıp bireyin özgürlüğünü teminat altına alan kurumların birbiri ardından devreye girmesini zorunlu kılıyor. İşte, ekonomide yeniden-bölüşümcü devletin iflası, sivil toplum projemizin hayati bir unsuru olarak piyasa mekanizmanısını gündeme getirdi. Biliyorum, bizim cenahın bu kavrama ısınabilmesi kolay değil. Onda, özel mülkiyetten bile büyük bir tehlike, bir tehdit siziyoruz. Çünkü, uzun yıllar Batı-Doğu kavgası içinde toplumla uzak düştük; sivil topluma hep şüphe ile, bizi toplumdan koruyan devlete hep sempati ile baktık. Giderek artan bir muhasara edilmişlik hissiyle yeniden-bölüşümcü devlete son savunma çizgimizi bulduk ve ona sıkı sıkıya sarıldık. Yanıldık. Bugün, toplumun derinliklerinden gelen üretken ittifaklarda yerimizi tarif etmeye çalışırken, ademi-

merkeziyetçi kaynak dağılımı mekanizmalarından (piyasadan) korkmamız için nedenler de pek kalmadı. Tersine, demokrasi ve piyasa, geçiş döneminin bitimini müjdeleyecek bir tarihi concensus'ün (Mehmet Ali Aybar'ın deyimi ile tarihi uzlaşmanın) olmazsa olmaz iki esas unsuru.

Ekonomiyi, merkezi-bürokratik karar odaklarının keyfi müdahalelerinden koruma talebine, etkinlik ve kapitalistleşme/sanayileşme açısıdan bakan iktisatçıların da katıldığı bir eleştiri var. Genellikle, soruna şu şekilde yaklaşılıyor: Bugünkü yeniden-bölüşümcü devletin tek alternatifi 19. yüzyılın safkan liberal piyasa devletidir; bu anlayış Batı dünyasında da iflas etmiştir; demek ki böyle bir alternatif yoktur. Aynı mantık, Türkiye'nin gerek 1930'larda, gerek 1950-80 arasında gerçekleştirdiği sanayileşmenin de devlet müdahaleleri sayesinde sürdürdüğünü her fırsatta hatırlatıyor. Bence, bu eleştiri hem çok doğru, hem de çok yanlış. Çok doğru: 1930'lardan bugüne devletin aktif bir rol almaması halinde Türkiye'nin bugünkü gelişme düzeyine ulaşması nasıl düşünülemezse, bundan sonraki dönemde de Batı Avrupa ülkeleri ile arasındaki nitel ve nicel farkları, kendiliğinden ya da salt piyasa güçlerine teslim olarak ortadan kaldırılması da o kadar düşünülemez. Çok yanlış; piyasayı tümüyle reddeden bugünkü yeniden-bölüşümcü devletin alternatifi 19. yüzyıl değil, güçlü bir piyasa sistemini daha etkin ve politik-toplumsal hedeflerle tutarlı biçimde işletmek üzere yoğun müdahalede bulunan bugünün Batı Avrupa'sıdır. Kendi deneyimimizde, rasyonel karar alma olanaklarının tümüyle yitirildiği bir ekonomide, etkin bir planlamanın da mümkün olamadığını gördük; giderek derinleşen ve ucu görünmeyen bunalım, her şeye müdahale edeyim derken sonunda hiçbir şeye müdahele edemez hale düşen yeniden-bölüşümcü devletin çağdaş sanayi toplumu karşısındaki aczini de kanıtladı. Ekonomik karar alma süreçlerinin ademi-merkeziyetçi mekanizmalar aracılığı ile rasyonelleşmesi, devletin hızlı sermaye birikiminin sürekli tutturulmasını temin edecek rasyonel müdahaleri yapabilmesinin de önkoşulu. Bugünün Türkiye'sine alternatifleri 19. yüzyıl ortalarında arayacak yerde bugünün Avusturya'sına, Finlandiya'sına, İtalya'sına hattƒ Yunanistan'ına baksak, gelişmişliğin (ve onu sağlayacak hızlı büyümenin) vazgeçilmez unsurunun etkin işleyen ademi-merkeziyetçi kaynak dağılım mekanizmaları olduğunu kolayca görebilirdik. Önerilen dönüşümün devlet müdahalesinin kalkmasını değil, biçiminin değiştirilerek etkinliğinin arttırılmasını hedeflediğini tekrar tekrar vurgulamakta büyük yarar görüyorum.

Filizlenen yeni iktisadi düşünce odağının anti-merkeziyetçi ve anti bürokratik bir platformu sahiplenmesi, yazının başında sözünü ettiğimiz ideolojik kopuşun (ya da kaymanın) en zor döneminin bittiğine işaret edecektir. Bu bakıma, iktisadi olaylara yeni bakış açısını, bir örnek üzerinde somutlaştırmak istiyorum. Türk parasının değerini yitirmesi ya ada devalüasyon, iktisadi tartışmalarda tansiyonu tepe noktasına çıkartan konulardan biridir. İthal edilen mal ve hizmetlerin pahalılanması, bunları kullananların (tüketenlerin) reel gelirlerinde bir düşüşe yol açar; ithal malı makina ve teçhizatın fiyatları arttığından yatırımlar azalır; genelde

reel talep kısıldığı için ekonomideki canlılık söner. Bütün bu nedenlerle, başta bizin cenah, devalüasyona karşı çok güçlü bir kamuoyu vardır ve politik iktidar yapabildiği ölçüde devalüasyon kararını ya hiç almaz ya da düşük oranlı bir devalüasyonla durumu idare eder. Yani, bir döviz kurunda döviz arz ve talebi arasında ciddi bir dengesizlik oluşsa bile, devletin döviz fiyatını sabit tutması (narh koyması) istenir. Halbuki, dövizin yapay olarak ucuz tutulması, üretimini (ihracatı) azaltıp tüketimini (ithalatı) arttırır ve ödemeler bilançosu büsbütün bozulur; önce tayınlama, ardından karaborsa, kaçakçılık, vs. belirir ve narh yürmez; devalüasyon yapılır. Yavaş yavaş her ki sürecin anlaşılması ile hakim ideoloji içinde tartışmalar bir kısır döngüye dönüşür. Devalüasyon yapılmasına bizim cenah gelir bölüşümünü bozması ve pahalılık, karşı cenah ise yatırımları zorlaması nedeniyle karşı çıkar. Ancak her iki taraf da ödemeler bilançosu dengesinin bozulmasını şiddetle eleştirir, düzeltilmesini isterler. Kısır döngüden çıkış, döviz kurundan bölüşümsel boyutu kaldıracak tedbirlerin talep edilmesini gerektirir. Bu şekilde, ücret, maaş ve tasarrufların endekslenmesi ile toplumsal ve fonksiyonel gelir bölüşümüne etkileri sıfırlanan, zorunlu tassaruflardaki bir artış ile yatırımları düşürmesi engellenen devalüasyon, toplam efektif talebin kısılması yerine yapısının değişmesi sonucunu doğurur; yani döviz arz ve talebinin dengeleyen döviz kuruna, gelir bölüşümünden ve büyümeden fedakarlık yapmaksızın, sağlıklı bir sürec içinde geçilir. Alternatif'in mantığı da budur. Ödemeler dengesinde bir darboğazın belirmesi halinde, narh-tayınlama ikilisine de, salt piyasa güçlerinin serbest bırakılmasına da karşı çıkmakta, bir üçüncü (alternatif) kamu müdahale biçimi önermektedir. Benzer mekanizmaları faiz haddi, korumacılık, KİT'ler, vs. için de kolayca geliştirebiliriz.

Demek ki, yeniden-bölüşümcü devletin merkezi-bürokratik kaynak dağılımı ve karar sürecinden çağdaş toplumun ademi- merkeziyetçi kaynak dağılımı ve karar süreçlerine geçiş de kendiliğinden olamaz; tam tersine, yoğun kamu müdahalesini gerektirir. Çünkü, piyasa dediğimiz iktisadi ilişkiler kümesi neticede çok sayıda kurumdan ibarettir ve bu kurumlar halen Türkiye ekonomisinde mevcut değildir. Örneğin, bugünkü durumu ile, Maliye Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı başta olmak üzere, bütün iktisadi devlet bürokrasinin köklü bir reforma tabi tutulması zorunludur. Aynı şekilde, yeniden-bölüşümcü devletin sanayi ve finans kesiminde oluşturduğu tekellerle piyasa mekanizmasının etkin işlemesi olanaksızdır; bu tekellerin kendiliğinden yok olmayacağı çok açıktır. Bir yandan başta bankacılık kesimi, tekelleşmeyi önleyecek şekilde özel mülkiyete müdahale edilmeli, diğer yandan anti-trust, tüketicinin korunması, vs. gibi hukuki çerçeve bu yeni bakış açısı ile tutarlı hale getirilmelidir. Mevcut kurumsal yapının Türkiye'nin iktisadi gelişmesi önünde dikilmiş en ciddi engel olduğu anlaşılıp onların yerini alacak yeni bir hukuki-kurumsal çerçeve projesi çizilmediği sürece, alternatif ve reform arayışları slogan düzeyindeki genel ifadelerden öteye geçemezler. İktisadi düzeyde büyük kütlelerin katılımını yaygınlaştırmayı düşünen ve sendikal hareketi ciddiye alan bizim cenahın olayın kurumsal boyutuna özel bir özen göstermesi, savunduğu (çoğunlukla merkezi

olduğunu sürekli irdelemesi bu bakıma da hayatidir. Okuyucunun Alternatif'te yeni bir kurumlaşmanın temel yönünü bulabileceğini ümit ediyorum.

Formel demokrasiyi (burjuva demokrasisini?) ve piyasa mekanizmasını ciddi bir şekilde destekliyorum ve merkezi planlamaya ve jakoben diktatörlükere açıkça karşı çıkıyorum. Bu son ikisini savunmayı halkın (tarihin, işçi sınıfının, v.s) temsilcisi (öncüsü, v.s) ve sosyalist olmak için yeterli sananlar benim kendime sosyalist dememi yadırgayacaklardır. Hattƒ, bazıları, Alternatif'te bir sosyalizm projesi vehmedip benim sosyalistliğimin de bu kadar olduğunu yayabilirler. Bunlar boş laflardır. Yazı, bir sosyalizm projesi olmadığı gibi bir sosyalizme geçiş önerisi de değildir. Sadece, kapitalizme sancılı geçiş dönemini bitirip olgun bir sanayi toplumuna ulaşmak için kapitalizm-öncesi kalıntıların temizlenmesinin yolunu göstermektir (burjuva demokratik devrimi?): o kadar. Bu durumda, "burjuvaziye yol gösterme" ya da "kapitalizmi yönetme" gibi ifadeler de anlamsızdır. İki nedenle. Birincisi, yazının amacı fiili iktisat politakaları uygulaması değildir (bu sıralarda o iş bize düşmez); hakim iktisat ideolojisinin bizim cenaha tekabül eden bölümüdür. Yani, iktisat politikalarını değil, iktisat ideolojisine müdahale etmeye çalışmaktadır: yol gösterme işlevi sosyal-demokrat ve sosyalistlere yöneliktir. İkincisi, sosyalistler de kapitalizmi yönetmeyi bilmek zorundadır. Bir dokunuşta bakırı altın yapan mucizeler ancak bilim-öncesi düşüncenin hurafeler ve efsaneler dünyasında mümkündür. 2000 yılına yaklaşırken, eski "mucizelerin" ne hal aldıklarını kimseden saklayamaz olduk. Hurafe ve efsanenin yerine bilimin ve sağduyunun konulması zamanı çoktan geldi geçti. Türk toplumunun Osmanlı'dan bu yana bir türlü liberalizm üretememesi, toplumun dinamik unsurunu oluşturan bizlerin gelişme uğruna bu işlevi de yüklenmek zorunda kalmamız ile sonuçlanabilir; bu nedenle yönetime de hazılıklı olmalıyız. Alternatif, böyle bir hazırlığın ilk adımı olarak da değerlendirilebilir. Gelelim esas projeye: yapılabilir bir sosyalizmin (Alec Nove) proje ve inşasına katkıda bulunmak coşkumu daha hiç kaybetmedim.

Giriş-deneme yazısının sonuna geldik. Bazen yazılar yazarlarını aşar, adeta bağımsız bir varlığa dönüşürler. Bu yazının kendi tarihçesi de öyle. Kısa bir önsöz niyeti ile başladım; önsöz girişe, giriş ise uzun bir denemeye dönüştü. Keçiboynuzu misali, bir damla bal için bir araba tahta: Neticede, birkaç (belki de çok önemsiz) iktisat politikası yazısını okumak için satın aldığı kitapta okuyucu böylesine uzun bir girişe katlanmak zorunda kaldı. Üstelik, iktisat ideolojisinin evrimini açıklamak tanım icabı, yazması da okuması da meşaketli bir analiz gerektiriyor. Gene de, ekonomiyi anlamak için o ekonomiyi yaratan iktisat politikalarına, iktisat politikalarını anlamak için onları yapan ve uygulayanların amaç ve niyetlerine, o amaç ve niyetleri anlamak için içinde oluştukları ideolojik (ve dolayısı ile politik, toplumsal) ortama eğilmekten başka çare yok. Yazının ele aldığı dönemin tarihimizdeki önemi ve yazıldığı günlerin hassas dengeleri düşünülürse, bazen çok soyut, bazen de aşarı simgesel kalması makul karşılanır sanıyorum. Analizimin ne derece doğru ya da tutarlı olduğunu kestirebilmem zor. Bana çok doğru gibi geliyor ama, eminim başkalarına da çok yanlış gibi gelecek. Temennim, çevresinde oluşacak serinkanlı

tartışmalardan benim de katılacağım doğrulara beraberce ulaşmamız. (Temmuz - Ağustos 1983)

ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ([1])

Kuruluşundan bu yana, Türkiye Cumhuriyetinin politik kaderini ellerinde tutanların temel amaçlarından biri, ülkenin Osmanlı döneminden devralınan geri tarım-temelli ekonomisini dönüştürmek ve özellikle Batı Avrupa'da raslanan türden bir sanayi yapısını kurmak olmuştur. Geçen 60 yılda bu yönde devasa adımların atıldığı, yani 1980'ler Türkiye'sini hedef alınan Batı toplumlarından ayıran nitel ya da nicel uzaklığın, değil 1920'ler ya da 1930'lar, 1970'lerden bile çok daha az olduğu genellikle kabul edilen bir olgudur. Ancak, ekonominin 1970'lerin sonunda girdiği ve her geçen gün derinleşerek ciddiyetini arttıran bunalım, eski başarılarla avunmayı zorlaştırmaktadır. Ekonomi, yakın tarihinde yaşadığı iki bunalımdan (1958 ve 1970) nisbeten kısa sürelerde çıkabilmişti; bugün ise bunalımın çok daha uzun süreceği yönünde karamsar bir bekleyiş Türk toplumunun bütün kesimlerinde yaygındır. Buna karşılık, son 5 yıldır bunalımdan çıkışı temin edecek tedbirleri getirdiklerini öne süren iktisat politikası sorumlularının adeta safiyane bir iyimserlik içinde olduklarını gözlememek olanaksızdır. Bunalımın, mevcut iktisadi yapıya dokunmaksızın bazı iktisat politikalarında yapılacak marjinal değişikliklerle "kendiliğinden" yok olacağı hayali, diğer konulardaki farklılıkları ne olursa olsun, son dönem iktisat politikası sorumlularının genel özelliği gibi duruyor. "Tünelin ucundaki ışık" görüleli neredeyse 5 yıl oldu; 2 yıl "seneye köşeyi döneceğimiz" en yetkili ağızdan açıklandı; geçen yıl için "dünyanın en başarılı ekonomisi" seçildik; 6 aydır bir türlü açılanmayan bir sihirli paketi bekliyoruz. Sokaktaki adamın güncel yaşam gerçeği ile sanki alay edermişcesine söylenmiş bu sözlere bakınca, bunalımın en ciddi boyutunun iktisat politikası sorumlularının ciddiyetsizliğinde yattığı kanısı bende güçleniyor. Bu koşullarda, Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemde bunalımdan çıkıp hızlı büyüme rayına oturmasını temin edecek tedavi yöntemi ve bu yöntemin gerektirdiği reçeteler, ancak ekonomiyi 1983 kışına getiren 60 yıllık sürecin çok iyi anlaşılmasından sonra saptanabilecektir. Doğallıkla, ekonominin yarını ile dününü birleştirecek bir köprü, bugün uygulanmakta olan politikaların sadece dün uygulananlarla değil, yaratacakları farklı yarınları da yarınları dagözönünü alarak, bugün uygulanabilecek başka politikalarla karşılaştırılarak değerlendirilmesine da olanak verecektir.

Bu açıdan, Cumhuriyet döneminde görülen hem mutlak hem de nisbi anlamdaki iktisadi gelişmeyi dikkatle irdelemek gerekiyor. İlk gözümüze çarpan

---

[1]) Bu yazı, İktisat Fakültesi Mezunlar Cemiyeti'nin Nisan 1982'de İstanbul'da düzenlediği "Bunalımdan Büyümeye Geçiş" konulu seminerin ilk oturumunda sunduğum tebliğin genişletilmiş biçimidir. Başta Dr.S.Gürsel ve Dr. F.Yağcı, buradaki fikirlerin oluşmasına katkıda bulanan çok sayıda meslektaş, dost ve öğrencime teşekkür etmek istiyorum

olgu, 60 yılın tekdüze bir başarıyı simgelemediğidir. Geçmişte uygulanan iktisat politikalarının önemli bir bölümü, uzun dönemde, sağladıkları yararlara eşit, hatta daha fazla sorun yaratmışlardır. Hızlı büyüme dönemlerini izleyen bunalım ve durgunluklar, büyüme sürecinin olağanüstü istikrarsızlığına işaret etmektedir. Bu istikrarsızlığın nedenleri özenle saptanmalıdır. Nitekim, hızlı büyüme hadlerinin tutturulduğu dönemlerin, içeride uygulanan bilinçli politikalar kadar, dış dünyadan kaynaklanan olumlu konjonktürlerin etkisini taşıdığı genellikle kabul edilmektedir. 60 yılın global bir değerlendirilmesi yapıldığında, başarının son derece cüzi bir kısmının Türkiye'de iktisat politikası kararlarını alanlara ait olduğu hemen belirecektir. Hatta, ekonominin onlara rağmen geliştiğini önermek bile mümkündür. Türkiye daha 1960'lı yıllarda sanayileşme sürecinin ilk ve en kolay aşamasını geçtiği halde([2]),.ya politik iradenin kasıtlı engellemeleri, ya iktisat politikası sorumlularının bilgi ve yetenek eksiklikleri, ya da kamuoyunun iktisadi konulardaki hurafe ve önyargılarının (çoğunlukla her üçünün) oluşturduğu bir duvara çarparak gerekli reformları devreye sokamamıştır. Bu durumda, bugünkü bunalımdan çıkışta, ekonominin nicel açıdan ulaştığı hacim ve nitel açıdan ulaştığı karmaşıklık, eskisi gibi "rasgele" politikalarla ya da (daha da vahimi) "kendiiğinden", geçmiş dönemlerdeki sınırlı başarının tutturulmasına bile olanak vermemektedir. Ekonominin hayati bir dönüm noktasında, yani ciddi bir yapısal bunalım içinde olduğu anlaşılmadıkça, iç ya da dış konjonktüre atfedilen bunalım her yıl büyük vaadlerle yapılan sihirli "kurtarma operasyonlarına" rağmen (sayesinde?) sürüp gidecektir.

Türkiye ekonomisinin bugünkü yapısal bunalımından çıkıp hızlı büyüme rayına oturmasını köklü reformlar, gerçekçi iktisat politikaları ve akılcı bir planlama gerektirdiği çok açıktır. Bu ise, profesyonel iktisatçılara önemli bir sorumluluk yüklüyor. Özellikle, iktisat politikasının sorumluluğunu taşıyan uygulamacı çevrelerin geçmişte olduğu kadar bugün de uzun dönemli sorunları teşhis etmekte ve bu sorunlara çözüm bulmakta gösterdikleri başarısızlık, akademik iktisatçıların yapabilecekleri katkıyı arttırmıştır. Ne var ki, akademik iktisatçılarımızın büyük bir bölümü inanılmaz bir sorumsuzluk duygusuna kapılmışa benziyor. Sayıca az ama iletişim araçlarındaki etkinliği yüksek bir grup, önce, iktisat mesleğini Samuelson'un ders kitabından pasajlar okuyarak 24 Ocak kararlarına övgüler düzmeye indirgedi; şimdi de YÖK'ün getirdiği tahditlerin arkasına sığınıp ekonominin bugünlere gelmesindeki rolünü unnutturmaya çalışıyor.

Güncel yaşamında işsizlik, enflasyon, bankerler, faizler, vs. ile bunalan vatandaşın sloganlar düzeyinde yürütülen bu soyut tartışmaları hayretle izlediği, Türkiye'de herşeyin günlük gülistanlık olduğu önerilerine ise biraz kızmaya başladığı kanısındayım. Ekonominin acil çözüm gerektiren sorunlarındaki artışa paralel olarak

---

[2]) Sanayileşmenin ilk adımları atılırken, iktisat politikacısının hata yapma ihtimali çok düşük; basit bir tarımsal yapıda, her kurulan sanayi yararlı oluyor, etkinlik, akılcılık gibi kavramlar üçüncül, dördüncül düzeyde bir önem taşıyor. "Kolay ithal ikamesi" denilen bu dönemin Türkiye için 1950'ler sonunda bittiği kanısındayım.

kamuoyu iktisadi konularda yeni bir hassasiyet kazandı. Günlük gazete haberlerinde iktisadi konulara verilen ağırlık bunu iyi bir göstergesi. Doğallıkla, halen uygulanmakta olan politika demetine düzülen övgüler ne kadar soyut kalıyorsa, yerine ne getireceğini akla yatkın biçimde açıklamayan eleştiriler de o ölçüde inandırıcılık vasfından yoksun oluyorlar.

Bu çalışmanın amacı, ders (ve el) kitaplarındaki slogan düzeyinin çok ötesinde varolan iktisat teorisi ile Türkiye'nin somut gerçeğini birleştirerek, bugünkünden farklı ve uygulanabilirliği olan bir iktisat politikaları kümesini kamuoyuna sunmak. Pek de mütevazi olmayan "Alternatif Büyüme Stratejisi" başlığı bu nedenle seçildi. Bence, bizzat başlıkta, projenin temel ayırdedici nitelikleri belirginleşiyor. Birincisi "strateji" sözcüğü. Büyüme, hele hızlı büyüme, ancak ve ancak bir strateji ile mümkün. Bugünkü politikaların ise herhangi bir orta-uzun dönem ufku, yani stratejisi olmadığı kanısındayım. Bugünden yarına, hepsi kısa dönemli bir dizi politikayı, ne ölçüde aralarında tutarlılık olduğuna bile bakmaksızın uygulamaya sokuyorlar: Stratejinin yerini "idare-i maslahat" almış. Üstelik, bunalımın derinliği Türkiye'nin kısa dönemdeki manevra alanını çok daralttığından, kısa ve uzun dönem bağlantısının doğru kurulmasını ekonominin yarını için hayati olduğu bir dönemde. İkincisi, "büyüme" sözcüğü. Temel hedefi istikrar olan bugünkü politikalardan esas ayrıldığım nokta bu: Türkiye'de iktisat politikalarının bir numaralı hedefi büyüme olmalı; istikrar değil. İstikrar hedeflenerek bunalımdan hiçbir zaman çıkılamayacağına, dolayısı ile büyümeyen bir ekonomide hedef istikrar oldukça istikrarsızlığın yani bunalımın giderek artacağına inanıyorum. Üçüncüsü "alternatif" sözcüğü. Bir büyüme stratejisinin bugünkü politikaları tamamlayıcı olamayacağını, yani ancak onlarla köklü farklılıklar gösteren politikalarla büyümenin temin edileceğini vurguluyor. Söz konusu köklü farklılık önce hedeflerde: İstikrarın yerini hızlı büyüme, gelir bölüşümünün düzeltilmesi ve işsizlikle mücadele alıyor. Sonra da araçlarda: Tek-hedefli parasal ya da bütçe denetiminin yerine çok-edefli kamu harcamaları, maliye politikası, yatırım planlaması, vs. gibi daha aktif (ve anlamlı) teknikler geliyor.

1. NEDEN ALTERNATİF?

Uygulamaya konuldukları günden itibaren, 24 Ocak politikalarının mimarı ve onu destekleyenler, bu politikalara bir "alternatif olmadığını" defalarca söylediler. Hatta ekonominin "doğal" kanunları olduğu belirtildi ve kanunlarla uyumlu politikalar izlendiği anlatıldı. Bu şekilde, uygulanan politikaların "doğal", yani tek doğru politikalar oldukları ima ediliyordu. Demek ki, doğrulukları doğallıkları ile tescil edilmiş politikalardan farklı politikaların uygulanmasını isteyenler aslında "yapay" yani yanlış taleplerde bulunuyorlardı. Hiç beklenmedik çevrelerden de bu görüşe destek geldi; uluslararası kapitalizmin geçirdiği büyük bunalımda sermayenin mantığı zorunlu olarak belirli yeniden-yapılaşma süreçleri gerektirdiğinden, söz konusu politikaların bağımlı-kapitalizm içinde tek alternatif olduğu doğruydu; tersini

söyleyenler büyük bir yanılgı (ihanet?) içindeydiler ([3]) Bu şekilde, diğer konulardaki büyük zıtlıklarına rağmen iki düşman ekol "alternatif vardır" diyenlerin kendileri için oluşturduğu müşterek tehlikeye karşı nihayet birleşiyorlardı: 24 ocak kararlarının alternatifi yoktur! İlginçtir ki,Turgut Özal döneminde kaybettikleri iktidarı yeni Maliye Bakanı döneminde yeniden ele geçirmeye çalışan klasik maliye bürokrasisinin itirazı da politikalara değil, kimin onları daha iyi uygulayacağına imiş; her gün açılıp kapanan paketler arasında süregelen kargaşa, bugünkü ikinci sınıf kadrolara kıyasla Turgut Özal'ın gerçekten tek ciddi alternatif olduğuna neredeyse herkesi inandıracak.

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım "Alternatif yoktur" safsatasına şiddetle muhalif olduğumu baştan söylemeliyim. Ekonominin, belirli dönemlerde belirli iktisat politikalarını zorunlu kılacak türden yasaları yoktur, olamaz; tersini söylemek metafiziktir, laf salatasıdır([4]). İktisat politikalarını somut tarihi konjonktürlerde somut insanlar yapar. Aynen bir anayasa, bir ceza kanunu, bir din ya da bir ideoloji için olduğu gibi. Nasıl ki bir anayasa o toplumun politik ve toplumsal güçleri arasındaki çatışma ve dengeleri yansıtır, onlar tarafından yapılır ve uygulanırsa aynı süreç iktisat politikaları için de geçerlidir. Farklı toplumsal güçler farklı iktisadi tercihler yaparlar ve kendilerine farklı hedefler saptarlar. Bu da farklı iktisat politikaları demektir: Kullanılan araçlar ve elde edilen sonuçlar da farklı olur. O kadar. Her iktisat politikası yapaydır (doğal değildir); yani toplumsaldır.

"Alternatifsizlik ideolojisine" karşı çıkışım sadece kavramsal düzeyde bir teorik titizlikten kaynaklanmıyor. Bu ideolojinin ciddi politik-toplumsal mahzurları olduğu kanısındayım. bunlardan ilki, Türkiye'nin mevcut iktisadi yapısını ve halen uygulanmakta olan politikaları sanki bir kader haline getirmesi: Türkiye'de yaşayan 45 milyon insana da kaderlerine rıza gösterip boyun eğmekten başka yapacak bir şey kalmıyor. Üstelik, bu kader, başka ülkelerden verilen örneklerde somutlaştırılıyor: Arjantin, Şili, Güney Kore, Tayvan ve benzerleri. Doğrusu, genelde her tür kaderciliğe, özelde ise Türkiye'nin kaderinin başka ülkelerde aranmasına karşıyım. Hele hele bu kaderin Pasifik Okyanusu'nun kıyılarında bulunmasına çok karşıyım. Eğer Türk toplumunun bir kaderi varsa, o da bin yıldır içinde yaşadığı Akdeniz-Avrupa ülkeler camiasında olmalı. Bu özgül anlama, mevcut politikalara alternatifin varlığında ısrar etmek, Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi gelecekte de Avrupa Konseyi ile, AET'si ile, Helsinki Anlaşması ile, NATO'su ile, Avrupa camiasının bir üyesi kalması için çaba göstermek demek; Türk toplumu ve ekonomisi için dışarıda bir model aranacaksa önce Avusturya'ya, İtalya'ya, İspanya'ya, Yunanistan'a, Finlandiya'ya bakmak demek.

---

[3]) Bu konuda, Seyfettin Gürsel'in "Bunalım ve Türkiye" **İktisat Dergisi**, Şubat 1982) adlı makalesindeki görüşlerine katılıyorum.

[4]) 19'uncu yüzyıl natüralizmi, sağ yada sol varyantı ile, Türkiye'de çok yaygın; ben, ekonominin "kurulmuş bir süreç" (instituted process) olduğunu düşünüyorum. Bu konuda çok yararlı bir eser K. Polanyi, **The Great Transformation** (Beacon Press, Boston 1957)dir.

Ekonomide doğal kanunlar vehmetmenin ikinci mahzuru, iktisat politikasının niteliğinin çok yanlış algılanması. Ekonominin kanunları "doğal" olunca, iktisatçı da bir mühendis vasfını kazanıyor; iktisat politikası ise bir mühendislik yani teknik sorununa dönüşüyor. Bu şekilde, politika, iktisat politikasından kovuluyor. Halbuki adı üstünde: Hiç kimse iktisat tekniği demiyor; iktisat politikası deniyor. Eğer ekonomide ille kanun bulmak istiyorsak, bence ekonominin bir tek gerçek kanunu var: Politikasız ekonomi olmaz. Her iktisat politikaları demeti, her iktisat stratejisi, bir politik tercihler kümesini yansıtır. iktisat teknikleri devreye bundan sonra, yani politik tercihler yapılıp hedefler politik olarak saptanınca girerler. Politik irade istikrarı hedef alırsa başka araçlar kullanılıyor;büyümeyi, gelir bölüşümünü düzeltmeyi ve işsizliği hedef alırsa başka araçlar kullanıyor. Eğer bir ekonomide işsizlik artıyor, gelir bölüşümü bozuluyor, büyüme duruyorsa, bunun nedeni çok açık: Politik irade bunları ikincil hedefler kabul ediyor ve esas hedefine ulaşmak için onları feda ediyor. Yani, teknik olarak onların öyle olma zorunluluğu yok; bir dizi politik tercih onları öyle yapacak araçların kullanılmasını gerektiriyor. Şu halde, alternatif sözcüğü, başka hedeflere birincil ağırlık vermenin mümkün olduğunu ve bu hedeflerle tutarlı olarak farklı araçların kullanılabileceğini vurguluyor. Bir alternatife sahip olmak, bugünkünden farklı iktisadi hedeflere sahip olmak demek.

"Alternatifsizlik ideolojisinin" üçüncü mahzuru, iktisat politikası tartışmalarını bir sistem sorunu haline dönüştürmesi. Türkiye'ye özgü geleneklerden biri bu. Bir politikayı eleştirenler, çoğu kez somut çareler önermek yerine, sorunu kapitalizme bağlayıp açık ya da örtük biçimde soyut bir sosyalizme sahip çıkarlar; mevcudu koruyanlar ise, ne kadar haklı olursa olsun, her eleştiriye "komünizm geliyor" yaftasını yapıştırmaya bayılırlar([5]). Bu şekilde, tartışma, işsizlik, pahallılık, ücret artışları, elektrik kesintileri gibi halkın güncel dertlerinden uzaklaşır; soyut ilkelerin zıtlaşması biçimini alır. Ne kadar güç, karmaşık, duygusal ve bilinmeyen boyutları yüksek bir konu da olsa, şüphesiz, sistemlerin her toplumda tartışılması gerekiyor. Ancak, özellikle bugün Türkiye'nin yaşadığı özgül politik konjonktürde sistem bahanesi arkasına sığınıp alternatif iktisat politikası arayışlarına konan sansürlere de nereden gelirse gelsin karşı çıkılmalı. İktisat politikası ciddiyet isteyen bir iş; sağduyu, mantık ve serinkanlılıkla tartışılması, ucuz şöhret yaygaracılığına düşülmemesi gerekiyor. Alternatif önerilerine "komünist"ya da "sermayenin uşağı" (sık sık her ikisi) denmesi, bizi Türk ekonomisinin önündeki gerçekçi seçenekleri ortaya çıkartmaktan alıkoymamalı([6]). Demek ki, alternatif, sistem değiştirmeden de

---

[5]) Bu tebliği sunduğum oturumda, dönemin ekonomi ile sorumlu Devlet Bakanı Turgut Özal da dinleyici-konuşmacı olarak bulunuyordu. Benim sunuşumdan sonra yaptığı konuşmada, nedense, sürekli Türkiye ile Bulgaristan'ı karşılaştırmak ihtiyacını duydu. Bu şekilde, alternatifin esas amacının ne olduğunu anladığını kibarca ima ediyordu. TÜSİAD Başkanı Ali Koçman ve DPT Müsteşarı Yıldırım Aktürk kendisine aynı dalga boyunda (ama aynı kibarlıkta değil) katıldılar. Sonradan, kendi fakültemdeki "hızlı" dostlarımın toplantının (ve benim) "sermayenin çıkarlarına" hizmet ettiği kanısında olduklarını öğrendim.

[6]) Yazıda, Friedman, monetarist, IMF gibi ifadeleri kullanmaktan mümkün olduğu ölçüde kaçındım; kimseyi IMF'cilik yada Friedman'cılıkla suçlamamaya çalıştım. Ancak, baştan, anti-Friedman, anti-IMF ve anti-monetarist olduğu söylemeliyim. Üstelik, kökü dışarıda bir kavramsal çerçeveden de çok etkileniyorum:

çok daha düzgün işleyen bir ekonomiye ulaşmanın mümkün olduğu anlamını taşıyor.

2. Eskimiş alternatifler

Biraz dikkatle bakınca, bugün uygulanan iktisat politikalarının Türkiye'nin iktisadi (ve iktisat politikası) tarihi içinde köklü bir kopmaya tekabül etmedikleri, tam tersine, geçmiş 60 yılda düzenli bir şekilde birbirini izleyen iki alternatif politika kümesinden birinin bütün özelliklerine sahip oldukları kolayca görülecektir. Bugünkü tartışmalara ışık tutması açısından, Türkiye ekonomisinin birinden öbürüne gidip geldiği bu iki politika demetinin ana hatlarını kısaca belirtmekte yarar var([7]).

Yapısalcı-popülist politikalar: Bunlar, büyümeye ve yatırıma yönelik. Sık sık, büyüme için kaynakları nereden bulduklarına da bakmadan, genişleyici politikaları istikrar ve durgunluğa tercih ediyorlar. Türkiye tarihinde genişleme ve büyüme dönemleri, gelir bölüşümünün düzelmesi yönündeki hedeflerin de önem kazandığı dönemler. Kısmen bu, kısmen de başka nedenlerle, kontrollü fiyatları ve bir tür "kumanda ekonomisi" piyasa mekanizmasına tercih ediyorlar. Bu durumda, planlı ya da plansız, bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları ağırlık kazanıyor. Hızlı büyümenin içerdiği genişleyici politikalar gelir bölüşümünü düzeltme hedefinin içerdiği bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları ile birleşince, politikayı uygulayanların amaçları öyle olmasa da, ihracat hızla düşüyor ve sonuçta ekonomiyi dış ticarete kapatıcı bir etki yapıyor. Yapısalcı-popülist politikalar, uluslararası konjonktür de müsait ise, kısa dönemde çok başarılı sonuçlar veriyor yani büyüme hızlanıyor ve gelir bölüşümü düzeliyor. Ancak, uzun dönemde, genellikle ödemeler bilançosundan kaynaklanan darboğazlar ciddi bir enflasyona ve gelir bölüşümünün hızla bozulmasına yol açıyor; süreç büyüme hızının sıfıra (negatife) düştüğü bir bunalımla noktalanıyor.

Muhafazakar-istikrarcı politikalar: Bunlar fiyat istikrarı ve bütçe disiplinine yönelik. Yatırımların düşük olması, gelir bölüşümünün bozulması ve işsizliğin artması pahasında da olsa, bütçenin denkliği savunuluyor; fiyat istikrarını bozacak ve bütçenin açık vermesine yol açacak genişleyici politikalardan kesinlikle kaçınılıyor. Toplam talebin düşmesi piyasa/fiyat mekanizmalarının daha rahat kullanılmasına olanak veriyor. Dış ticarette ise, istikrarla beraber ödemeler bilançosu üstündeki baskılar kalkıyor, yani ekonomi daha az otarşik olma (dışa açılma) yönünde eğilimler gösteriyor. Muhafazakar-istikrarcı politikaların amacı fiyat istikrarını korumak, bütçede ve ödemeler dengesinde açığa meydan vermemek olduğundan, genellikle bu dönemlerde yatırımlar düşüyor ve ekonomi düşük bir büyüme hızını hiçbir darboğaz çıkmadan tuturuyor. Bu tür politikalar uygulayanların

---

Cambridge'li ünlü iktisatçı Lord Kaldor'un öğrencisi olduğum profesyonel iktisatçıların gözünden kaçmayacaktır.

[7]) Pek çok azgelişmiş ülkede, aynı ikili ayırımı bulmak mümkün: örneğin, Latin Amerikalı iktisatçılar, özellikle aşağıdaki kategorileri kullanıyorlar.

seçim şansını çok düşürdüğünden, bunlara seçimsiz dönemlerde daha çok raslanıyor.

Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları tarihine, genellikle kullanılan devletçilik - özel teşebbüs ya da liberalizm- planlama gibi soyut ve nitel kriterlerle yaklaşacak yerde yukarıdaki ayırımını uygulayınca, dönemin sürekliliği daha belirginlik kazanıyor([8]). Yukarıdaki iki kategorinin de dışında kalan iki dönem var. Biri, ekonominin yeniden inşa edildiği ve bağımsız bir iktisat politikası uygulaması için gerekli araç ve kurumların daha mevcut olmadığı (gümrükler, Merkez Bankası, vs.) 1923-30 arası: Aşarın kaldırılması bu döneme popülist bir nitelik veriyor fakat bütçe disiplini mutlak olarak uygulandığından istikrarcı yanı da çok güçlü. İkincisi, 1950-53 arasında çok özgül bir iç ve dış konjonktürün sağladıkları olanaklar çerçevesinde Menderes'in liberal-popülist dönemi; Genişleyici politikalar, "kumanda ekonomisi" tedbirlerine başvurmadan yürütülüyor. Bu iki dönem dışında, kabaca şöyle bir sınıflandırma yapmak mümkün: 1930-50 arası CHP tek parti dönemi muhafazakar-istikrarcı politikalar uygulanıyor; 1953-60 arası Menderes'in yapısalcı-popüsilt dönemi; 1960-64 arası 27 Mayıs ile birlikte muhafazakar-istikrarcı politikalara geri dönüş; 1965-71 arası Demirel'in yapısalcı-popülist büyüme dönemi([9]); 1971-73 arası 12 Mart Hükümetlerinin tekrar muhafazakar-istikrarcı politikalara geri dönüş denemeleri; 1974-80 arası ise çeşitli koalisyon hükümetlerinin önce çok olumlu sonra da çok olumsuz bir dış konjonktüre rağmen yapısalcı-popülist politika olanaklarını sonuna kadar zorladıkları dönem. Bu bakıma, 1980 sonrasında uygulamaya sokulan ve halen süregelen politikaların Türkiye ekonomisinin geçmişi ile kopukluk taşımadığını, tam tersine, örneğin 1960'da Kemal Kurdaş'ın uygulamaya çalıştığı politikalardan nitel olarak çok az farklı olduğunu kolayca söyleyebiliyoruz. Değişen, 20 yıllık aradan sonra, ekonominin (ve toplumun) iç ve dış koşulları; 1960'da başarılı gibi duran politika anlayışının 1983'de çarptığı duvar bu.

İktisat politikalarına yukarıdaki çerçeve aracılığı ile yaklaşmanın çok önemli bir yararı var: Türkiye ekonomisinin yapısını 60 yıldır birbirini tamamlayan bu iki alternatifin bugünkü haline getirdiği; yani, mevcut yapıyı bunların ikisinin de değiştirme gücüne sahip olmadıklarının kolayca görülmesi. Şu halde, 1980'ler bunalımından ekonominin kurtarılabilmesi ve tekrar hızlı büyüme rayına oturabilmesi ancak her iki politika anlayışının reddi ile mümkün. Türkiye ekonomisinin 1980'lerde girdiği bunalımın kökeninde yapısal sorunların olduğu, bu sorunların ise ancak ve ancak onlara çözüm getirecek köklü reformlar aracılığı ile bertaraf edilebileceği anlaşılmadıkça, getirilecek politikalar ister yapısal-popülist ister muhafazakar-istikrarcı olsun, bizzat kendi yarattığı dinamiğe ayak

---

[8]) Doğallıkla, Cumhuriyet iktisat tarihini dönemlemek için başka kriterler de kullanmak mümkün: Örneğin salt makro politika açısından bakmak, ya da öngörülen sanayileşme stratejisini temel almak, bizi farklı dönemlemelere götürdü. İlginçtir ki, bu yönde çalışmalar çok az.

[9]) 1965-71'in ayırdedici bir özelliği var: Enflasyon oranının çok düşük olması. Sanıyorum ki, büyümeden feda etmeden fiyat istikrarına tanınan bu özgül ağırlık, hükümetin o sıralarda çok yaygın olan cuntacılık eğilimlerine karşı aldığı bir tedbirden ibaret.

uyduramayan Türk ekonomisi bir türlü gelmek bilmeyen ölümü bekleyen dinazorlardan farklı bir yaşama sahip olamayacaktır([10]).

3. Ekonominin yapısı

Yapı ve yapısal gibi sözcükler Türk ekonomisi ile ilgili olarak kullanıldığında çoğu kez yarı-metafizik bir anlam kazanıyor: Tüm kötülüklerin sorumluluğunu soyut bir "yapı" yüklenince, ekonomiyi eleştiren işi iyice kolaylaşmış oluyor. Bu nedenle, sözcüğü hangi anlama kullandığımı baştan belirtmekte yarar görüyorum. Birincisi, "yapı" kendiliğinden oluşan bir şey değil; uzun süredir uygulanan iktisat politikalarının bir sonucu. Bunlar, ekonomide kökleşmiş bir dizi trend yaratarak "yapı" dediğimiz ilişkiler biçimini belirliyor. Bu haliyle, "yapısal" sözcüğü, ancak iktisat politikalarında köklü dönüşümler yapıldığı takdirde ve zor değişecek trendlere işaret ediyor. İkincisi, "yapı" sadece makinalar, tarlalar, yollar, eğitim düzeyi, vs. gibi nesnel koşulları kapsamıyor; belki de daha önemlisi, uzun yılların tecrübesi ile tüketici, tasarrufcu, bürokrat, sermayedar, işçi, köylü, vs. insanların ekonomi ile ilgili oluşturdukları davranış kalıplarını ve bunları besleyen-taşıyan hukuki-ahlaki-idari kurallar kümesini kapsıyor: "yapı" kavramının hayati bir nitel boyutu var.

Biraz daha somutlaştırınca, Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarının yukarıdaki yapısal-popülist ve muhafazakar-istikrarcı istikrar politikalarının ikisine de müşterek sorunlar olduğu söylenebilir. Demek ki, her iki politika kümesinin reddi ile oluşacak yeni bir alternatif, sözkonusu yapısal sorunları büyük bir özenle saptayarak işe başlamalı. Aşağıda, 1980'li yıllarda Türkiye ekonomisinin hızlı büyüme sürecine yeniden girebilmesi için çözmek zorunda olduğu yapısal sorunların en önemlilerini kısaca belirttik.

a) Düşük iç tasarruf oranı:

Uzun dönemde hızlı büyümenin en önemli engeli, büyümenin finansmanı için kullanılacak kaynakların ekonomi içinde üretilememesidir. Türkiye, benzer ekonomiler içinde, en düşük iç tasarruf oranına sahip olan ülkedir. Japonya'da %30'un üstünde, AET ülkelerinde % 25 civarında olan bu oran, Türkiye'de konjonktürün çok olumlu olduğu 1970 ortalarında kısa bir süre % 18'e çıkmışsa da, genellikle % 15 civarındadır. Türkiye'nin beşte birinden az gelir düzeyine sahip Hindistan'da iç tasarruf oranının % 20 olması, sorunun bir zenginlik ya da fakirlik sorunu olmadığını göstermektedir. İç tasarruf oranı, bir ülkenin sanayileşme-büyüme çabasının nihai göstergesidir. İç tasarruf oranını % 25-30 civarında bir yere oturtmadıkça, hızlı sermaye birikimi Türkiye için bir hayaldir. Ekonominin dışa bağımlılığının da temel nedeni budur: Tasarruf yapmaksızın hızlı büyüme mutlaka dış dünyadan tasarruf transferini, yani borçlanmayı gerektirir.

b) Yetersiz vergi sistemi:

---

[10]) Türkiye ekonomisinin 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren girdiği ve her geçen gün derinleşen bunalımda dış konjonktürel etkenlerin katkısının çok az olduğunu, yani ekonominin mendi iç yapısından kaynaklanan bir bunalım yaşadığını daha önceki yazılarımda kanıtlamaya çalıştım. Bak. örneğin, "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler", **Toplum ve Bilim**, 12, Kış 1980. (bu kitap s. 41)

Düşük iç tasarruf oranının en önemli nedeni, sanayileşme için gerekli fonların tarım kesiminden elde edilmesini sağlayacak etkin bir vergi sisteminin yokluğudur. Cumhuriyet idaresi, aşarı kaldırıp yerine tarım kesiminden alınan başka bir doğrudan vergi koymayarak, ekonomiyi düşük bir büyüme hızına mahkum etmiştir([11]). Halen de, ücretliler dışındaki adeta tüm kesimler doğrudan vergilemenin dışında kalmayı becerebilmişlerdir. Ekonomide, tasarruf yaratmak amacıyla çok mahzurlu bir dizi çarpıklığın göze alınabilmesinin kökeninde, vergi sisteminin işlemeyişi yatmaktadır.

c) Yetersiz mali sistem:

Cebri tasarrufların vergi sistemi nedeni ile düşük olmasına paralel, ihtiyari tasarrufları teşvik edecek ve etkin bir şekilde yatırımlara aktaracak mali kurumların yokluğu göze çarpıyor. 60 yıllık bir sanayileşme sürecinden sonra, bugün de, Türkiye'de tek mali kurum, yarattığı kaynaktan çok daha fazlasını israf eden mevduat bankalarıdır. Başta hisse senedi borsaları olmak üzere, tüm diğer sermaye piyasası kuruluşları ihmal edilmiş, hatta büyük holding bankaları tarafından kasden (ve başarı ile) engellenmiştir.

d) Bozuk gelir bölüşümü:

Türkiye'nin kendisine benzer ülkelerle bile kıyaslanamayacak derecede bozuk bir gelir bölüşümüne sahip olduğu biliniyor. Bunda şaşıracak bir şey yoktur. Vergi ve mali sistem tasarrufların arttırılması için bir araç olarak kullanılamayınca, geriye kalan tek yol, gelir bölüşümünü bozarak daha yüksek tasarruf eğilimine sahip olduğu düşünülen sermayedar-müteşebbis kesimlerin gelirlerini arttırarak tasarrufların yükselmesini sağlamaktır. Türkiye'de, bilerek ya da bilmeyerek, bugün de dahil, sermaye birikiminin hızlanması için gerekli tasarrufların üretilmesi amacıyla bu yöntem kullanılmaktadır.

e) Çarpık fiyat yapısı:

Gelir bölüşümünü bozmanın en rahat (ve emin) yollarından biri, fiyatların kaynakların dağılımına olan etkisini gözardı edip, onları tümüyle gelir dağıtıcı fonksiyonları ile kullanmaktır. Başta döviz kuru ve faiz haddi, önemli fiyatlar devlet tarafından ve bu amaçla tesbit edilirler. Giderek, ekonomi, karmaşık bir devlet müdahaleciliğinin oluşturduğu rantları paylaşmak üzere her çeşit suistimal, rüşvet. partizanlık, vs. ilişkilerinin işlediği bir rant ekonomisine dönüşür.

f) Yanlış koruma politikası: Gelir bölüşümünü bozmak için fiyat yapısı çarpıtılınca, akılcı bir korumacılık politikası uygulamaya da olanak yoktur. Türkiye ekonomisinin bugünkü halini almasında en büyük katkıyı yapma şerefi, bence, ithal yasaklarına dayanan korumacılık politikasına aittir. Aşırı-değerli bir döviz kuru ile ödemeler bilançosunu makul açıklar içinde tutabilmenin tek yolu, ithalatta çok kesin miktar kısıtlamalarına gitmektir; üstelik, bu şekilde, içerideki sanayiciye sınırsız koruma sağlanır yani önemli miktarda rant aktarılır.

---

[11]) Bu çok önemli konuda bak. İzettin Önder, "Kamunun Fon Oluşturma Görevi", **İktisat Dergisi**, Aralık 1981 ve Nicolas Kaldor, "Türk Vergi Sistemi Üzerine Rapor" (Kladro Raporu), **Toplum ve Bilim**, 15-16, Güz 1981-Kış 1982.

g) Aşırı tekelleşme: Bir yandan sermaye piyasasının etkin işlemeyişi, öte yandan tüm dış rekabetin ortadan kaldırılması, Türkiye sanayini ne benzer ülkelerde ne de daha gelişmiş olanlarda raslanmayan boyutta bir tekelleşmeye itmiştir. Hiç abartmadan, başlangıcından bu yana Türkiye ekonomisinin resmi ya da yarı-resmi tekellerle meskun olduğunu söyleyebiliriz. Bugün de, ekonomide rekabetsizlik kural, rekabet ise arzulanmayan bir istisnadır.

h) İhracatın engellenmesi: Çarpık fiyat yapısı, yanlış koruma politikası ve tekelleşme birleşince, bir hilkat garibesi ortaya çıkar: Türkiye dünyada en az ihracat yapan, yani ihracata en kapalı ülkelerden biridir([12]). Sanayi yatırımları, inanılmaz rantlara el koyabilmek ümidi ile, sadece iç pazar hesaplanarak yapılmıştır; ne fiyat, ne de kalite yönünden diğer azgelişmiş ülkelerle bile dış pazarlarda rekabet etme olanağı yoktur. 24 Ocak sonrasında tek değişme, o da geçici bir süre için, ihracat konusunda olmuştur.

i) Kaynak israfı: İç pazar rantlarına yönelik bir sanayinin kaynakları optimal kullanmak yönünde bir çabası olması beklenemezdi. Çarpık fiyat yapısının kaçınılmaz sonucu olan darboğazların gerektirdiği ad hoc bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları tarafından güçlendirilen bu eğilim, yanlış teknoloji kullanan, optimal ölçeğin çok altında, katma değeri ya çok düşük ya da negatif ama karlılığı (rantları) çok yüksek sanayiler yaratmıştır. Piyasa koşullarının dışında kalan ve ekonominin içinde önemli bir ağırlığa sahip kamu kesiminin politik nedenlerle israf ettikleri kaynaklar buna eklenince, Türkiye, sanayileştikçe fakirleşen bir ekonomi görünümünü kazanmıştır.

j) İşsizlik: Kaynak israfının en belirgin olduğu alan, toplum açısından yukarıda kısaca belirtilen yanlış sanayileşmenin maliyetinin iyice belirginlik kazandığı istihdam olanakları ya da işsizliktir. Türkiye'nin sanayileşme modelinin (?) belki de en ilginç özelliği, sanayi kesiminin adeta hiç istihdam yaratamamasıdır. Genişleyici politikaların uygulandığı dönemlerde, sanayi-dışı hizmet kesimlerinde canlı istihdam olanaklarının varolması, Almanya, Orta-Doğu, vs. dış işçi talepleri, bir süre bu inanılmaz gerçeğin kamuoyundan gizlenmesine ve iktisat politikası sorumlularının sorunla hiç ilgilenmemelerine imkan vermiştir. Ancak, 1980 istikrar tedbirleri ile beraber, sorun bütün dehşeti ile gündemdedir.

k) Yetersiz altyapı ve kamu tüketimi: Düşük tasarruf oranın zorunlu kıldığı sermaye birikimi biçimi, kısa dönemde ürün vereceği düşünülen üretken yatırımlara ağırlık verilmesine ve ancak uzun dönemde etkisini gösteren altyapı yatırımlarının büyük ölçüde ihmal edilmesine yol açmıştır. Yol, enerji, haberleşme, liman, vs. gibi ana altyapının mevcut üretim düzeyini kaldırmaktan dahi aciz olduğu bugün bilinmektedir. Ayrıca, kamuya gerekli finansman olanaklarını sağlayan düzgün bir vergi sisteminin yokluğu, yüksek olan tüketim harcamaları içinde kamu tüketiminin de çok düşük kalmasına yol açmıştır. Gelir bölüşümünün de fiili bozukluğunda önemli bir etkisi olan okul, hastane, geleneksel idare hizmetleri, kanalizasyon, vs.

---

[12]) Türkiye ekonomisinin uluslararası bir karşılaştırma sonucu dünyanın en az ihracat yapan ülkesi olduğunu kolayca göstermek mümkün; bak. A.S. Akat. **ibid.**

yetersizliği özellikle büyük kentlerde yaşam standartlarını çok olumsuz etkilemekte, önemli miktarda kaynağın israf olmasına yol açmaktadır. Düşük sermaye/hasıla katsayıları ile büyüme, gelecekten çalarak büyümedir; Türkiye için bu dönem kapanmıştır([13]).

Yukarıdaki listeyi uzatmak mümkün. Dikkat edilirse, bütün sayılan özellikler, Türkiye ekonomisinde 24 Ocak'tan önce varolan, ancak 24 Ocak ve sonrası istikrar tedbirleri tarafından düzeltilmesi yolunda adeta hiçbir düzenleme getirilmeyen trendlere işaret etmektedirler.

4. Alternatifin hedefleri

Geliştirilen alternatif politikalar kümesinin anlamı sanıyorum ki şimdi daha belirgin hale geliyor: Yukarıdaki yapısal sorunları, kısa dönem konjonktürü de ihmal etmeden çözmek. Alternatifin basit bir makro politika değişikliği olamayacağı, mutlaka Türkiye ekonomisinin görüntüsünü değiştirecek bir dizi köklü reformla beraber makro politikadaki değişikliklerin ele alınmasının gerektiği konusunda hiçbir şüphemiz kalmamalı. İktisat politikası teknisyeninin hüneri bundan sonra ortaya çıkacak; acil çözüm bekleyen kısa dönemli sorunları, uzun dönemde ekonominin sıhhatli işleyişi için zorunlu yapısal dönüşümlerle birleştirerek çözecek araçları bulmak ve uygulamaya koymak. Ancak, reform programının ayrıntılarına inmeden, hedefler üstünde biraz durmak gerekiyor.

Soluklu bir stratejinin kendisine uzun dönemli hedefler koyması ve temel politika araçlarını bu hedeflerle uyumlu olacak şekilde seçmesi zorunlu. Doğallıkla, bu tür uzun dönemli hedefler, genel oldukları ölçüde, somut politikalarda farklı düşünenlerin de katılabilecekleri hedefler; hatta, dar anlamı ile iktisat politikası hedefi olmaktan çok, bir toplum projesi niteliğine de sahipler. Bence, biri nitel, diğeri nicel, iki uzun dönemli hedef altelrnatif büyüme stratejisinin üzerine oturduğu alanı belirliyor. Bunlardan ilki, Türkiye ekonomisine hızla, Batı Avrupa ülkelerinin nitel özelliklerini kazandırmaktır. Halen, bu ülkelerle Türkiye arasında gelir bölüşümü ve kaynakların etkin kullanımı açısından büyük bir nitel uçurum vardır. Vergiler, kamu harcamaları, sosyal güvenlik, rekabet koşulları, korumacılık, piyasa-planlama ilişkileri, özel mülkiyet-devlet mülkiyeti ilişkileri, vs. gibi alanlarda somutlaşan bu uçurumun hızla kapatılması önerilen alternatifin temel hedefidir. İkincisi, gene bu ülkelerle ama özellikle Akdeniz ülkesi komşuları ile Türkiye arasındaki nicel uçurumun önce genişlemesinin durdurulması bilahare de daralmaya başlaması için gerekli olan ekonomik *seferberliğin* devreye sokulmasıdır. Hafife alınması olanaksız bir ekonomik potansiyele sahip olduğu halde, uygulanan yetersiz iktisat politikaları sayesinde Türkiye son 60 yılda dünya ve bölge ekonomisindeki nisbi yerini sürekli kaybederek nisbi bir gerileme yaşamıştır. Arada sırada tutturulan yüksek büyüme hadleri ve bizlerin düne kıyasla somut bir şekilde yaşadığımız zenginleşme, uluslararası karşılaştırmaların çizdiği hazin tabloyu saklayamaz. Geçmiş büyüme

[13]) Bir süredir, Türkiye'de sermaye/hasıla katsayısının yükseleceğini ve bunun kaçınılmaz olduğunu söyleyenler var. Bak. Örneğin, Y. Küçük, **Seçme Teknik Çalışmalar**. A.İ.T.İ.A., Ankara 1981, s. 239-240

trendinin devam etmesi halinde, çok yakın bir gelecekte, örneğin eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları üstünde kurulan çok sayıda devlet içinde en fakir ve geri olmak Türkiye'ye nasip olacaktır([14]). Türkiye'nin uzun dönem (seküler) büyüme hızında köklü bir artışı temin etmek, önerilen alternatifin ikinci temel hedefidir. 60 yıllık bir trendde köklü bir kopuşun kolay (ve sancısız) gerçekleşmeyeceği çok açıktır; ancak, Türkiye ekonomisinin potlansiyeli açısından mümkün, toplumun geleceği açısından da zorunlu olduğu da unutulmamalıdır.

Bu iki uzun dönemli hedefin, kısa dönemi de kapsayacak şekilde iktisat politikası hedeflerine tercümesi, karşımıza birbiri ile güçlü tamamlayıcı ilişkiler içinde dört hedef çıkartır :

i) Büyümenin hızlandırılması ve yatırımların yükseltilmesi;

ii) Kaynak dağılımında etkinliğin artırılması;

iii) Gelir bölüşümünün düzeltilmesi;

iv) İstihdam olanaklarının artırılması ve işsizliğin çözümlenmesi.

Dikkat edilirse, yukardaki hedeflerde bugünkü politikaların temelini oluşturan istikrar sözcüğüne yer verilmemiştir; aşağıda görüleceği gibi, kısa dönemde özellikle fiyat istikrarının bir hedef olarak alınması diğer hedeflerle çelişir.

İktisatçı için, bu dört hedeften ikincisi dışındakiler kolayca nicel büyüklüklere dönüştürülebilir. İlk hedef, iç tasarruf oranının % 30 civarına çıkartılması demektir; beraberinde sermaye/hasıla katsayısı yükselse bile, % 7.5 - 8 civarında büyüme hızlarının tutturulması imkan dahiline girer. Üçüncüsü, milli gelirde hem tarımın hem de ücretlerin payının yükseltilmesi anlamına gelir. Halen elde çok kesin rakamlar olmamakla beraber tarımın milli gelirdeki payı % 25, ücret gelirlerinin milli gelirdeki payı % 25, kar-rantların milli gelirdeki payı ise % 50 civarında kabul edilesilir. Köklü bir gelir bölüşümü reformu, tarımın payını % 35'e, ücretlerin payını % 30'a çıkartmalı, kar-rantlarının payını ise % 35'e düşürmelidir. Aynı şekilde, altyapı ve kamu tüketim harcamalarının yükseltilmesi, devlet gelirlerinin halen milli gelirin % 20'si civarında seyreden payını % 35'e çıkarmayı zorunlu kılmaktadır. İlk bakışta gelir bölüşümünün bu şekilde kırsal ve kentsel düşük gelirler lehine düzeltilmesi hızlı sermaye birikim hedefi ile çelişkili gibi duracaktır. Neoklasik iktisadın buğulu gözlüklerini takmamış oyanlan, her gelir düzeyinde marjinal ve ortalama tasarruf eğiliminde ciddi yükselmelere yol açacak bir dizi tedbirle bu çelişkinin ortadan kalkacağını kolayca göreceklerdir. Doğallıkla, tarım kesiminin milli gelirdeki payı, hızlı büyüme sürecinde hızla düşeceğinden, ilk bir yükselmeden sonra gerileyecektir; oradaki kaybın olduğu gibi ücret gelirlerine aktarılması gerekmektedir. Ancak, gelir bölüşümünde bu rakamların ifade ettiğinden de büyük bir düzelme, kamu tüketiminin bugünkü düzeyi olan % 12 den % 23-25 civarına çıkması sonucu, özellikle düşük gelirlilerin yararlandıkları okul, konut, hastane, toplu taşıma, işsizlik sigortası, yaşlılık sigortası, vs. gibi hizmetlerin arzındaki önemli artış

[14]) Son yıllarda dolar bazında kişi başına GSMH'nın gerilemesi ile Ürdün, Suriye, Tunus Türkiye'ye yetişti; Yunanistan, Yugoslavya, Irak, Cezayir, Libya zaten yukarıda idi. Bu gidişle, Mısır ve Fas'ın da Türkiye'yi geçmesi bir zaman meselesi, o kadar.

aracılığı ile gerçekleşecektir. Dördüncü hedef, işsizlikle mücadele, hızlı büyümenin bir türevi olarak alınabilir. Ne var ki, Türkiye'nin daha önce yaşadığı deneyim, katma değer (yani milli gelir) artış hızının istihdam artış hızı ile ilişkisinin ille çok güçlü olmadığını göstermiştir. Şöyle ki, milli gelirin hızlı baüyümesi istihdamın hızlı artışı için gerekli koşuldur, fakat yeterli koşul değildir; Büyümenin sermaye-yoğun kesimlerde ve sermaye-yoğun teknolojilerde temerküz etmesi halinde, beraberinde salt istihdama yönelik tedbirler getirilmemişse, hızlı büyümeye rağmen tarım-dışı kesim istihdamında çok cüzi artışlar sağlanması mümkündür. İstihdamın başlı başına bir hedef alınması bu bakıma hayatidir. Teknoloji seçimi, uluslararası ihtisaslaşma, proje değerlendirilmesi, vs. tüm ana tercihlerde, alternatif strateji istihdam kriterinin ağırlık kazanmasını önermektedir. Hatta, kamuoyunda da, iktisat politikasının başarı göstergesi olarak milli gelir artış hızının alınması yerine tarım-dışı kesim istihdam artış hızının alınması ciddi şekilde düşünülmelidir. İşsizlik sorununun Türkiye'de almış olduğu hacim ve sosyo-politik çıkarsamaları, bu konuda olağanüstü bir çabayı ve olağan-dışı tedbirleri zorunlu kılmaktadır. Rakamların diline dökersek, önümüzdeki on yılda Türkiye ekonomisinin sanayi kesiminde 3.5 milyon, toplam tarım-dışı kesimde ise 9 milyon yeni istihdam yaratması gerektmektedir. Üstelik, son üç yıldır uygulanan politikaların işsizliğe yaptığı büyük katkının kısa sürede bertaraf edilmesi zorunluluğu, konjonktür politikalarının da kısa dönemde büyük bir istihdam artışı sağlayacak şekilde özenle saptanmasını gündeme getirmiştir.

Yukarıdaki hedeflerin birbiri ile tutarlılığının sınanması, bu çalışmanın boyutlarını çok aşan bir model, denemesini gerektiriyor. Türkiye ekonomisinin önemli eksikliklerinden biri, profesyonel iktisatçıların farklı politika önerilerinin sonuçlarını önceden görmelerini sağlayacak formel ekonometrik ya da planlama modellerine sahip olmayışıdır. Türkiye hakkında, politika değişkenlerinde oynamalar yaparak gerçekçi simülasyonlara olanak veren esnek bir (tek) modelin Türkiye dışında (Dünya Bankası) fakat bir Türk iktisatçısı tarafından (Dr. Kemal Derviş) inşa edilmiş olması, ekonominin geçmişte ve bugün ne kadar kötü yönetildiğinin bence yeterli kanıtı. Alternatifin önemsiz gibi duran alt-hedeflerinden biri de bu tür nicel yönetim-planlama araçlarının hızla Türkiye ekonomisinin layık olduğu düzeye getirilmesidir([15]).

5. Stratejik tercihler

Yukarıdaki hedeflere ulaşmakta kullanılacak araçları yapısal ve konjonktürel şeklinde ikiye ayırmak yararlıdır. Yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi, bir dizi

[15]) Derviş-Robinson modelinin neoklasik varsayımları yerine Keynesci mekanizmalarla işleyen (a la Taylor) bir modeli öğrencim Bilge Okay doktora çalışması olarak kuruyor; Dr. Fahrettin Yağcı, kısa dönem dinamiğinin uzun dönemli birleşmesi yönünde büyük bir adımı kurduğu TEM (Türkiye için Ekonometrik Model) aracılığı ile attı; Prof. M. Celasun Ankara'ya (ODTÜ), Dr. F. Yağcı İstanbul'a (TSKB) Derviş Robinson modelini getirdiler. İlginç olan, bu oluşumların Türkiye ekonomisini yöneten DPT, Maliye Bakanlığı, Merkez Bankası gibi kuruluşlar dışında, onların yardımı (ve haberi) olmaksızın gerçekleşmeleri.

stratejik diyebileceğimiz tercihle beraber mümkündür. Bunlar, iktisat politikasının ekonomi ile olan ilişkilerini genelde belirlemekle kalmaz, ekonominin esas gidişatını da etkiler. Doğallıkla, sorun, ekonomiye devlet müdahalesinin yoğunluğu ve bu müdahalenin alacağı biçimler konusunda düğümlenir. Alternatif, yapısal-popülist ve muhafazakar-istikrarcı politikaların bu konudaki zıtlığını aşan, kamu-ekonomi ilişikilerini yeniden ve Türkiye toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenleyen bir arayışı temsil etmektedir.

Çok-uluslu, merkeziyetçi ve militarist tarım imparatorluklarından sivil toplum ve sanayi temelinde örgütlenmiş milli devletlerin çıkması, son 100 küsur yıllık Türk tarihinin de gösterdiği gibi, zor ve sancılı bir geçiş dönemini içeriyor. Politik düzeyde, bu geçişin neredeyse ders kitaplarına girecek kadar başarılı bir örneğini oluşturan Türkiye Cumhuriyeti, bugün bizzat kendisinin başlattığı dinamiklerin, bu geçiş dönemine özgü politik, iktisadi ve toplumsal iktidar-yönetim biçimlerini sorguya çeken güçler yarattığına tanık olmaktadır. Önümüzdeki dönemde, iktisat politikası tartışmalarının berrak ve gerçekçi bir içerik kazanması, söz konusu geçiş döneminin iktisadi düzeydeki hakim kurumu diyebileceğimiz "devletçilik" olgusunun tartışılarak aşılmasını gündeme getirmiştir. Sanayileşme ve kapitalistleşme yönünde "aşağıdan" bir dinamiğin geçiş dönemi başında mecut olmayışı, politik iktidarı elinde tutanları "yukarıdan" sanayileşme modelleri aramaya itmiştir. 1930 bunalımının yıkıcı etkilerine karşı çaresizlik içinde devreye sokulan devlet girişimciliği, kısmen 20'nci yüzyıl Türk düşüncesini çok etkileyen korporatist ideolojiye yatkınlığı, kısmen de yeni cumhuriyetin yıkmaya çalıştığı Osmanlı devlet geleneği ile tutarlılığı sayesinde, hızla tüm kaynakların merkezi bir bürokrasi aracılığı ile dağıtıldığı bir komuta ekonomisine (command economy) dönüşmeye başlamıştır. Devletçilik sözcüğünün muğlaklığı buradan kaynaklanmaktadır: Ekonomide yaygın devlet girişimciliği (devlet mülkiyetini) destekleyenlerin ille bürokratik kaynak dağılımı mekanizmalarını da desteklemelerini istemektedir. Giderek, hızlı büyüme ve düzgün gelir bölüşümü hedeflerine tek başına piyasa ekonomisi tarafından ulaşılaamayacağı, yani ekonomiye mutlaka devlet müdahalesinin gerektiği gerçeği, saptırılarak, 1950 sonlarında yeniden biçimlenmeye başlayan "yukarıdan" politik hareketlerin bu müdahalelerin ancak sorumsuz (korporatist) bir bürokrasinin tek kaynak dağılımı mekanizması olması ile istenilen sonuçları vereceğini kamuoyunda yerleştirmelerine yol açtı. Söz konusu yasakçı ya da narhçı devlet uygulamasının en çok kimlerin işine yaradığı bugün çok daha kolay görülebiliyor.

Bu koşullarda, alternatif strateji, devlet girişimciliği ila bürokratik kaynak dağılım mekanizmalarını ayırdetmeye büyük önem vermekte, ilkini desteklediği ölçüde ikincisine karşı çıkmaktadır. Piyasa diye nitelendirdiğimiz fiyat mekanizmasının, mülkiyet biçiminden bağımsız olarak tek etkin kaynak dağılım mekanizması olduğu bugün en merkeziyetçi ekonomilerde bile kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca, gelir bölüşümünde, kaynakların dağılımını ve etkin kullanımı da etkileyen fiyat sistemine yapılacak müdahalelerle düzelme sağlamanın olanaksız olduğu da bilinmektedir; müdahale vergi, kamu harcamaları, sosyal güvenlik

sistemleri, istihdam olanakları, vs. yolu ile, yani fiyat/piyasa ikilisinin etkin işleyişini bozmadan gerçekleştirdiği takdirde kalıcı olmakta ve istenilen sonuçlar elde edilmektedir. Demek ki, alternatif, kaynak dağılımının etkinliğini arttıracak bir dizi anti-büroktik reform aracılığı ile hem kamu kesiminin hem de özel kesiminin rekabetçi piyasa koşulları içinde çalışmalarını temin etmelidir.

Düzgün işleyen bir piyasa-fiyat mekanizmasının kurulması, çoğunlukla düşünüldüğünün tersine, etkin bin planlama uygulamasının da önkoşuludur. 1960-80 arası planlama deneyiminin de gösterdiği gibi, fiyat göstergelerinin yanlış ve yetersiz bilgiler taşıdığı bir ekonomide, planlama örgütü gereksiz ayrıntılar içinde kaybolarak bütünü gözden kaybedebilmekte ve sonunda piyasa mekanizmasının yapabileceğinden çok daha vahim hatalar yapılmaktadır. Bu bakıma, ciddi bir iktisat politikasının ancak ciddi bir planlama ile beraber yürüyeceğine inananların, her şeyden önce düzgün bir piyasa mekanizmasının kurulması için çaba göstermeleri gerekmektedir. Öte yandan, kaynak dağılımı açısından piyasa ile bürokrasi arasındaki tercihin, dar anlamı ile ekonominin boyutunu çok aşan sonuçları olduğuda unutulmamalıdır. Bürokratik kaynak dağılımı mekanizmaları, eninde sonunda emeğin fiyatını yani ücret haddini de belirlemek zorunda kalırlar; narhçı devlette işverenle işçilerin özgür pazarlıkları ile ücret haddinin belirlenmesine ve dolayısı ile özgür sendikalara yer yoktur. Bağımsız ve güçlü bir sendikal hareketin uzun dönemde ancak ve ancak piyasa mekanizması ile beraber varolacağının anlaşılması, pek çok gereksiz tartışmayı engelleyebilecektir.

Piyasa mekanizması aracılığı ile kaynak dağılımının rasyonelleştirilmesinin şu ya da bu şekilde devlet girişimciliği ile ve geçen bölümde belirlenen büyüme, gelir bölüşümünün düzeltilmesi ve istihdam hedefleri ile çelişmediğini tekrar hatırlatalım. Önerilen, geleneksel liberal-devletçi zıtlığın aşılması ve sanayileşme-kapitalistleşme yolunda büyük adımlar atmış Türkiye'nin yeni ihtiyaçları ile tutarlı yeni devlet müdahaleciliği biçimlerinin geliştirilmesidir. Gelir bölüşümünde, özellikle düşük gelir sahiplerinin tüketim düzeylerinin belirlenmesi hiçbir şekilde piyasa mekanizmasına bırakılamaz; vergi politikası, işsizlik sigortası, kamu harcamaları, gerçekçi asgari ücret, büyük istihdam projeleri, vs. gibi tedbirlerle (ve doğallıkla sendikalaşmanın önüne konan engellerin kaldırılması ile) düşük gelirler lehine yoğun devlet müdahalesi önerilecektir. Aynı şekilde, hızlı büyüme de piyasa mekanizmasına bırakılamaz. Bir yandan, kaynak israf etmeyen bir kami girişimciliği güçlendirilmeli, öte yandan yüksek bir yatırım düzeyinin tutturulmasına olanak verecek şekilde efektif talep denetlenmelidir. Alternatif, ancak monetarist maceralara kapalı makro müdahalecilik anlayışı ile gerçekleşebilir. Nihayet, istihdam bir yandan efektif talep, öte yandan sosyal güvenlik (işsizlik sigortası) ve istihdama yönelik büyük kamu projeleri aracılığı ile kamunun sorumluluğunda kalmaktadır. Kısaca, alternatifin amacı devlet müdahalesini azaltmak değil, akılcı bir biçimde artırmaktır. Bu özgül anlama, bir yeni devletçilik anlayışından söz edebiliriz([16]).

[16]) 24 Ocak istikrar paketine ve Turgut Özal'a yönelttiğim eleştirilerde, büyümeden vazgeçmesi ve gelir bölüşümünü bilerek bozması önemli bir yer tutuyordu; ancak, hiçbir zaman piyasa mekanizmasına

Kaynak dağılımı mekanizmaları ile ilgili olarak yapılan bu tercih, bizi bir diğer stratejik soruna, sanayileşme stratejileri adı altında ekonominin dış dünya ile ilişkilerinin tartışıldığı kavramsal çerçeveye götürüyor. Karşımızda, dış dünyanın devreye girdiği diğer konularda olduğu gibi, duygusal boyutu yüksek bir tartışma var. Birincisi, ekonominin şimdiye kadar girdiği tüm bunalımların ödemeler bilançosundan kaynaklanmasının getirdiği psikoloji. İktisat politikası sorumlularının "şu ödemeler bilançosu derdi olmasa idi ben bu ekonomiyi ne güzel idare ederdim" şeklinde düşündüklerinden hiç şüphem yok. İkincisi, Osmanlı-Türk toplumunun, iktisaden güçlü bir Batı karşısında mücadele ederek koca bir imparatorluğu kaybetmiş olmasının kaçınılmaz izi. Kapıkulu geleneği içinde kendilerini devletle özdeşleştirmekten bir türlü vazgeçemeyen aydınların "hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır" ilkesi kapsamına ticaret akımlarını da almaları şaşırtıcı değil. Üçüncüsü, tarım toplumundan kalma (kapitalizm-öncesi) güçlü ideolojik kalıntıların iktisadi bağımsızlık ile otarşiyi ayırdedememeleri. İktisadi bağımsızlık kavramının somut kriterler yerine soyut (ve duygusal) bir düzeyde tanımlanmasının bunda çok büyük etkisi var([17]). Dördüncüsü, rekabetsiz bir iç pazarın yüksek karlarına alışmış, ekonominin normal işleyişinin bozulması ile kendi karlılığı arasında bir ters korelasyon olduğunu çeşitli denemelerle öğrenmiş bir sanayici-tüccar lobisi. 1980 öncesi Türkiye ekonomisinin belki de en ilginç yanı, özel sermaye birikim ve temerküzünün, ekonominin dış ticaretten koparak büyümesinin yavaşladığı dönemlerde hızlanmasıdır: Karaborsa, suistimal ve kaçakçılık, kısa sürede büyük servetler edinmenin en emin yoludur (1956-60 arası; 1977-80 arası). Nihayet, tartışmayı iyice arap saçına döndüren olgu, katılanların çok büyük bir bölümünün Türkiye'nin 1955-80 arasında "ithal ikamesi stratejisi" izlediği yönündeki müşterek kanıya sahip olmaları. Değil strateji, taktik düzeyde bile rasyonel kararlar almak için gerekli bilgi, cesaret ve yetenekten yoksun iktisat politikası sorumlularının, günlük darboğazlarla mücadele etmek için aldıkları günlük kararların adeta raslantısal bir şekilde Türkiye'yi "rasgele ithal ikamesi"([18]) platformuna oturttuğu şüphesiz doğru, ancak, bence buna "ihracatı engelleme stratejisi" demek daha gerçekçi olurdu([19]).

---

yöneldiği için kendisini eleştirmedim. Tam tersine, Özal'ın piyasa yöneliminin lafta kaldığını kanıtlamaya, yani, rekabetçi bir piyasa mekanizmasına razı olmadığını göstermeye çalıştım: Özal'ı piyasa mekanizmasını işletmeyi reddettiği için eleştirdim. Bak. "Türkiye'nin Dışa Açılması: Bir Not", **İktisat Dergisi**, Eylül 1981 ve "1981 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Dış İlişkilerine Bir Bakış", **1981 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Özel Sorunları** içinde, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1981 (bu kitap, s. 80).

[17]) Çetin Altan, büyük ustalara özgü bir uslupla, "Ölüler sömürülemez, hadi ölelim; işsizler sömürülemez, hadi işsiz kalalım" gibi özdeyişler üretip bir süredir bu duygusal ve akıl-dışı yaklaşımlarla inceden inceye alay ediyor. Bence, ekonomik bağımsızlığın bir tek gerçekçi kriteri var; ödemeler bilançosunu politik taviz vererek borç almadan dengeye getiren her ülke bağımsız (özerk) bir ekonomi politikası uygular, yani iktisaden bağımsızdır.

[18]) İsim babası değerli meslektaşım Taner Berksoy'dur; bak. "Uluslararası Ticaret, İktisadi Kalkınma ve ithal ikamesi", **Toplum ve Bilim**, 12, Bahar 1981.

[19] Bence, dış ticareti mutlak olarak daraltıp ekonomiyi dışa kapatmak (otarşiye yönelmek) bir iktisat politikası başarısı ise, o zaman birinciliği tereddütsüz 1955-sonrası performansı ile Adnan Menderes alırdı: 1950-60 arasında milli gelir iki katı olurken, reel ihracat ve ithalat mutlak olarak düşmüştü. (bak. örneğin

Türkiye'nin doğal kaynak temeli, nüfusu, coğrafi yeri, vs. gözönüne alınınca, tek sanayileşme stratejisinin "ithal ikamesi" olabileceği hemen görülür. Ne var ki, "ithal ikamesi" ancak bir strateji olunca, yani rasyonel bir şekilde planlanıp ihracatın geliştirilemesine de gerekli ağırlık verilirse uzun dönemde arzulanan sonuçları sağlar. Bu bakıma, alternatif , "ihracat ağırlıklı ithal ikamesi stratejisi" (export-led growth with import-substitution industrialisation) önermektedir. Bu stratejinin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz ([20]): 1. Uluslararası ihtisaslaşma reddedilmektedir. Türkiye'nin örneğin tarımsal sanayilerde (agro-business) ihtisaslaşması ve bunun karşılığında başta ağır sanayi olmak üzere bir dizi sanayi kesimini içeride kurmaktan vazgeçmesi düşünülemez. Tam tersine, Türkiye ekonomisi kendisi ile benzer büyüklükteki (Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere) Batı Avrupa ekonomileri ile aynı yapıyı hedef almak, yani dengeli ve iç bağlantıları yüksek, çağdaş teknolojiyi kullanmakla yetinmeyip üreten bir saniyi kesimi planlamak zorundadır. Bu hedeften ne kısa ne de uzun dönemde hiçbir şekilde taviz verilemez([21]). 2. Ululslararası piyasada rekabet esas alınmaktadır. İç-bağlantıları ne kadar yüksek olursa olsun, uluslararası piyasada (içeride ithalat, dışarıda diğer ülkelerin ihracatı ile) rekabet edemeyen bir sanayi kesimi kısa dönemde bile kendisini yeniden-üretemez; ekonomiye hiç katkı yapmadan önemli miktarda kaynağı israf eden bir tekeller oligarşisine dönüşür. Türkiye'nin hem kısa hem de uzun dönemde ödemeler bilançosunu sanayi ürünleri ihracatı ile dengeye getirmesi zorunludur. 2. Genişleyici makro politikaların ihracattan kaynaklanması hedef alınmaktadır. Salt iç piyasanın genişlemesi ile yürütülen ve ihracatı (yani sanayinin uluslararası rekabet gücünü) ihmal eden politikalar, kısa sürede ödemeler bilançosundaki açıklara çarpmakta ve enflasyon-darboğazlar-bunalım devresine girmektedir. Uluslararası ekonominin daralmaya başladığı ya da hiç olmazsa genişlemesinin durduğu bu dönemde, ihracat ağırlıklı bir genişleyici politika zor olduğu ölçüde zorunlu olmaktadır.

Söylenenleri gene rakamların diline dökmekte yarar var. 1950-80 arasında uygulanan "ithal ikamesi" (?) ile ihracatın milli gelirdeki payı % 4 civarında kalmış ve aynı dönem reel ihracat artış hızı milli gelir artış hızının epey altında seyretmiştir. Buna karşılık, reel ithalat artış hızının milli gelir artış hızı altında tutmak mümkün olamamıştır. Sonuç, ortadadır. İhracata-yönelik sanayileşme stratejisi, Türkiye'nin milli gelirinin % 25-30'u civarında ihracat yapmasını öngörmektedir.: 1982 yılı için, bunun anlamı 20 milyar dolarlık (?) ihracattır. Bu stratejide, reel ihracat artış hızının

---

A.S. Akat, "Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Gözlemler", **op. cit.**, tablo I). Türkiye'nin özgül tarihi çelişkilerinden biri, otarşiden yana olanların bu olguyu görmemezlikten gelmelerine yol açar.

[20] Bak. N.Kaldor, **Further Essays on Applied Economics**, Duckworth, Londra 1978: Kaldor, Japonya, Almanya, İtalya gibi başarılı büyüme sağlamış ekonomilerin bu stratejiyi uyguladıklarını söylüyor, bak. özellikle s. 154-177.

[21]) Bu noktada, dipnot 17'da verdiğim bağımsızlık tanımına bence çok önemli olan bir boyut daha eklemek istiyorum: Türkiye'nin coğrafi konumunda, silah sanayi kurmadan bağımsız politika izlemenin çok zor olduğu kanısındayım. Yani, silah sanayi için ağır sanayi gerektiğine göre, yaygın sanayileşme Türkiye bağlamında "bağımsızlığın" ikinci somut kriteri oluyor.

orta-uzun dönemde milli gelir artış hızının iki katı olması beklenir. Türkiye'nin bu boyutta bir ihracatı gerçekleştirmesine ne gerek vardır; ne de bugünkü uluslararası konjonktürde olanak. Alternatif ise, ihracat/milli gelir oranını % 15-20 civarında (1982 için 10-12 milyar dolar) tutmayı, buna karşılık seküler reel ihracat artış hızını milli gelir artış hızının üstüne çıkartmaayı planlamaktadır. Yani, bir yandan yaygın sanayileşmeye gidilecek, diğer yandan da her sanayinin kuruluşundan itibaren birkaç yıl içinde uluslararası piyasada rekabete girişmesi ve hiç olmazsa katmadeğerinin % 15-20'sini ihraç etmesi beklenecektir. Doğallıkla, bazı sektörlerin üretiminde ihracatın payı çok daha yüksek olabilecektir.: Türkiye'nin uluslararası piyasada rekabet gücü olan sektörleri geliştirmeyi reddetmesi akıl-dışı bir tutum olurdu. Korumacılık ve döviz kuru politikalarının oluşturulmasında bu stratejik tercih çok önemlidir.

6. Yapısal reformlar

Önerilen alternatif,şu ana kadar nisbeten genel ve soyut düzeyde tanıtıldı. Ancak, özellikle profesyonel iktisatçı olmayanların bu soyut önerileri somutlaştırabilmeleri için, içerdikleri politikaların daha ayrıntılı bir şekilde açıklanması gerekiyor. Bu amaçla, önce Türkiye ekonomisinin çehresini değiştirecek bir dizi reform kısaca belirtilecek; bunlar, kısa dönem konjonktürüne değil, uzun dönem trendlerine yönelik olduklarından, yapısal sıfatına hak kazanıyorlar.

a) Ücret reformu: Kentsel kesimde gelir bölüşümünü belirleyen etkenlerin başında asgari ücret gelmektedir. Yapılan hesaplar, hakkaniyetli bir asgari ücretin bugünkü fiyatlarla (Aralık 1982) ayda 22.000 TL olması gerektiğini göstermektedir([22]). Ayrıca, bu düzeye çıkarıldıktan sonra asgari ücretin fiyat artışlarına endekslenmesi ve hiçbir şekilde enflasyonun asgari ücretle çalışan kesime yüklenmemesi zorunludur. Diğer ücretler, özgür sendikalar ile işverenler arasındaki pazarlıkla, yani toplu sözleşmeler ile belirlenir; toplu sözleşmelere endeksleme konulması mümkün olmalıdır. Memur maaşları da, asgari ücretin katları biçiminde yeniden düzenlenmelidir; bu yoldan onlar da otomatik endesklenmeye tabi olurlar.

b) Sosyal güvenlik reformu: Şu anda kentsel gelir bölüşümü açısından büyük sorunlar taşıyan bir alan sosyal güvenlik kurumlarının aldığı akıl-dışı yapıdır. Birincisi, işçi-memur-serbest çalışan-küçük üretici köylü arasındaki statü farkları derhal ortadan kaldırılmalıdır: Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur aynı çatı altında

[22]) Asgari ücret neden 22.000 TL 'de, 100.000 TL ya da 8.000 TL değil sorusu hemen akla gelecektir. Şüphesiz. her asgari ücret hesabı belirli ölçüde keyfidir, yani önerinin öznel tercihlerini de yansıtır. Ben, öznelle nesneli şu şekilde birleştirdim: Türkiye'de tarım-dışı kesimde çalışan nüfus başına brüt katma-değer takriben 5.000 dolar civarındadır. Buna göre, yıllık 1.500 dolarlık (aylık 125 dolarlık) net ücret, ortalama brüt 3.500 dolarlık bir kar marjı bırakmaktadır; bu ise benim hesaplarıma göre, diğer ücret farklılaşmaları eklenince, 2.500 dolara düşecektir. Katma-değerin sermaye-emek arasında bire bir oranında paylaşılması bence normaldir. Aylık 125 doları cari döviz kuru ile çarparak 22.000 TL'ye ulaşmak o kadar zor değil.

toplandıktan sonra sosyal güvenlik tüm nüfus için zorunlu hale getirilmelidir. İkincisi, işsizlik sigortasının derhal kurulmasıdır. Milyonlarca işsizin varlığını görmemezlikten gelen, onların hızla çözülmeye başlayan geleneksel kurumlar içinde (aile bağları, vs.) başlarının çaresine bakmalarını bekleyen bir anlayış artık sürdürülemez. Üçüncüsü, sosyal güvenlik kurumlarının topladığı fonları israf etmesi durdurulmalı, emeklilik maaşları ve emeklilik ikramiyesi de enflasyona karşı endekslenmelidir.

c) Tarımsal destek reformu: Tarım kesiminde gelir bölüşümü açısından şu ana kadar sadece tarımsal destek fiyatları kullanılmıştır. Ekonomi politikasının bu çok önemli aracının tümüyle bölüşümsel amaçlarla kullanılması çok yanlıştır ve Türkiye'de tarım kesiminin potansiyelini gerçekleştirmesinde önemli bir engel olmuştur. Bu nedenle, bir yandan destek fiyatlarının verimlilik ve kaynak dağılımı etkilerine büyük özen göstermek, diğer yandan da tarım ürünleri iç fiyatlarının hiçbir zaman uluslararası fiyatın cari döviz kurundaki iç değerinin altına düşmemesini sağlamak zorunlu gözükmektedir. Tarım destek fiyatlarının politikacıların ve bürokrasinin tasallutundan kurtarılarak nesnel koşullara bağlanması, hem gelir bölüşümü hem de verimlilik açısından tarım kesiminin çok lehinedir.

d) Gelir vergisi reformu: Vergiyi gerektirdiği yerden değil, yakalayabildiğinden alan bir maliyecilik anlayışı ile Türkiye ekonomisi gelişme-sanayileşme sürecinde artık bir adım ileri atamaz. Gelir vergisi, tarım kesiminden ve yüksek gelirlerden doğrudan toplanmayan verginin bir tür istihdam vergisi haline dönüşerek toplanması biçimini almıştır. Bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi, ortalama ücret gelir vergisi dışında kalacak şekilde vergi tarifelerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir: Örneğin, asgari geçim indiriminin asgari ücretin iki katı (yani 44.000 TL) olarak tesbit edilmesi, vergi dilimlerinin de orta gelirlerin normal bir vergi ödeyecek şekilde ve enflasyona karşı endekslenmiş biçimde saptanmaları önerilmektedir. Bu şekilde bir yandan reel ücretler ile nominal (firmaya) maliyetler arasındaki uçurum ortadan kaldırılarak sanayinin dış pazarlarda rekabet gücü artacak, diğer yandan da gelir vergisi sosyal adaletin sağlanmasında bir araç olarak kullanılabilecektir.

e) Arazi vergisi reformu: Daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin sanayileşmesinin bu kadar çarpık olmasında tek başına en büyük katkıyı tarım kesiminin doğrudan vergiler kapsamı dışında kalması yapmıştır. Bilindiği (ve Türkiye deneyiminin de gösterdiği) gibi, milyonlarca küçük üreticinin yer adığı bu kesimde etkin bir gelir vergisi uygulaması çok zordur. Onun yerine, tarımsal arazinin değeri üstünden ciddi bir arazi vergisi alınmalıdır. Tarımsal arazinin daha etkin kullanımına yol açtığı ölçüde ekonominin toplam kaynaklarını da arttıran bu tür bir vergiye karşı çıkmak için getirilen idari kaygılar gerçek dışıdır: 1983 yılında Türkiye Cumhuriyetinin böyle bir vergiyi düzenli bir şekilde toplayacak idari yapıya sahip olmadığını önermek komik olmaktadır.

f) Emlak vergisi reformu: Hem sosyal adalet hem de vergi etkinliği açısından, kentsel kesimde, gayrimenkullerin değeri üstünden alınan ciddi bi emlak

vergisine ihtiyaç vardır. Türkiye'de yüksek gelirlerin gelir vergisinden kaçma eğilimlerinin güçlülüğü, konutlardan alınacak emlak vergisinin lüks konutlar aleyhine müterakki olmasını zorunlu hale getirmektedir. Aynı mantıkla, işyerlerinde, parakende ticaret ve lüks hizmetler aleyhine müterakkilik esasını getirmek yararlıdır; gene gelir vergisinden kaçma olanağı yüksek ticari ve hizmet gelirlerinin vergilendirilmesinin bir yolu da budur. Ülkenin tapusunu ellerinde tutanların kamu harcamalarına ellerindeki tapuların değeri ile orantılı şekilde katılmalarını beklemek son derece doğaldır.

g) Vasıtalı vergiler reformu: Türkiye'de vasıtalı vergiler hiçbir ekonomik ve sosyal mantığa sığmayan bir yapıya sahiptir: Aslında, bugünkü vasıtalı vergi sistemi, 1925'de aşarın kaldırılması ile kurulmuş ve değişmeden bugüne gelmiştir. Vasıtalı vergileri düşük gelirlilerin kullandıkları sigara, içki, tekstil, vs. gibi mallarda sıfıra indirmek, onun yerine, bir yandan katma-değer vergisine, diğer yandan da lüks, tüketim mallarına konan satış ve kullanım vergilerine kaydırmak (otomobil, video, petrol ve enerji) zorunludur. Vasıtalı vergiler, kaynak dağılımı ve tüketim kalıplarını etkilemek için çok önemli bir araçtır. Türkiye ekonomisinin iki temel darboğazının döviz ve enerji olduğu düşünülürse, gelir düzeyi ile beraber adeta geometrik olarak tüketimi artan bu iki "malın" vasıtalı vergilerin ağırlığını taşıması kaçınılmazdır. Ücret gelirlerinin endekslenmiş olması söz konusu reformun gelir bölüşümünü bozma ihtimalini ortadan kaldıracaktır.

h) Vergi idaresi reformu: Türkiye, uzun süredir bir vergi kaçıranlar cennetidir. Sorun, dar anlamı ile vergi kaçırmanın kamu maliyesine maliyeti açısından ele alınamaz. Suistimal, rüşvet, karaborsa, kaçakçılık gibi faaliyetlerin engellenmesinde çekilen zorluklardan önemli bir bölümü de vergi idaresinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye ekonomisinin ve toplumun yaşadığı ahlak bunalımı sanayileşmeyi (ve demokratikleşmeyi) durdurucu bir boyuta ulaşmıştır. Bu bakıma, başta gelir vergisi, vergi kaçakçılığına karşı çok etkin bir seferberlik zorunludur. Gereğinde, verginin denetimi için harcanacak fonların verginin veriminden fazla olmasına bile bakılmaksızın, çağdaş iletişim araçlarından (bilgisayarlar) da yararlanarak, vergi kaçakları Batı ülkeleri ile karşılaştırılacak düzeye indirilmelidir; bu ise, ancak vergi denetimine gerekli kaynakların ayrılması ile mümkün olabilir.

i) Bankacılık reformu: 30 yıllık "narhçı" uygulamanın rehaveti, Türkiye ekonomisinin en zayıf halkasının bankacılık kesimi olmasına yol açmıştır. Son iki yıllık piyasa ortamına geçiş denemesi ise, başarısızdır: Çünkü, banka sisteminin mülkiyet yapısı, şu ya da bu şekilde sistemin piyasa şartları içinde işleyebilmesine müsait değildir. Bu nedenle. bu kesimde normal rekabet koşullarına geçişin ön-koşulu, bankaların devletleştirilmesidir. Türkiye ekonomisini bankaları aracılığı ile kendi aralarında paylaşmış bir kaç aile (Sabancı, Koç, Karamehmet, vs.) bir "loncanın" (İş Bankası) imtiyazlarına dokunmadan bankacılık kesiminde gerekli düzenlemelerin yapılabileceğini düşünmek hayaldir. Ancak devletleştirmeden sonradır ki, mevcut mevduat bankalarının bir bölümünü ihtisaslaşmış bankalara dönüştürmek, bir bölümünü birleştirerek güçlü milli bankalar haline getirmek, bir

bölümünü de parçalayarak yerel ve bölgesel bankalar kurmak mümkün olabilir. Bu düzenlemeler gerçekleştirilip bankacılık kesimi sıhhat kazandıktan sonra tekrar özel kesime banka kurmak hakkı verilebilir; hatta bankalardan bin kısmı geri satılabilir.

j) Sermaye piyasası reformu: Başta büyük bankalar, yerleşik çıkarlar Türkiye ekonomisinde kaynakların etkin kullanılması ve tasarrufların artması açısından çok önemli bulunan bir kurumu, sermaye piyasasını engellemişlerdir. Artık, karmaşık bir sanayi yapısının mevduat bankaları ve devlet bütçesinden başka mali kurum kullanmadan yürütülmesinin olanaksız olduğu anlaşılmalıdır. Bu bakıma, hisse senedi borsaları hayatidir. Birincisi, özel ve kamu şirketlerinin aracı kullanmadan doğrudan tasarrufçuya başvurmalarına olanak verirler. İkincisi, aynı olanağa sahip olmayan aile şirketleri cezalandırıldığı için "halka açılma" zorunlu hale gelir yani üretken mülkiyet yaygınlaşır. Üçüncüsü, iyi yönetilen ve başarılı firmaların borsada prim yaparak hızlı büyüme olanakları bulmaları, sermayenin etkin kullanımını yükseltir. Dördücüsü, firmaların borsa aracılığı ile yatay denetimi, ticari gizlilik perdesi ardında yürütülen suistimal, kaçakçılık, vs. sorunlarını azaltır. Doğallıkla, ticaret kanununda da gerekli değişiklikleri yaparak, tahvil piyasasının canlandırılması ve ekonominin gerçeklerine uydurulması gerekmektedir.

k) Planlama reformu: Planlama, ne ekonominin gerçeği ile uzaktan yakından ilgisi olmayan planlar yazıp bunları yayınlamak, ne de teşvik adı altında sorumsuz (bazen de karanlık) imtiyazlar dağıtmaktır. Kuruluşundaki bürokratik-korporatist özlemler bir yana, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye ekonomisinin 1980 bunalımına gelmesindeki en önemli amillerden biridir. Üstelik, bugün, ekonomideki tüm fonksiyonlarını yitirmiş, kemikleşmiş bir bürokratik parazite dönüşmüştür. DPT'nin derhal lağvedilmesi ve yerine Türkiye ekonomisinin yönetim ihtiyaçlarına cevap verecek yeni bir planlama örgütünün kurulması zorunludur. Devletin ekonomi açısından hayati olan faaliyetlerinin koordine edilmesi, ekonominin bir bütün olarak (ve kamu maliyesinden başka bir şey olduğu unutulmadan) izlenmesi, kısa ve uzun dönemli hedefler arasındaki tutarlılığın sağlanması, makro politikalardan mal bazında fizik planlamaya kadar giden çok-aşamalı bir plancılık uygulanmasının geliştirilemesi, ancak, yetki-sorumluluk bağlantısının gerçekçi biçimde kurulduğu bir merkezi otoritenin bugünkü federatif nitelikteki "örgütlenmiş sorumsuzluk" yapısını kırması ile mümkündür.

i) Bürokrasi-mevzuat reformu: Tersini isbat edemedikçe vatandaşın suçlu olduğu anlayışı üstüne inşa edilmiş bugünkü bürokrasi ve mevzuat ve beraberinde gelen aşırı-merkeziyetçilik ile 50 milyonluk bir Türkiye'nin büyük girişim potansiyelini seferber etmeye olanak yoktur. Üstelik, herşeyi önceden denetlemeye kararlı bu "yasakçı" yaklaşım, aslında kurallara uyanları cezalandırıp, kuralları çiğneyenleri mükafatlandırmayı gelenek haline getirmiştir. Örneğin, bir şirket, bir yerleşim birimi ya da turizm tesisi kurmak için Milli Savunma'dan Orman Bakanlığı'na, hiç olmazsa 10 defa Ankara'ya giderek yüzlerce imza gerekmektedir. Buna karşılık, ülkedeki binaların yarıdan fazlası kanunsuzdur; işyerlerinde sıhhat koşulları denetlenememektedir; rüşvet ve torpilin açmadığı kapı neredeyse kalmamıştır; vs.

vs.. Ekonomik mevzuat derhal sadeleştirilmeli, sonradan denetimsiz ön-izin yerine, ciddi denetime tabi beyan sistemi getirilmelidir. Az ve basit fakat kesinlikle uygulanan bir kurallar kümesi, hızlı ve dengeli sanayileşmenin önkoşuludur. Bu şekilde, kendi koyduğu engellerin yarattığı rantları paylaşma kavgasına girerek toplumdan kopmuş, hiçbir üretken fonksiyonu kalmamış bürokrasinin de tekrar Türkiye'nin gelişmesine katkıda bulunması sağlanacaktır.

m) Korumacılık reformu: Gelişme düzeyi ne olursa olsun, her ekonomi için, içerideki sanayi üretiminin dış rekabetten korunup korunamayacağı ve eğer korunacaksa hangi araçlarla korunması gerektiği en önemli sorunlardan biridir. Sorunun, ülke sanayisini dış pazarlarda koruma biçiminde bir simetrik boyutuda vardır. Ülkeler, ithalat yasakları, gümrük duvarları ve döviz kuru politikası arasında bu işlevi dağıtırlar; en etkin yolun üçüncüsü, en zararlısının ilki olduğu bilindiği halde, konjonktüre göre her üçünü de kullanırlar. Türkiye'nin ilginçliği, 1950'den bu yana, ilki dışındaki koruma araçlarını reddederek korumacılığı sanayileşmeye engel haline getirebilmiş olmasıdır. Başlangıcta haklı nedenle dayansa bile, koşullardaki değişmeleri görmeyip bilahare yanlışta gereksiz yere (ve uzun süre) ısrar edilmesi, Türkiye ekonomisini bugün radikal çözümlere gitmek zorunda bırakmaktadır([23]). Bu durumda, tüm ithal yasakları derhal kaldırılmalı, yerine gümrük vergisi ile korumaya geçilmelidir. Başlangıçta, etkin sektörleri cezalandırıp etkin olmayan sektörleri mükafatlandıracak bir uygulamaya girmemek için, ithal edilen bütün mal ve hizmetlerden tek orantılı fakat yüksek bir gümrük vergisi alınabilir (örneğin % 40). Bilahare, ekonominin ihtiyaçlarına göre, ortalama efektif koruma oranı düşürülmeden mal bazında gümrük vergisi farklılaşkırılabilir.

n) Kambiyo reformu: Aşırı-değerli döviz kurları, ithalat yasakları ve yüksek enflasyonla "narhçı bankacılık" uygulaması ile birleşince, dış para akımlarını da bürokratik denetim altına almak zorunluluğu doğar. Ekonomi basit, döviz kazançları birkaç geleneksel malın ihracatı ile sınırlı ise, bu denetimin olumsuz ettkileri pek görülmez; ekonomi karmaşıklaşıp dış dünya ile ekonomik ilişkiler yoğunlaşınca olayın boyutu değişir. Doğallıkla, aşırı-değerli döviz kurunda ısrar edildiği sürece, ithalat yasakları ile beraber sert bir kambiyo kontrolünü de sürdürmek gerekir. Demek ki, Türkiye'de ciddi bir kambiyo reformunun ön-koşulu, döviz kurunu belirleme yetkisinin, bu yetkiyi şimdiye kadar çok yanlış ve kötü kullandığı kesinlikle belirlenmiş olan Merkez Bankası-Maliye Bakanlığı ikilisinden alınmasıdır. Geçmiş hataların telafi edilmesi için, kısa dönemde Türk lirasının dalgalanmaya bırakılması en emin çözümüdür; piyasa denge kurunu bulduktan sonra planlama örgütü gerekli

---

[23]) İç tasarruf tahdidi altında başlayaan sanayileşme sürecinde sanayinin doğrudan bütçeden sübvansiyone edilmesi için gerekli fonlar mevcut olmadığından, ilkel sermaye birikimi ile ithalat yasaklarına dayanan koruma özdeşleşmektedir. Ancak, ekonomi karmaşıklaştıkça, korumacılıkta iç pazar ve cebir boyutu hala önemli olduğundan, ağırlık gümrük duvarlarına geçer. Olgun sanayi ekonomileri ise, koruma politikalarında ağırlığı sanayilerini dış pazarda etkin korumaya olanak veren düşük-değerli döviz kuruna kaydırırlar. Türkiye, dış konjonktürün ve kendi döviz olanaklarının çok müsait olduğu 1971-74 arasında koruma politikasını rasyonelleştirmeyerek, belki de tarihinin en büyük fırsatını kaçırmıştır. Bu konuda, 12 Mart dönemi hükümetlerinin büyük sorumluluk taşıdığını düşünüyorum.

gördüğü destek ve müdahaleleri piyasa mekanizması içinde kalarak gerçekleştirmeye başlar. Denge döviz kuru, Türk parasını koruma adı altında yürütülen komediye de son vermeyi mümkün kılacaktır. Önce, mali fon akımlarını libere eden kısmi bir konvertibiliteye gidilir; zaman içinde tam konvertibiliteye geçilir.

o) Teşvik reformu: Başlangıçta, özel sektörü ekonomi açısından faydası yüksek normal karlılığı düşük kesim ve yörelere yatırım yapmaya teşvik etmek üzere getirilen kolaylıklar, aynen ithalat yasaklarında olduğu gibi, büyük bir hızla her yerde her şeyin teşvik edildiği garip bir sisteme dönüşmüştür. Giderek, tüm ekonomik rasyoneli kaybolan bu sistem, bir imtiyaz dağıtma müessesesi halini almıştır. Örneğin, gümrük indirimleri içeride yatırım malları sanayinin gelişmesi karşısında çok büyük bir engeldir: Fiilen, yatırım malları sanayinde sıfır koruma demektir. Aynı şekilde, faiz iadesi, sermaye-yoğun teknolojilerin ve kesimlerin tercih edilmesine yeşil ışık yakmaktadır. Türk ekonomisinin bu kadar büyük bir işsizlik sorunu ile karşı karşıya olmasına o zaman şaşmamak gerekir. Demek ki, gümrük indirimi ve faiz iadesi biçimindeki teşvikler derhal kaldırılmalıdır. Ayrıca, halka kapalı aile şirketlerinin (holdinglerinin) teşviklerden yararlanabilmesine çok ciddi kısıtlamalar getirmelidir. Teşvikler, küçük ve orta sanayiye, özellikle istihdam yaratma ve bölgesel gelişme sağlama kriterlerine göre verilmelidir.

p) KİT reformu: Türkiye ekonomisinin önümüzdeki dönemde en büyük gücü, bütün kötü yönetimine ve yanlış yatırımlarına rağmen, devlet mülkiyetindeki işletmelerdir. Demir-çelik, petrol, enerji, madencilik, çimento, gıda ve içki, vs. gibi anahtar kesimlerdeki kesin hakimiyetleri, hızlı bir sanayileşme sürecinde bunların rolünün hayati olduğunu kanıtlamak için yeterlidir. Türkiye'de sanayileşmenin geleceğinin KİT'lerin geleceği ile özdeş olduğunu söylemek bir abartma sayılamaz: KİT'ler, bir dizi köklü reform aracılığı ile etkin işleyen çağdaş üretim birimleri haline dönüştürülmedikçe, sanayileşmede ciddi bir atılım yapma olanağı yoktur. Birincisi, piyasada satılan mal ve hizmet üreten kamu mülkiyetindeki işletmelerin bugünkü dağınık örgütlenme yapısı derhal merkezileştirilmelidir: Çok sayıda bakanlığa bağlı, çok farklı statülerdeki kuruluşların aynı çatı altında toplanması zorunludur (İtalyan İRİ örneği). İkincisi, tüm kamu kuruluşlarının elinden resmi tekel olanaklarının alınması ve bunların piyasa içinde çalışan firmalar haline dönüştürülmeleridir. Tekel, özel de olsa, devletin de olsa, ekonomik açıdan zararlı bir kurumdur. Üçüncüsü, düzgün bir yönetim için gerekli olan müşevvik ve örgütlenme sisteminin geliştirilmesidir. Kamu kesimi yöneticilerinin özel kesim yöneticileri kadar maaş almaları, onlara benzer yetkilerle donatılmaları ve işletmede sürekliliği sağlayacak güvenceleri olması kaçınılmazdır. Dördüncüsü, KİT ürünlerinin fiyatlarına müdahalenin kaldırılması ve KİT'lerle Merkez Bankası arasındaki organik bağın kopartılmasıdır. Hükümet, bir malı ya da kesimi çeşitli nedenlerle sübvansiyonlarla desteklemek istiyorsa, bunu bütçeden ayırdığı doğrudan ödeneklerle yapmalı, kamu teşebbüslerini kendi kendini finanse eden kuruluşlar olmaktan çıkartan ve bu yoldan örgütün disiplinini ve iç etkinliğini bozan yöntemlere başvuramamalıdır. Bütün bu reformların gerçekleşmesinde, İtalya, Fransa, Avusturya gibi Batı Avrupa

ülkelerindeki uygulamalardan yararlanmak, oralarda yapılan hataları tekrarlamamak mümkündür.

r) Piyasa reformu: Türkiye ekonomisinin aşırı tekelleşmiş bir yapıya sahip olması, hem ekonomik etkinliği arttırmak hem de tüketiciyi korumak için, piyasada rekabet koşullarını sağlayacak şekilde devlet müdahalesini gerektirmektedir. Bu amaçla, tekelcilikle mücdahale mavzuatı derhal çağdaş bir düzeye getirilmeli, hiçbir resmi yada fiili tekelin oluşmasına olanak vermeyecek şekilde kamu denetimi sağlanmalıdır. Türkiye'de, kamuoyu, büyük firma ile tekel ve oligopolü karışmaktadır. Sanayileşme sürecinde firmaların büyümelerini, özellikle uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri için zorunludur. Ancak, firmaların büyümesi, dikkatli bir düzenleme aracılığı ile, tekelciliğe imkan vermeden sağlanabilir. Aynı şekilde, tüketicinin haklarının korunması da, gerekli hukuki tedbirlerin alınması ile mümkündür. Türkiye deneyimi, iç piyasada tekel rantlarının rehavetine alışmış, tüketici karşısındaki gücünü kalitesiz mal üreterek kanıtlamış firmalarla ihracat yapmanın olanaksız olduğunu da göstermiştir.

Yukarıdaki reform programını uzatmak mümkün; daha önce de söylendiği gibi, amaç, alternatif büyüme stratejisinin içerdiği ekonomik yapıyı biraz somutlaştırmaktı. Sanıyorum ki, bunlar, okuyucuya yeterince örnek veriyorlar.

7. Enflasyon ve istikrar

Yapısal reformların önemli bir bölümü çok kısa bir zaman aralığı içinde devreye sokulabilir; bazılarının nihai biçimlerini alarak oturmaları ise (KİT, vergi idaresi, piyasa, mevzuat-bürokrasi gibi) uzunca bir süre gerektirebilir (6 ay ile 1 yıl arası). Ancak, reform programının uygulanmasında ne kadar hızlı davranılırsa davranılsın, bunlar etkilerini belirli bir gecikme ile ekonomide hissettirecek tedbirlerdir. Bu nedenle, reformların olumlu sonuçlarının alınmasına kadar geçen sürede, uygulanacak makro politikalar hayati bir önem kazanır. Alternatif, yukarıdaki yapısal çözümlerine paralel olarak, bir konjonktür politikası da önermek zorundadır. Daha önce, alternatifin hedefleri arasına fiyat istikrarını koymadığımızı belirtmiştik; şimdi bu ifadeyi açarak, bir yapısal dönüşüm sürecinde uygulanabilecek makro politikanın özellikleri üstünde durmak istiyoruz.

Sadece, Türkiye'de değil, yapısalcı-popülist politikaların uzunca bir süre uygulandığı bütün azgelişmiş ülkelerde, bunalım, efektif talebin geometrik bir şekilde artması ile beraber ödemeler bilançosundan başlayan arz darboğazlarının ekonomiye yaygınlaşması ve talep enflasyonunun normal bir ekonominin işleyişini engelleyecek boyutlara ulaşması ile noktalanıyor. Yüksek yatırım düzeyi, kısa dönemde enflasyon aracılığı ile cebri tasarrufları artırsa bile, orta-dönemde enflasyonun idari tasarrufları düşürmesi (ya da ekonomi açısından üretken olmayan alanlara -altın, döviz, gayrimenkul, vs.- kaydırması) sonucunda toplam tasarrufta önemli bir düşüşe yol açarak ekonominin önce makro, hemen ardından da mikro

dengelerini bozuyor([24]). Yatırım artı tüketimden oluşan toplam reel talebin ekonominin döviz dahil toplam reel üretim kapasitesinin üstünde seyretmesi olanaksız olduğuna göre, karşımıza istikrar programları geliyor.

Geleneksel iktisat teorisi çerçevesinde, özellikle mali kuruluşların (Merkez Bankası ve Uluslararası Merkez Bankası niteliğindeki IMF) bu duruma getirdikleri çözüm nisbeten basit: Yatırım ve/veya tüketim harcamalarının kısılması yolu ile toplam talebin toplam arz düzeyine indirilmesi dengeyi sağlayacak. Önerilen araçlarda bu amaca yönelecek şekilde: Toplam talep üstünde daraltıcı etkisi olduğu için devalüasyon ve kamu kesimi finansman açığının (= para arzı artışı) kapatılması isteniyor. Bu şekilde, nominal talep sabitken, reel talep yani reel yatırım ve tüketim harcamaları hızla düşüyor. Ekonominin daraltıcı politikalarla, yani büyümeden vazgeçerek (ve genellikle düşük gelirlilerin tüketimlerini kısarak) denge araması, geleneksel öğreti için tek sağlıklı yöntem. Teorinin arakısında yatan Keynes-öncesi tam istihdah kavramı (Say kanunu) zaten efektif talep düzeyine konjonktürel nedenlerle devlet müdahalesini reddediyor; devalüasyon sayesinde değişen nisbi fiyatların makro dengenin tutturulması için yeterli olduğu düşüncesi hakim. Talepteki ani daralmanın yarattığı işsizlik ve bunalım, istikrarlı bir ekonomiye geçmek için mutlaka ödenmesi gereken bir bedel olarak görülüyor.

Karşı uçta, makro dengesizliğe yol açan reel yatırım ve tüketim düzeyinin ekonominin büyüme ve gelir bölüşümü hedefleri açısından zorunlu olduğunu, bu nedenle çözümün talebi kısmakta değil, reel arzı artırmakta yattığını öne süren popülist (Sol Keynesci) yaklaşım var([25]). Bunlar, devalüasyon ve kamu kesimi finansman açığının kapatılması önerilerine, toplam talebi daraltacağı gözleminden hareketle karşı çıkıyorlar ve dengesizliğin yüksek yatırım düzeyinin reel üretimi arttırması ile kaybolacağını hatırlatarak, istikrar için, reel üretim artışı gerçekleşinceye kadar geçecek sürede dış kaynakların seferber edilmesi gerektiğini (dış yardım ve dış borç) vurguluyorlar. Bu şekilde, toplam taleple toplam arz arasındaki dengesizlik toplam talep kısılmadan toplam arzda sağlanan artışlarla gideriliyor. Profesyonel iktisatçılardan çok politikacılar nezdinde popüler olan bu

---

[24]) Bu konjonktür, Malthus ve Marx'tan beri kapitalist ekonomi ile özdeşleştirilen çevrisel bunalımların tam tersidir: kapitalist bunalım, tasarrufların çok yükselmesine karşılık yeterli yatırım talebi olmaması sonucu efektif talebin düşmesinden kaynaklanır. İlginçtir ki, doğu Bloku iktisatçılarının yaptıkları araştırmalar, Türkiye ile aynı nitelikte bir çevrimin bu ekonomilerde de varolduğunu göstermektedir. Polonya örneği için bak. A. Jezierski, "The stages of economic development in post-war poland", **Studia Historiqe oeconomicae**, vol. 18, 1980, s. 49-54; Macaristan için bak. J. Kornai, **The Economics of Shortage**, North-Holland, Amsterdam 1980; Çekoslovakya için de benzer bir analiz olduğunu **London School of Economics**'de yapılan bir seminere katılan (ama adını hatırlamadığım) bir Çek iktisatçısından duymuştum. Türkiye ekonomisinin konjonktürünün piyasa ekonomilerinden çok merkezi planlama ekonomilerine uyması bence hiç şaşırtıcı değil.

[25]) Azgelişmiş ülkelerde popülist politikacıların "alaylı" sol Keynesciliği (?) eski bir olgu: gelişmiş ülke iktisatçılarının son dönemlerde keşfettikleri "mektepli" sol Keynescilik ile karıştırılmaması gerekiyor. Bu sonuncuların fevkalade aklı başında bir eleştirisi için bak. S-C Kolm, **La Transition Socialiste**, Cerf, Paris 1977; Nicolas Kaldor'un ve eski Cambridge Keynescilerinin (öz-Keynesciler) bu akımla hiçbir ilgileri olmadığını hemen belirteyim: N. Kaldor'un bu konudaki görüşleri için bak. "Monetarism and UK monetary policiy", **Cambridge Journal of Economics**, December 1980, s. 293-318.

görüşün iki önemli sorunu var. Birincisi nisbi fiyatların öneminin tümüyle yadsıması; buna daha önce değindik. İkincisi ise, talep edilen dış kaynakların gelmemesi halinde ekonomide neler olacağını, yani neler yapılması gerektiğini söylememesi; hem nisbi fiyat değişmeleri hem de daraltıcı politikalar reddedilirken arz da artmayınca, dengesizlik (ve bunalım) sadece daha ciddileşiyor.

Dikkat edilirse, farklılık döviz kuru ve kamu kesimi finansman açığının kullanım biçimlerinde yoğunlaşmakta; dış açık ve enflasyon hızında noktalanmaktadır. Geleneksel (monetarist) teori, her iki aracın toplam talebi daraltmak için kullanılmasını öneriyor; sonuçta hem dış açık azalıyor hem de enflasyon hızı (hem de büyüme). Popülist düşünce hir iki aracı toplam talebi daraltacağı kaygusuyla reddediyor; sonuçta ya dış açık artıyor ya da enflasyon. İşte, alternatif, gerek araçlar gerek sonuçlar itibariyle yukarıdakilerden farklı bir çözüm önermektedir. İlk bakışta tutarsız gibi gelebilecek bu öneriyi özenle açıklamak zorundayız.

Bence, alternatifle yukarıdaki iki istikrar politikası arasındaki en önemli fark. enflasyon olgusuna yaklaşım biçimi. İlki, fiyat istikrarını, yani enflasyonla mücadeleyi, bir numaralı hedef olarak alıyor ve büyümeden tamamen vazgeçmek pahasına da olsa enflasyonu kısa sürede talebi kısarak donduruyor. İkincisi de enflasyona çok karşı; fakat, dış kaynak bulamadığı zaman talep baskısı ile fiyat artış hızının patlaması karşısında ya çaresiz ya da ekonomi-dışı çareler (Milli Koruma Kanunu gibi polisiye tedbirler) aramak zorunda kalıyor. Alternatif, açıkça kısa dönemde enflasyondan yana. Yılların çarpık gelişmesi sonucunda ekonomide nisbi fiyatların alt üst olduğunu, bu nedenle nisbi fiyat çarpıklıklarını giderecek bir maliyet enflasyonu olmaksızın ekonominin dengeye gelemeyeceğini öneriyor. Enflasyonun gelir bölüşümünü bozucu etkileri, başta ücret ve maaşlar olmak üzere, yaygın endeksleme ile giderildikten sonra, kaynak dağılımının rasyonelleşmesi için enflasyona ihtiyaç var. Önemli olan, enflasyonun niteliği: Arz darboğazlarından kaynaklanan (planlanmamış) bir talep enflasyonu yerine, fiyat yapısının rasyonelleşmesinden kaynaklanan (planlanmış) bir maliyet enflasyonu. Bunun anlamı ise, alternatifin enflasyonla mücadeleyi uzun döneme alması: Devamlılığı olan bir fiyat istikrarının bir tek emin yolu var; hızlı büyüme. Bu özgül anlama, alternatif, popülist düşünce ile aynı zemini paylaşıyor: Enflasyonu önelemek için toplam arzın hızlı artışı gerekli, talebin kısılması değil.

Nitekim, Türkiye'nin yaşadığı enflasyonist baskının kökeninde konjonktürel nedenler bulamıyoruz; Türkiye'de enflasyon yapısal bir olgu. Ekonominin olağan koşullarda ürettiği tasarruf, politik ve sosyal olarak gerekli olan büyüme hızı için yetersiz kalınca, politik iktidarlar kamu kesimi finansman açığını büyüterek yüksek bir yatırım düzeyini tutturmaya çalışıyorlar. Mevcut yapıda, dış kayak veri iken, fiyat istikrarı ile düşük büyüme hızı eşanlamlı. Alternatif strateji, bizzat bu kaynak yetersizliğine bir dizi yapısal reform aracılığı saldırdığına göre, zaten uzun dönemde yapısal enflasyon baskısını ortadan kaldıracak mekanizmaları devreye sokuyor. Bu

koşullarda, kısa dönemde fiyat istikrarının bir hedef olarak alınması, söz konusu yapısal dönüşümleri de tehlikeye atabilir.

Enflasyonun, gelir bölüşümü ile ilgili tedbirler alındıktan sonra bir yapısal dönüşüm aracı şeklinde planlanıp kullanılması, döviz kuru üstüne her iki istikrar programının koyduğu gereksiz tahdidi ortadan kaldırıyor. Yani, devalüasyonlara, ne karşı çıkmak ne de toplam talebi daraltıcı etkiler beklemek gerekiyor. Devalüasyonla gelir bölüşümü ve reel efektif talep arasındaki bağ kopartılınca, döviz kurunu salt nisbi fiyat etkileri açısından devreye sokmak, toplam talebi kısacak yerde yapısını (bileşimini) değiştirmek için hayati bir araç haline getirmek mümkün oluyor. Alternatifin, hiç çekinmeden döviz kurunun dalgalanmaya bırakılmasını talep edebilmesinin kökeninde bu olgu var. Bu noktada, Türkiye'nin özgül bir durumunu da belirtmeliyiz: Düşük gelirlerin tüketim kalıplarında "döviz-yoğun" mal ve hizmetlerin çok düşük bir yer tutması, toplam talebin bileşimindeki değişmenin büyük ölçüde yüksek gelir sahipleri tarafından ödenmesi, yani gerekli tedbirler alındığı takdirde Türkiye'de devalüasyonun gelir bölüşümünü düzeltici bir etki yapmasını mümkün kılıyor([26]).

Bu koşullarda, 30 yıldır Türkiye'de iktisat politikası sorumlularının en büyük açmazı diyebileceğimiz bir sorun da ortadan kalkıyor. Şöyle ki, hem belirli bir yatırım düzeyinin (büyüme hızının) hem de belirli bir döviz kurunun eşanlı olarak hedef alınması, bütün makro denge yükünün ödemeler bilançosu açığında (dış kaynak) yoğunlaşması demektir. Bugün de, ödemeler bilançosu, döviz kuru yerine yatırımların kısılması ile dengelenmeye çalışılıyor. Yani, kamu kesimi finansman açığı, döviz kuru sabit olunca, olduğu gibi dış ticaret dengesine yansıyor. Halbuki, alternatif ödemeler dengesinin sağlanmasını görevini dalgalanmaya bırakılmış bir döviz kuruna verince, kamu kesimi finansman açığını da tümüyle iç ekonominin konjonktür ihtiyaçlarına göre kullanmak olanağına kavuşuyor. Alternatif stratejide, kısa dönemde genişleyici politikalar uygulanmasının (yüksek yatırım düzeyinin tutturulmasının) hiç bir mahzuru yok. Tam tersine, genişleyici politikaların içerdiği yüksek yatırım düzeyi, amaçlanan yapısal dönüşümün gerçekleşmesini kolaylaştırıyor: Ekonomi, ilk günden itibaren istikrarı hızlı büyümede arayan yeni bir dengeye kavuşuyor. Geçtiğimiz yılların deneyimleri, ekonomide büyümeyi durduran bir istikrar arayışının çok kısa sürede kendi yarattığı sorunlar içinde boğularak uzun dönemde önemli bir istikrarsızlık nedeni haline dönüştüğünü yeterince kanıtladı sanıyorum.

8. Konjonktür politikaları

Yapısal reformların genişleyici makro politikalarla desteklendiği bir geçiş dönemi için olağan-dışı araçlar kullanılması kaçınılmazdır. Doğallıkla, bunlar,

[26]) Batı Avrupa ekonomileri ile Türkiye arasındaki çok önemli farklardan biri burada: Bu ülkelerde, ücret mallarının çok büyük bir bölümü, başta gıda maddeler, ucuz giyim, vs. dışarıdan ithal ediliyor; buna karşılık yüksek gelir tüketimi ve yatırımcıların "yerli mal" oranı çok yüksek. Bu durumda, devalüasyon, reel ücretler kısılmadığı takdirde aynı oranda nominal ücret artışına yol açıyor ve nisbi fiyatları değiştirme etkisi çok sınırlı kalıyor. Türkiye'de durum bilindiği gibi bunun tam tersi.

ekonomiye alışılanın çok üstünde (ve alışılandan çok farklı biçimde) devlet müdahalesini gerektirirler. Ancak, yapısal dönüşümler gerçekleşerek ekonomi yüksek bir tasarruf-yatırım düzeyinde yeni dengesini buldukça, söz konusu araçların kullanımı da tercihen terkedilir. İktisat yazısında "bunalım yönetimi" (crisis management) şeklinde nitelenin bu istisnai tedbirlere başvurmadan kısa sürede bunalımdan çıkmak mümkün değildir. Aşağıda, yapısal reformlarla eşanlı olarak devreye sokulması zorunlu görülen bir dizi tedbir, alternetifin içerdiği kısa dönem konjonktür politikalarının somuta tercümesine örnek olarak açıklanmaktadır.

a) Zorunlu tasarruf hesabı: Yapısal reformlar sonucunda gelir bölüşümünde düzelmenin iradi tasarruflarda bir düşüşe yol açması olasılığı çok yüksektir. Buna karşı, ortalama tasarruf eğiliminin yükselmesi gereği belirtilmişti. Ancak, geçiş döneminde, tasarruf eğiliminde kendiliğinden bir yükseliş beklemek aşırı iyimserliktir. Bu nedenle, devletin, özel tasarrufları arttıracak zorunluluk unsurunu sağlaması gerekir. Türkiye'de tasarruflar artıracak benzer bir yöntem 1960'da Kemal Kurdaş tarafından "tasarruf bonoları" biçiminde denenmiş, fakat fiilen bu tasarrufları doğrudan kamuya aktaran (cebi tasarruf) yöntem tercih edildiği için başarısızlıkla sonuçlanmıştır([27]). Burada önerilen, tüm gelirlerden aynı oranda kesilerek (örneğin % 10; stopajı da % 5) tasarruf sahibinin göstereceği bir bankaya yatırılacak zorunlu tasarruf hesabıdır. Bu hesaplar, enflasyona göre tam endeksleneerek, tasarruf sahiplerinin mutlak biçimde korunması sağlanır; ayrıca, Türk ekonomisi için normal kabul edilecek bir faiz (örneğin % 10) ödenir. Geçiş döneminin iyice kapsanması açısından, zorunlu tasarruf hesaplarının 4-5 yıllık vadeli olmaları yararlıdır. "Nama muharrer" bu hesapların devredilmesi olanaksız olduğuna göre, tasarruf bonoları gibi, "Kastelliler" yaratmazlar; fonların doğrudan kamuya aktarılmaması, Maliye'nin bunları bir vergi gibi görüp israf etmesini engeller; hem tasarrufun mülkiyetinin hem de faizin tasarrufçuya ait olması ve enflasyona karşı korunması, ödeyenlerin tepkisini azaltır. Aslında bu tedbir, ekonominin normal işleyişine dokunmadan sadece vatandaşların zaman tercihlerini değiştirerek tasarrufları artırması bakımından, akılcı devlet müdahalesinden ne kasdedildiğine de çok iyi bir örnektir. Söz konusu fonlar, hızlı mevduat artışı sayesinde bankacılık sisteminin maliyetlerinin düşmesine de katkıda bulunurlar. Açıktır ki, bu fonların bir bölümünü devlet banka sisteminden borçlanarak kullanabilir. Bu şekilde, ücret ve tarım kesimi gelirlerinin yükselmesine rağmen, ekonomide hızlı büyümeyi kısa sürede sıhhatli bir yapıda finanse edecek kaynakların bir bölümü oluşacaktır.

b) Endekslenmiş devlet tahvilleri: Hem özel tasarruf eğiliminin yükseltilmesi ve tasarrufların altın, gayrimenkul ve döviz yerine üretken alanlara kaydırılması, hem de konvertibiliteye geçişte sermaye kaçışının önlenmesi açısından, devletin

---

[27]) K. Kurdaş'ın bu cesur denemesini başarısızlığa uğratan, gelenksel maliyecilik tarafının ağır basması ; sorunu, her zaman olduğu gibi bir devlet bütçesi sorunu olarak görecek yerde ekonominin sorunu olarak ele alsa idi eminim sonuç çok farklı olurdu. Örnek, K. Kurdaş gibi kaliteli bir iktisatçının bile, ekonomiye kaynak yaratmakla devlete kaynak yaratmanın aynı şey olmadığını görmesini engelleyen Maliye (Mülkiye) ideolojisinin gücü (ve zararları)açısından çok ilginçtir.

dövize, altına ve enflasyona endekslenmiş tahviller çıkartması gerekmektedir. Bu şekilde, bir yandan Türk vatandaşları döviz ve altın talep etmeden bu iki mal üstünde spekülasyon yapabilirler; öte yandan da devlet, geçiş döneminde vergi gelirleri yeni yapısal düzeyini buluncaya kadar önemli bir finansman kaynağı bulmuş olur. Doğallıkla. banka sistemine da aynı koşullarda mevduat kabul etme, özel şirteklere benzer tahviller çıkartma yetkisi verilmelidir. Bu yoldan, mevcut altın stoğunun büyükçe bir bölümünün üretken tasarruf haline dönüştürülmesi sağlandığı gibi, yurt dışındaki tasarrufların da (işçiler, daha önce kaçmış sermaye, vs.) iç ekonomide kullanılması mümkün olur. Dikkat edilirse, altın ve dövizin bu yoldan ekonomiye sokulması, geçiş döneminde korumacılık ve kambiyo reformlarının sebep olabileceği dış kaynak ihtiyacının da uluslararası kuruluşlara başvurmadan (kapı kapı dolanıp dilenmeden) temin edilmesi anlamına gelir. Bu ise, IMF'nin para arzı denetiminden kurtularak, ekonominin ihtiyacı olan genişleyici politikaları rahatça uygulayabilmek yolunda atılmış çok önemli bir adımdır. Ayrıca, Türk Maliyesinin tasarrufçuyu cezalandıran borçlanma anlayışından vazgeçmesi, devletin halktan borçlanarak elde ettiği fonları daha dikkatli, yani daha üretken biçimde kullanmasına yol açacaktır. Altına endeksli tahvillerde düşük (% 3-4), döviz endeksli tahvillerde her dövizin kendi ülkesinde elde ettiğinden biraz daha yüksek (%1 ya da % 1.5), enflasyona endeksli tahvillerde ise zorunlu tasarruf hesabına ödenen (% 10) faizin verilmesi önerilebilir.

c) Yatırım hamlesi: Geçiş döneminin başında, özel kesimin yatırımlarında ani bir artış beklemek yanlıştır. Hatalı istikrar politikalarının bunalttığı özel firmalar, ancak ekonomide genişleyici politikaların etkilerini göstermesinden sonra yatırım taleplerini yükseltecektir. Bu koşullarda, genişletici politikalara geçmek için devletin büyük bir yatırım hamlesini başlatması zorunludur. Türkiye'de, 1970'li yıllarda başlatılmış fakat daha sonraki bunalım nedeniyle yarım kalmış çok sayıda kamu projesinin varlığı, önemli bir avantajdır. Bu projelirin hızla devreye sokulması, sadece ekonomiyi canlandırmak için gerekli talep enjeksiyonunu sağlamakla kalmayacak, daha önce harcanmış ve yatırım yarıda kaldığı için atıl duran kaynakların da kullanılmasına olanak verecektir. Ayrıca, Türk sanayinin az çok yarısını oluşturan devlet kesiminin reorganize edilmesi ve rasyonelleştirilmesi ancak büyük miktarda yatırım yaparak mümkündür. Bu şekilde, bir taşla birkaç kuş vurmak, yani bir yandan ekonomi canlanırken, diğer yandan da kamu kesiminde gerekli reformların önkoşulu olan yatırımlar sağlanmış olur. Kabaca, başta enerji kesimi, kamunun üretken yatırımlarını derhal bugünkü düzeyin iki katına çıkartılması mümkün gözükmektedir. Buna ek olarak, başta ulaşım ve haberleşme, temel iktisadi altyapı yatırımları da % 50'ye varan oranda yükseltilebilir. Bunun bir anlamı da, kamu kesimi finansman açığının geçiş dönemi başlarında % 5 civarına yükseltilmesi, yani önemli miktarda açık finansmana (para basmaya) gidilmesidir. Ancak, bütün bu fonların kamu kuruluşlarına hakiki maliyetleri üstünde (yani endekslenerek) verilmesine çok dikkat edilmelidir. Aksi halde, önemli miktarda kaynak israfı eskiden olduğu gibi süregelir.

d) İstihdam projeleri: Ekonominin istihdam üretmeyen yapısı son dönemin daraltıcı konjonktürü ile birleşince, Türkiye ekonomisinin müzmin hastalığı olan yapısal işsizliğe bir de önemli boyutlara varan konjonktürel işsizlik eklenmiştir. İşsizliğin, sadece yatırımların canlanması ile kendiliğinden ortadan kaybolacağını beklemek mümkün değildir. İstihdamı arttırıcı etkisi olan yapısal reformlar ise, ancak belirli bir gecikme ile emek piyasasına yansırlar. Bu koşullarda, devletin, esas amacı işsizlik sorununu çözmek olan bir dizi olağan-üstü tedbiri devreye sokması kaçınılmazdır. Türkiye ekonomisinin özellikleri, döviz muhtevası düşük fakat istihdam etkisi yüksek bir tek sektörün varolduğunu göstermektedir. İnşaat. Bu ise, kamu yatırımlarını ülkeyi bir büyük inşaat şantiyesi haline getirecek şekilde yeniden düzenlemeyi gerektirmektedir. Kanalizasyon, su, hastane, okul, mahkeme, vs. altyapı inşaatları derhal iki katına çıkartılmalıdır. Bunlar, kısa dönemde sağladıkları yüksek istihdam olanaklarına ek olarak, düşük gelirli vatandaşlara hizmet götüren yani onların reel tüketim düzeylerini yükselten harcamalardır. Ancak, daha da önemlisi, düşük gelirlilere kiraya verilmek üzere, büyük bir kentsel konut programının devreye sokulmasıdır. Bugün büyük kentlerde konut sorunu ancak acil çözümlerle başedilecek düzeye varmıştır. Devletin, belediyeler aracılığı ile, hiç olmazsa 500 bin konutun inşaatına çok kısa sürede başlayacak şekilde arsa üretimine gitmesi mümkün ve zorunlu gözükmektedir. Bu şekilde olanakları zorlayan bin inşaat programı ile bir yıl içinde takriben 1 milyon kişiye yeni iş sahası açılabilecektir. Doğallıkla, ekonomi yeni dengelerine oturup reformlar etkilerini göstermeye başladıkça, konut programı da konjonktürle bağlantısını kopartır ve sosyal adalet gereklerine uygun bir düzeye iner.

Şüphesiz, yukarıdaki öneriler konjonktürel araçları bitirmez. Örneğin, ihracata olağan-dışı teşvikler verilmesi geçiş dönemi için gerekebilir; aynı şekilde, döviz kaynaklarının kullanılmasında kısa bir süre için "döviz planlamasına" gidilebilir; lüks kabul edilebilecek tüketim harcamalarına geçici "bunalım vergileri" konulabilir, vs. Daha önce de belirtildiği gibi, yukaridaki öneriler, sadece "bunalım yönetiminde" nasıl bir yaklaşımın gerektiğini somutlaştırmak için sunuldu.

9. Sonuç olanak

Yazıma "Alternatif Büyüme Stratejisinin" Türkiye'de daha önce (ve bugün) uygulanan iktisat politikaları ile köklü bir kopuşu temsil ettiğini söyleyerek başladım. Türkiye ekonomisinin 60 yıllık liberal-devletçi zıtlığını aşması, hepimizin ekonomiye bakış açımızda büyük değişmeleri göze almamız demek. Biliyorum; yılların birikimi ile yer etmiş düşünce kalıplarını terketmek o kadar kolay değil; gereğinde yakın bir geçmişe kadar doğru diye savunduklarımızın şimdi tersini söyleyebilmek önemli bir kişisel fedakarlık. Gene de, bunu denemek zorundayız. Türkiye'nin kökleşmiş (ve köhneleşmiş) bu yapıyı kırıp çağdaş bir Batı Avrupa ekonomisi olma yolunda hayati bir adım atabilmesi, her şeyden önce, ister profesyonel olalım ister amatör, iktisatla ilgilenen bizlerin kafalarımızın içini büyük bir reforma tabi tutmasını gerektiriyor. Bu özgül anlama, alternatifin bu şekilde sunuluşunun esas amacı ekonominin

kendinden çok ekonomik kamuoyunu oluşturan (ve fiili iktisat politikası sorumluluğunu taşımayan) çevreler. Çünkü, iktisat politikasını yönetenlerin yaptıkları inanılmaz hatalara rağmen kolayca aklanabilmesinin sorumluluğunu bu kamuoyu taşıyor. Artık, hepimizin kendisine göre uydurduğu bir efsanevi geçmişin (bir sahte altın çağın) özlemi ile avunmaktan vazgeçelim: İster 1930'ların tek parti devletçiliği, ister 1950'lerin popülist liberalizmi, ister 1960'ların zoraki plancılığı, iç ve dış ekonomik-politik konjonktürlerin ve Türkiye ekonomi ve toplumun yapısının tümüyle göz ardı edilmesi ile üretilen bu efsanelerin 1980'ler Türkiye'sinin ihtiyaçları ile uzaktan yakından hiçbir ilişkisi yok. Olsa olsa, 1980'ler Türkiye ekonomisi için gerçekçi tercihleri kapsayan bir platformun yeşermesini engelliyorlar, o kadar.

Nihayet, Türkiye ekonomisinin ihtiyaç duyduğu köklü reformların gerçekleşmesi için akılcı bir program ve sağduyulu bir kamuoyunun sadece gerekli koşulları oluşturduğunu, yeterli koşulların ise başka yerde aranması gerektiğini hatırlatmak istiyorum. Köklü ekonomik reformları ancak güçlü iktidarlar yapar. İktidarlar ise, ancak demokrasi içinde toplumun özgür iradesini temsil ettikleri ölçüde güçlüdürler. Reformlar, demokrasi ve milli irade arasında geçmişte kurulan hatalı denklemlerin maliyetlerini bugün daha iyi görebilmemiz gerekir. Bir köklü reform programı için gerekli politik iktidarın tek kaynağının ancak ve ancak özgür seçimlerle belirlenen milli irade olabileceği hepimizin nezdinde berraklık kazanırsa, toplumun önyargılarına esir olmanın sağladığı ucuz (ve kolay) şöhretin tuzağına düşmeden soluklu alternatifler üretebiliriz. Her zamanki sağduyusu ile, sokaktaki adamın, bu soluğu değerlendireceği konusunda benim en ufak bir tereddüdüm yok. Teminnim ise, bu çalışmanın, bazen (bazılarını) kızdırıp bazen (bazılarını) tahrik ederek söz konusu sürecin başlamasına bir küçük katkı yapmasıdır.

CUMHURİYET DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKALARI([1])

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde uygulanan iktisat politikalarının genel bir değerlendirmesini arayan okuyucu, 1923'ten bu yana Türkiye ekonomisinde olup bitenler üstüne yazılmış çok sayıda kitap, makale, konferans tebliği, v.b. içinde kaybolur; bir dizi önemli polemikle karşılaşır; aynı istatisliklerle tekrar tekrar yüzleşir; ancak, Türkiye ekonomisinin bu çok önemli 60 yılını derli toplu açıklayan bütüncül bir analiz bulamaz. İktisat mesleğinin, Türkiye ekonomisine paralel hatta ondan da azgelişmiş olmasının bu olguda katkısı şüphesiz büyüktür. *İktisat politikası* ifadesinin içinde gizli duran çelişki, yani *iktisat ve politika* sözcüklerinin biraraya gelmesi, çok yakın bir geçmişe kadar hem bu konularda yazı yazan (çoğu akademisyen) profesyonel iktisatçıların hem de bu konular ile ilgilenen (çoğu aydın) okuyucu-kamuoyunun, dönemin sonlarına çok ciddi bir kavram kargaşası içinde bakabilmesinin önkoşulunu oluşturdu. Üstelik, gelişmiş ülkelerde pek raslanmayan bir olgu, kamuoyunun oluşmasında hayati rol oynayan günlük gazete ve haftalık dergilerde iktisat eğitimi görmemiş etkin köşe yazarlarının *bilmediklerini, bilmedikleri* bir konu olan iktisat politikaları hakkında sürekli yazma geleneğine sahip olmaları, iktisadi içeriği çok zayıf hurafelerin iktisadi analizler şeklinde algılanmasına olanak verdi. Bütün bunlar, bir yandan dönemin iktisat politikaları tarihini yeniden yazma zorunluluğuna, diğer yandan da böyle bir çalışmanın karşısına dikilecek önyargılar duvarının gücüne işaret ediyor.

Aslında, yukarıda söylediklerimiz, buzdağının sadece suyun üstünde kalan kısmıdır; bir de suyun içinde kalıp görünmeyen esas gövde vardır. Osmanlı-Türk toplumunun Cumhuriyet dönemi şeklinde nitelediğimiz son 60 yıllık (yakın) tarihi, çok uluslu bir militarist tarım imparatorluğundan sanayi temelinde örgütlenmiş bir sivil milli-devlete giden *sancılı geçiş döneminin* en zor kesitini oluşturuyor. Şüphesiz, bu geçişin neden bu kadar uzun sürdüğü ve böylesine sancılı olduğu toplumsal bilimcilerin entelektüel merakları kadar Türk insanının kendi kendisini anlaması için (tarih bilinci) tatmin edilmesi gerekli bir dizi çok önemli soruyu gündeme getiriyor. Hızlı sanayileşme/kapitalistleşme sürecini engelleyen etkenlerin hangilerinin Osmanlı-Türk toplumunun kendi *iç yapısından*, hangilerinin ise *iç ve dış konjonktürden* kaynaklandığının sıhhatli bir biçimde teşhis edilmesi, özellikle iktisat politikaları tarihimizi yazarken bizi pek çok vahim hatadan koruyabilecektir. Nitekim, Cumhuriyet sözcüğü ile özetlediğimiz büyük toplumsal depremin başta kültürel ve siyasi düzeylerde yarattığı dinamikler ve bu

---

[1] **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** (İletişim Yayınları, İstanbul) Fasikül 35 (4 Haziran 1984), sayfa 1083-1112

dinamiklerin sonucu olan iktisadi içerikten yoksun (yani kültürel ve siyasi) kamplaşma, zıtlaşma ve bölünmeler, dönemin gerçekçi bir iktisat politikaları tarihinin ortaya çıkmasını engellediği gibi, bizzat iktisat tarihinin büyük ölçüde şematik ve betimsel kalmasında temel etken olmuştur.

Osmanlı-Türk yönetici kadroları arasında 18. yüzyıl başında filizlenen ve 19. yüzyıl ortalarından itibaren hız kazanan modernleşme-çağdaşlaşma arayışları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve ilk yıllarında geri dönüşü olanaksız bir aşamaya gelmişti. Genellikle *batılılaşma* sözcüğü ile özetlediğimiz bu sürecin can alıcı noktası, teokratik İslam devletini yıkan *laiklik* ilkesidir. 600 yıldır Avrupa'nın neredeyse göbeğinde oturduğu halde, kendisini tanımladığı esas unsur olan din sayesinde Avrupa medeniyetinin dışında kalabilmiş bir toplumda böylesine büyük bir sarsıntının yaşamın her hücresini işgal etmesi kaçınılmazdı. Üstelik, önce Atatürk'ün çok genç yaşta ani ölümü, hemen ardından insanlığın bütün geleceğini etkileyen dev bir tarihi girdabın (İkinci Dünya Savaşı'nın) öngörülemeyecek etkileri cumhuriyeti kuran siyasal hareketin *vakitsiz bölünmesine* yol açarak o ana kadar toplumda sessizce varolan kaynamayı su üstüne çıkardı. Bu özgül konjonktörün yarattığı ve bugün bile güncelliğini koruyan iki ana politik akımdan birinin 1923-50 yılları arasında yapılan bütün uygulamaları (iktisat politikaları da dahil) kayıtsız şartsız desteklemesi, 1950 sonrasının bütün uygulamalarını ise (gene iktisat politikaları da dahil) az çok aynı çoşku ile reddetmesi, diğer akımın da benzer bir uslupla ama tam tersini savunması, sadece dönemin iktisat ve iktisat politikaları tarihinin anlaşılmasının ötesinde, Türkiye ekonomisinin hakettiği gelişme düzeyini tutturmasını engelliyebilecek boyutlarda bir bölünmeye işaret etmektedir.

Söz konusu bölünmenin profesyonel iktisatçıyı epey hayrete düşüren çok ilginç bir cephesi vardır. Tarafların iktisadi konularda birbirlerine yönelttikleri sert suçlamalar, ilk bakışta adeta siyah-beyaz şeklinde ayırdedebildiğimiz iki ayrı iktisat ideolojisi ile karşı karşıya olduğumuz kanısını uyandırır Ancak, bu ideolojik kutuplaşma *görüntüsünü* biraz eşeleyince, manzara aniden değişir. Her iki akımın çeşitli tarihlerde fiili iktisat politikası sorumluluğunu taşıdığı dönemlerindeki uygulamalarına baktığımızda, aralarındaki farklılıkların marjinal, benzerliklerin ise esas olduğunu gözlememek olanaksızdır. Gerçeğin yargısı herzaman gibi acımasızdır: Kutuplaşmış bir heterojenlik görüntüsünün ardındaki homojenliğin, yani, çok-ideolojili gibi duran bir gürültünün gerisindeki *tek-ideoloji sessizliğini* yüzümüze vuruyor. Netekim, kültürel, (dil, sanat, din, vb.) ve politik (demokrasi) tartışmaların zengin içeriğini iktisadi konularda bulmak mümükün değildir; halbuki, özellikle son 20 yılda, bu iki akımın esas ayrılma noktasının iktisadi konular olduğu yönünde giderek güçlenen bir kanı da var.

Retorikle gerçek arasındaki bu büyük uçurumun en önemli nedenini teşhis etmek bence kolaydır. 27 Mayıs 1960'ın az öncesinden başlayıp 1980'lere kadar uzanan bir özgül tarihi konjonktürde, aslında her iki akımın dışında gelişmesi beklenecek "sol" ideoloji ve hareketlerin iki akımdan biri ile (CHP; onu kısmen dönüştürerek de olsa) bütünleşmesi sonucu, her iki akıma gerçekte asla sahip

olmadıkları nitelikleri atfeden bir ideolojik çerçeve oluştu. Geçmiş iktisat politikalarını o günün somut gerçeği içinde analiz edecek yerde bugünün politik kavgalarında kullanılmak üzere efsaneleştiren bir sürecin yaratabileceği kavram kargaşasını Türkiye yaşadı, hala yaşamakta.

Yukardaki gözlemlerin açıklık kazanması ve analizde çok önemli bir yeri olan konjonktür kavramının netleşmesi için, okuyucudan alışılmamış bir talebim olacak: Cumhuriyet tarihini yeniden yazmamıza olarak verecek bir entelektüel deneye katlanmasını rica ediyorum. Diyelim ki, Atatürk Türkiye için olağan kabul edilebilecek 75 yaşına (yani 1955 yılına) kadar yaşadı. Bu durumda, 1930'ların politik ve ekonomik rejiminin özde değişmeden 1950'ler sonuna kadar süreceğini beklememiz olağan. Demek ki, 1945-50 arasında gerçekleşen büyük bölünme 10-15 yıl geriye atılacak; hatta, arada dünya koşullarındaki değişimin de etkisi ile belki hiç olmayacak. Bu farklı *konjonktörün* içerdiği değişik ortamın üreteceği toplumsal muhalefet içinde filizlenip gelişen "sol" ideoloji ve hareketin kendisine bugünkünden çok farklı kökenler seçebileceği önerisi herhalde gerçekçi olurdu.

Bu satırların yazarı kendisini bu iki ana akımın *dışında* hissediyor, yani herhangi birisi ile kendisini kısmen de olsa özdeleştirmeyi reddediyor. Bundaki amaç şu yada bu şekilde bir bilimsel tarafsızlık özlemi de değidirl; topluma (ve tarihe) tarafsız bakılabileceği önerisi bence bilimsel olamaz. Dolayısı ile çalışmada geliştirilen analiz sadece CHP ve DP-AP arasında tarafsız kalıyor.

İktisat ve Politika: Teorik Bir Gezinti

İktisat sözcüğü ile ifade ettiğimiz insan ilişkileri kümesinin toplumun belirlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu genellikle kabul edilir. Farklı teoriler, iktisadi ilişkilere toplumsal belirlenme hiyerarşisinde farklı önem tanırlar. Sık sık, politika ile iktisat arasındaki ilişkilerin *yönü,* yani bu iki düzeyden hangisinin bağımsız, hangisinin bağımlı değişken olduğu hararetli tartışmalara yol açar. İktisat politikası kavramı, bu iki düzeyi kesiştirmesi açısından hem çok ilginçtir; hem de her iki düzey ve karşılıklı bağımlılıklarının anlaşılmasında çok yararlıdır.

Önce tanım: İktisat politikası deyince, politik düzeyin (devletin) iktisadi düzeye müdahalelerini anlıyoruz. Örneğin, kötü bir mahsul yılında bir tarım ürününün fiyatının yükselmesi *iktisadi* bir olaydır, ama tek başına bizi iktisat politikalarına götüremez. Halbuki, devletin bu durumda o mala *narh* koyması bir iktisat politikasıdır. Aynı şekilde, o malın fiyatının serbestçe *piyasada* belirlenmesine göz yumması da bir iktisat politikasıdır. Doğallıkla, devletin ekonomiye müdahaleleri arasında çok farklı araçlar vardır; iktisat mesleği bunları dikkatle sınıflandırır, ekonomideki etkilerini sağlıklı bir biçimde saptamaya ve bu şekilde iktisat politikası kararlarını alan devlet organlarına yardımcı olmaya çalışır.

İktisat politikalarının analizi iki açıdan önem kazanır. Politik iktidarın ekonomiye neden ve nasıl müdahale ettiğinin doğru tesbit edilmesi, politik iktidarla ekonomik iktidar odakları arasındaki ilişkinin anlaşılmasını temin eder. Bu şekilde,

ekonomik iktidar odaklarının politik iktidarı ne ölçüde kontrol edebildiğini ve dolayısı ile (varsa) politik iktidarın özerklik derecesini görebiliriz. Bu özgül anlama, iktisat politikalarının ekonomi tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz. Ancak, bir de madalyonun öbür yüzü vardır. İktisat politikaları ekonomik ilişkilerin yönünü değiştirebilir, ekonomide hiç de azımsanmıyacak değişikliklere yol açabilir. İktisat ders kitapları dışında devletin müdahale etmediği bir ekonomiyi düşlemek bile mümkün olmadığından, bu kez, ekonominin iktisat politikaları tarafından belirlenmesi olgusu ile karşılaşırız. İlk bakışta çelişkili gibi gelen bu durum olağandır; toplumda sık sık böyle karmaşık nedenselliklere raslanır. Yanlış olan, gerçekte çift yönlü olan bir belirlenme sürecinin sadece bir yönünü kavramsallaştırmaktır. Ne yazık ki, bu yanlış şaşırtıcı derecede yaygındır.

Liberal düşüncede, ekonomik iktidar odakları diye bir kavram olmadığından, iktisadi düzeyin politik düzeyi etkilemesi de söz konusu değildir. Yani, ekonomi tümüyle (ve sadece) iktisat politikaları tarafından belirlenir. Zaten liberal öğretinin ana teması devletin ekonomiye hiç müdahale etmemesidir; tüm müdahaleler öğretiden bir sapma olarak görülür ve politik iktidarın kötü niyeti ile açıklanır. Bu görüşün simetriği, ekonomizm şeklinde adlandırılır. Bu kez, soyut bir ekonomi iktisat politikalarından bağımsız olarak (kendi içinde) belirlenir ve politik iktidarı kayıtsız şartsız emrinde tutar. Böyle olunca iktisat politikalarının ayrıntılı bir analizi gereksizdir; onlar zaten (onları incelemeden de önce bildiğimiz) ekonomik iktidar odaklarının işine yaramaktadırlar. Halbuki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gerçekçi bir yaklaşım mutlaka iktisat ve politika arasındaki en önemli geçiş aracı olan iktisat politikalarının çift-yönlü belirlenme sürecini hesaba katmalıdır.

Söylenenleri Türkiye'de ekonomik sorunlara bakışta çok sık kullanılan bir kavramı açarak biraz daha somutlaştırmak istiyorum. Söz konusu olan *iktisadi yapı* kavramıdır. Bir ekonomiye herhangi bir zaman noktasında göz atınca, nicel ve nitel bir dizi özellikle karşılaşıyoruz: Mülkiyet biçimi, rekabet koşulları, tüketim ve üretim kalıpları, ekonomik kurumlar, vs. Doğallıkla, bunlar kısa sürede değiştirilmesi çok zor temel trendleri yansıtıyorlar. Bunların tümüne o ekonominin yapısı diyoruz. Ve genellikle bunlarla iktisat politikaları arasında bir bağlantı kurmuyoruz. Halbuki her ekonomik yapı, büyük ölçüde daha önceki dönemlerde uygulanan iktisat politikalarının bir ürünüdür. Söz konusu iktisat politikalarını anlamadan o yapının nasıl ve neden oluştuğunu kavramamız mümkün değildir. Demek ki, iktisat politikaları kısa dönemde ekonominin yapısı tarafından belirlense bile, uzun dönemde bizzat o yapıyı belirliyorlar. Kısa ve uzun dönem arasındaki bu fark, başka alanlarda da iktisat politikalarının analizinde çok önemlidir.

Nihayet, bir iktisat politikasının ille onu yapanların amaçladıkları sonucu vermeyeceğini belirtelim. Çünkü, ekonomi çok karmaşık bir ilişkiler kümesidir; o kadar karmaşık ki, mükemmelen bilmemiz mümkün olamıyor. Dolayısı ile iktisadi analizde hata yapma ihtimali çok yüksektir. Üstelik, iktisat teorileri ideolojik yoğunluğu çok yüksek bir ortamda üretildiği ölçüde analizlerde varolan ile varolmasını arzulanan arasındaki çizgi kolayca kaybolabiliyor. Türkiye'de amaç-

sonuç tutarsızlığının örneklerini yaşadık. Gelir bölüşümünü düzeltmek isteyen ve o amaçla bir dizi düzenleme yapan politik iktidarlar döneminde gelir bölüşümünün çok bozulabildiğini gördük. Böyle durumlarda insanlığın en eski açmazlarından biri karşımıza çıkıyor: İyi niyetle yapılmış ama kötü sonuç vermiş bir uygulama nasıl değerlendilmeli? Niyetin iyi olmasına bakıp sonucu hesaba katmayarak olumlu mu değerlendirilmeli, yoksa niyeti ne olursa olsun kötü sonuçları itibariyle olumsuz mu değerlendirilmeli? Korkarım ki, özellikle Türkiye gibi ekonominin kendi kadar iktisat mesleğinin de azgelişmiş olduğu ortamlarda, bu açmaz sürekli karşımıza çıkacaktır.

Dönemin Genel Tanımı

İktisat politikaları tarihini incelediğimiz 1923 sonrası Türkiye'sine, genel bir tarih (ve toplum) teorisi çerçevesinde bir teşhis getirmek ve dönemi geniş bir zaman perspektifi içindeki yerine oturtmak zorundayız. Aksi halde, günlük olaylar ve detaylar içinde kaybolur ve işin özünü gözden kaçırırız. Aşağıdaki gözlemler ve getirilen hipotez-teşhis, çok daha uzun (ve eminim ki doğurgan) bir araştırma ve tartışma alanının ana koordinatlarını tesbit etmekle yetinecek.

Birinci Gözlem : Kapitalizmin Üstünlüğü.

Kapitalizmin kökenleri ve nasıl olup da belirli bir dönemde dünyanın belirli bir köşesinde ortaya çıktığı bizi ilgilendirmiyor. Önemli olan 15-19.uncu yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da (önce İngiltere, sonra Kıta Avrupası ve başta ABD olmak üzere İngiliz kökenli yeni yerleşmeler) gerçekleşen kapitalist sanayi devriminin insanlık tarihinin belki de en büyük toplumsal dönüşümüne tekabül ettiğinin anlaşılmasıdır. Daha önce varolmayan bir *birey ve bireyler-arası eşitlik* anlayışı bir yandan siyasal demokrasiye, diğer yandan bireyin devletten izinsiz (özerk) bir faaliyet alanının tanımlanmasına (piyasa ve özel mülkiyet) yol açtı. Ekonomi sözcüğü ile ifade edilen yeni bir toplumsal *ilişkiler kümesi* bu şekilde oluştu. *Karl Polanyi*'nin deyişi ile, insanlık tarihinin bu *Büyük Dönüşümü*, doğa bilimlerinde ve teknolojide gerçekleştirdiği inanılmaz atılımlarla çok kısa sürede dünyanın yüzünü değiştirdi ve kendisinden *farklı* bütün toplumsal ilişkileri ya çözdü ya da kendilerini yeniden üretemez hale getirdi. Kapitalizm, beraberinde gelen büyük ekonomik eşitsizliklere ve bunların içerdiği müthiş insani maliyetlere rağmen, insanlık tarihinin karanlık (tarih-öncesi) devirlerini bitiren bir büyük *Devrim*, bir büyük *kurtarıcıdır*. Hangi toplumsal ve insani kriterleri kullanırsak kulllanalım, kapitalizm, bütün kapitalizm-öncesi toplum biçimlerinden kayıtsız şartsız *üstündür*.

İkinci Gözlem : Osmanlı'nın Özgüllüğü.

Osmanlı İmparatorluğu Batı Avrupa'da gerçekleşen Sanayi Devrimi ve kapitalizmin kendi toplum düzeni için oluşturduğu *tehdidi*, bugünün gelişmiş ülkelerinin önemli bir bölümünden çok daha önce hissetmişti (örneğin Japonya). Çünkü, Batı'da kapitalizmin filizlenmeye başladığı devirler, İmparatorluğun Batı *içinde* genişleme dönemidir. İngiltere'de burjuva devrimi diyebileceğimiz *Uzun*

Parlamento'nun (1640) *İkinci Viyana Kuşatması*'ndan (1683) önce olduğunu unutmayalım. Gerileme ile birlikte, Batı'nın üstün teknoloji ve örgütlenme gücü ile başetmeyi ve Osmanlı'nın askeri hakimiyetini sürdürmeyi amaçlayan reform anlayışları, Osmanlı yönetici sınıfı *kapıkulunun* temel uğraşları arasına girdi. İlginçtir ki, "Devlet-i Ali'yi" kurtarmaya yönelik bu çabalar bir türlü arzulanan sonucu vermedi. Osmanlı toplum düzeni ve sınıf yapısı, sermaye birikiminin hızlanmasına (yani sanayileşmeye) olanak verecek toplumsal ilişki ve kurumların içinde filizlenmesini başarılı (?) bir şekilde engelledi. Çağın değişen koşullarının olumsuz etkilerini bütün gücü ile yaşamasına rağmen yeni koşullara ayak uydurmakta böylesine *direnen* bir yapı, kaçınılmaz olarak, zor, sancılı ve bitmek bilmeyen bir çözülme dönemi içinde sürekli geriledi. Tümü ile iflas etmiş bir *eskiye* rağmen *yeninin* belirememesi, Osmanlı toplum düzeninin en belirgin özelliğidir ve onu benzer gelişme düzeyindeki pek çok toplumdan ayırdeden *özgüllüktür.*

Üçüncü Gözlem : Cumhuriyetin Sürekliliği.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yönetici kadronun daha önceki iktidarlarla arasına bir mesafe koyma çabası içinde, İmparatorlukla Cumhuriyet arasındaki *siyasi (ve idari) farklılık* iyice vurgulandı. Bu şekilde, iki dönemi birleştiren *toplumsal süreklilik* gözden kaçtı. İmparatorluktan Cumhuriyete giden süreçte, ne bugünkü üçüncü dünya ülkelerinin müşterek vasfı olan *açık kolonyalizm* ne de Fransız ve Rus Devrimlerinde olduğu gibi bir *kütle ayaklanması* yaşanmamış olması, söz konusu sürekliliği temin eden ana etkenlerdir. Şüphesiz, İmparatorluk *çok uluslu* idi; Cumhuriyet ise bir *milli-devlet*. Ancak, bu devletin Osmanlı İmparatorluğu'nun hakim etnik grubunu oluşturan Müslüman-Türk unsur tarafından kurulduğunu, yani ideolojik ve sınıfsal yapıda köklü bir *kopuşa* tekabül etmediğini çok iyi anlamalıyız. Özellikle İmparatorluğun son yüzyılında yönetici sınıf içinde ortaya çıkan ayrılık ve çatışmaların bütün şiddeti ile Cumhuriyet döneminde de süregelmesi ve bugünlere kadar ulaşabilmesi, söz konusu sürekliliğin bence en iyi kanıtıdır. Bu bakıma, Cumhuriyet tarihinin gerçekci bir temele oturtulabilmesi, ancak İmparatorluğun hakim ulusu Müslüman-Türk unsurunun genel tarihi içine yerleştirilmesi ile mümkündür. İmparatorluğun "fütuhatçı" (militarist) ideolojisinin (ve kapitalizmin) gelişmesine karşı oluşan *içsel* engellerin direnci bu *sürekliliğin* bir ürünüdür.

Yukarıdaki üç gözlemin ışığında, makalenin başında örtük bir biçimde verdiğimiz tanımı tekrarlayabiliriz: Cumhuriyet dönemi, Osmanlı-Türk toplumunun çok-uluslu bir militarist tarım imparatorluğundan sanayi temelinde örgütlenmiş bir sivil milli-devlete giden sancılı geçiş sürecinin bir parçasıdır. Demek ki, döneme iki ucu nispeten iyi tanımlanabilen bir bütün olarak bakmalıyız. Bir uçta (geçmişte) kapitalizm-öncesi bir toplum yapısı, diğer uçta (gelecekte) ise kapitalizm vardır. Doğallıkla; *geçiş dönemi*, zaman içinde değişen ağırlıklarla da olsa, her iki ilişkiler kümesinin (ve onlara tekabül eden iktisadi, politik ve ekonomik kurum ve ideolojilerin) beraberce varolduğu ve bu özgül anlama toplumsal belirlenmenin daha karmaşıklaştığı bir konjonktürü içerir.

Dönemin böyle bir bütünsellik içinde sanayileşme/kapitalistleşme süreci açısından ele alınması, iktisat politikalarının analiz ve değerlendirilmesinde *sermaye birikimi* kavramını ön plana çıkartır. Durağan bir tarım toplumunun dinamik bir sanayi toplumu haline dönüşmesi, ancak toplumsal ürünün çok büyük bir kısmının üretim sürecine yatırımlar şeklinde geri dönmesi yolu ile gerçekleşebilir. Literatürde *"ilkel sermaye birikimi"* diye adlandırılan bu olgu, geçiş sürecinin hem uzunluğu hem de biçiminin belirlenmesinde hayati bir etkendir. Az önce verilen tanımı bu noktada açabiliriz: Osmanlı-Türk toplumu, ilkel sermaye birikimini Cumhuriyet döneminde yapmıştır. Ancak, bu gerçek, imparatorluğun son yüzyılında ilkel sermaye birikimi olmadığı anlamına gelmez; çünkü olmuştur. Ne var ki, İmparatorluğun etnik yapısı ve son günlerinde kaybedilen topraklar, söz konusu birikimden Cumhuriyetin yararlanmasını olanaksız hale getirmiştir.

Temel Kriterler

Türkiye'de özellikle 1960 sonrasında aydınlar nezdinde ekonomiye ilginin artmasına paralel, ekonomik sistem tartışmaları gündeme geldi. Bu ise, iktisat politikaları ile sistemler arasındaki ayrımın gözden gözden kaçmasına yol açarak, önemlice bir kavram kargaşası yarattı. Başlangıçta, 1960'ların garip siyasi konjonktüründe her gece gelmesi beklenen "kurtarıcıya" yardım amacını taşıyan ajitasyonlar giderek yerleşti: enflasyonda, döviz kuru değişimlerinde, hatta elektrik kesintilerinde bir sistem sorunu görmek gelenek halini aldı. İktisat politikası tartışmalarındaki bu "fakirleşme", olsa olsa ekonominin sıhhatli analizlerini engelledi. Halbuki, sistem sorunu, dar anlamı ile iktisadi düzeyi çok aşan, siyasi, toplumsal ve insani boyutu yüksek bir çatışmayı, yani farklı *insanlık projelerini* yansıtır ve elektrik kesintilerinde taraf haline getirilip ucuzlatılmaması gerekir. Bu bakıma, iktisat politikalarının değerlerdirilmesinde sistem sorununa girmeksizin kullanılabilecek kriterleri kısaca gözden geçirmekte yarar var.

Geçen bölümdeki tanımdan hareketle söz konusu kriterlerin genel çerçevesini kolayca saptıyoruz: Sermaye birikiminin *hızı ve biçimi*. Somuta inince, bu sürecin iki ayrı cephesi önem kazanıyor. Birincisi, sanayileşme için gerekli kaynakların ekonominin başlangıçta (ve uzunsüre) tek üretken kesimi olan tarım kesiminden hangi araçlarla alındığı. Buna, tarım kesiminden *artık aktarma biçimi* diyebiliriz. Kullanılan iktisat politikası araçları çok farklı olabiliyor. Bu farklılık hem aktarılan artığın büyüklüğünü ve dolayısı ile sermaye birikiminin hızını belirliyor, hem de uzun dönemde değişik dinamik etkiler yaratarak ekonominin yapısal trendlerini etkiliyor. Tüm geçiş döneminin ve "ilkel sermaye biriminin" en önemli olayı budur.

İkincisi, sanayileşme sürecinin başında varolmayan yeni bir insan tipinin, *işçi sınıfının* yaratılması. Bağımsız köylülerin işçiye dönüşmesi kendiliğinden oluveren bir süreç değildir. Doğallıkla, tarımdan artık aktarma mekanizmaları aynı anda proleterleşme biçimini de sınırlıyorlar. Firma-içi disiplin ve etkinlikten siyasi

ittifaklara kadar çok yaygın bir alanda bu olayın dinamik etkileri kendilerini hissettirecektir.

İster son birkaç yüzyılın dünya tarihine, ister son 40-50 yılın başarılı sanayileşme örneklerine bakalım, çok belirgin bir ampirik gözlem yapabiliyoruz. Gerek artık aktarmada, gerek proterleşmede, ekonomik, hukuki, siyasi, vs. sistemden bağımsız bir tek etkin yöntem var: *İktisat-dışı zor (şiddet).* Başka bir deyişle, tarım kesiminin görünür bir şekilde ve devlet gücü ile ürünün bir bölümünden vazgeçmek zorunda kalması. Bazen (örneğin Sovyetler Birliği), yapay olarak fiyatı düşük tutulmuş zorunlu alımlar yöntemi kullanılıyor; bazen (örneğin Japonya), yüksek oranlı bir arazi vergisi tarh ediliyor. Böylece bir yandan köylülük mümkün tarımsal ürünün tümünü üretmeye zorlanırken, aynı anda maksimize edilmiş üretimin önemli bir bölümü sanayi kesiminin finansmanında kullanılmak üzere tarım kesiminden çekilip alınıyor. Doğallıkla, böylesine sert bir istismar süreci, tarım kesimini çok zor yaşam koşullarında tutacağından sürekli mülksüzleşerek kentlerde işçi olmaya razı kütleleri de oluşturuyor. Elde edilen yüksek birikim hızının kısa dönemde topluma yüklediği insani maliyetler tahmin edileceği gibi çok pahalı. İlkel birikimin bu aşamaları için Batılı yazarlar arasında *"iç kolonyalizm"* (Gouldner) ifadesi kullananlar bile var. Buna karşılık, hızlı sanayileşme geçiş döneminin kısalmasına olanak veriyor ve toplumu bir neslin yaşam süresi diyebileceğimiz 30-40 yılda nicel ve nitel olarak gelişmiş sanayi toplumları düzeyine çıkartıyor.

Dikkat edilirse, yukarıda çizilen senaryonun gerçekleşmesi için çok önemli iki iktisat-dışı koşul var: Siyasi iktidarın hızlı sanayileşme *iradesi* ve bu iradeyi uygulayacak *gücü* olmalı. Bunlardan biri ya da ikisi de olmadıkça, toplum hem düşük sermaye birikimine mahkum, hem de sanayileşmesini dışardan ya da etkin olmayan dolaylı mekanizmalaarla finanse etmek zorunda kalacağından sıhhatsiz bir gelişme çizgisi izleyecektir. Bu makalenin ana temalarından biri, Cumhuriyet dönemi siyasi iktidarlarının, ilk dönemde her iki koşuldan, son dönemde ise ikinci koşuldan yoksun olduklarıdır. Son 60 yılın iktisat ve iktisat politikası tarihinin aldığı smut biçimin niahi belirleyicisi bence bu siyasi gerçektir.

Giderek, Türkiye'de iktisat politikası tartışmalarında önemli yeri olan bir başka kavrama, *mülkiyet* sorununa kısaca değinmeliyiz. Sınai mülkiyetin özel şahıslara ya da devlete ait olması, çoğunlukla sanıldığının tersine, tek başına anlamlı bir kriter değildir. Örneğin, zorba bir diktatörlük rejiminde devlet mülkiyeti diktanın sürdürülmesinin temel araçlarından biri olabilir. Devletin niteliğine, özellikle de toplumun devleti denetlemesine olanak veren demokratik süreçlerin gücüne bağlı olarak, devlet mülkiyetinin anlamı da değişecektir. Aynı şekilde, yaygın özel mülkiyetle çok bozuk ya da epey düzgün gelir bölüşümlerine rastlanmaktadır. Bu bakıma, mülkiyet konusuna sihirli bir değer atfetmek yanlıştır; soruna tümüyle pragmatik açıdan bakmak çok daha sıhhatli sonuçlar verebilecektir.

Kuşbakışı İktisat tarihi

İktisat tarihçisi için 1923 sonrasının belirgin özelliklerinin saptanması nisbeten kolaydır. Bütün döneme damgasınnı vuran, devletin toplumu yukarıdan sanayileşmeye zorlama çabalarıdır. Farklı iç ve dış konjonktürlerin etkisi ile kullanılan araçlar arada sırada değişse de, bu özellik hiç değişmez: *devlet eli ile sanayileşme*. Dolayısı ile, gelişmiş (kapitalist) ülkelerde iktisat tarihçisi ekonomide olup bitenlerle ilgilenirken Türkiye'de devletin ekonomik kararları ile ilgilenmek zorundadır. Bu açıdan, ekonominin kendisi üstüne bir kaç temel gözlem yaparak yola çıkmak işimizi kolaylaştıracaktır.

1923-1983 arasındaki 60 yıllık süreye bir bütün olarak baktığımızda, Türkiye ekonomisinin statik yada durağan olmadığını görüyoruz. Yani, dönem boyunca, ekonomide sürekli *pozitif büyüme* vardır. Bence, söz konusu 60 yılda, Türkiye ekonomisini gelişmiş Batı ülkeleri ekonomilerinden ayıran nicel ve nitel farklar azalmıştır. Başka bir değişle, Batı ile karşılaştırma yaptığımız takdirde, ekonomide mutlak büyümeye paralel bir *nisbi* büyüme (gelişme) gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ancak, karşılaştırmayı Batı ülkeleri yerine Türkiye ile benzer konumda kabul edilebilecek diğer ülkelerle yaptığımız takdirde, biraz daha karamsar bir tablo ortaya çıkıyor. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kolonileri şeklinde nitelendirebileceğimiz komşu ve çevre ülkelerine kıyasla bir nisbi büyümeden bahsetmek zordur. Hatta, başta Yunanistan olmak üzere, bazılarına karşı bu dönemde Türkiye ekonomisinin bir nisbi gerilemesinden bahsetmek bile mümkündür. Bu koşullarda, benim yargım, Türkiye ekonomisinin büyüme-gelişme performansının *başarılı* olduğu, ama *çok* başarılı *olmadığıdır*.

Önce, başarıyı temin eden etkenlere bakalım. Bunlara, ekonominin *yapısal özellikleri* diyebiliriz. İktisat (ve iktisat politikası) tarihçileri tarafından ihmal edilen üç yapısal özelliği vurgulamak istiyorum.

Ekonomide doğal kaynak/nüfus oranı.

Savaşlar, iç ve dış göçler, vs. sonucu, 1923 yılı Türkiyesi ekilebilir toprağı bol, fakat bu toprağın üstünde çalışacak insanların kıt olduğu bir ekonomidir. Başta Çin, Japonya, Hindistan olmak üzere, Türkiye'yi diğer az gelişmiş ülkelerin adeta tümünden ayırdeden bir özellik budur. Dolayısı ile, 1950'ler sonlarına kadar, tarım kesiminde sürekli yeni toprakları (büyük ek yatırımlar gerektirmeden) devreye sokmak yani üretimi ortalama emek verimi düşmeden arttırmak mümkün olmuştur. Aynı mantığı diğer doğal kaynaklar (madenler, hidroenerji, balıkçılık gibi) için de yürütebiliriz. Kamuoyu, örtük biçimde de olsa, bu gerçeğin farkındadır ve eldeki kaynakları iyi kullanamadığımız şikayetleri yaygındır.

Tarım kesiminde mülkiyet dağılımı.

Türkiye kapitalistleşme sürecinin başında *toprak reformu* yapmadığı halde, etkin bir tarım kesimine sahiptir. Bu olgunun arkasında, kısmen Osmanlı döneminden devralınan toprak rejimi, kısmen de az önce değinilen toprağın nisbi bolluğu nedeniyle, *küçük üreticiliğin* yaygın olması yatmaktadır. Ekonominin

belkemiğini oluşturan Batı ve orta Anadolu'da bu olgu çok belirgindir. Ortalama köylü ailesi kendi toprağı üstünde ve ücretli emek kullanmaksızın üretimi gerçekleştirir. Tarım kesiminde feodal diyebileceğimiz bağımlılık ilişkilerinin kısıtlı kalması, özgür köylüler arasında tarımsal müteşebbislerin çıkmasını kolaylaştırdığından, tarım kesiminde kapitalistleşme ciddi engellerle karşılaşmamıştır. Bu ise, makinaların kullanılması gibi verim arttırıcı yeniliklerin tarım kesimine kolay girmelerini temin etmiştir. Dikkatli bir gözlemci, özellikle 1950 sonrası dönemde tutturulan yüksek büyüme hızlarında esas ağırlığın tarım kesiminin sürekli verim artışları olduğunu kolayca saptayabilir.

İmparatorluğun olumlu mirası.

Osmanlı devleti Cumhuriyete nisbeten gelişmiş bir *siyasi ve idari yapı* miras bırakmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bağımsızlıklarına kavuşabilen bugünün diğer az gelişmiş ülkelerine kıyasla, bir milli ekonominin (milli devletin) kurulabilmesinin önkoşulu olan bu niteliğin önemi çok açıktır. Hatta, söz konusu özelliğin bugün bile süregeldiğini, yani Türkiye'nin kendisi ile aynı iktisadi gelişme düzeyindeki ülkelerden daha gelişmiş bir üstyapı kurumlarına sahip olduğunu kolayca söyleyebiliriz. Örneğin siyasi demokrasi büyük kitlelerin özlem ve beklentilerinin siyasi arenaya çıkmasına olanak verdiğinden, büyümeyi hızlandırıcı *popülist* politikalara yol açmıştır.

Bunların karşısında başarıyı sınırlayan etkenler vardır.

İmparatorluğun olumsuz mirası.

İmparorluktaki *etnik* işbölümü 19.uncu yüzyılda iyice belirginlik kazanmıştı. 1914-23 arasında gerçekleşen büyük nüfus hareketleri, kurulan *milli devlete* tarım-dışı kesimde (küçük imalat, inşaat, ticaret ve diğer hizmetler gibi) olağanüstü azgelişmiş bir yapı bıraktı. Kapitalistleşme/sanayileşme sürecinde normal olarak en dinamik unsurları barındıracak bu faaliyetlerin yokluğu ve/veya etnik dağılımı, sermaye birikiminin hızlanmasını frenleyen önemli bir unsurdur. Kuruluşundan 1960'lara kadar, Cumhuriyet yönetimlerini meşgul eden "millileştirme" çabaları ya da İkinci Dünya Savaşı'nın Varlık Vergisi uygulaması söz konusu sorunun ticaret (özellikle dış ticaret) boyutuna işaret etmektedir.

İç mobilizasyon yokluğu.

Geçen bölümde kısaca değinildiği gibi, Cumhuriyet yönetimleri sanayileşme için büyük bir *iç mobilizasyon* hamlesini başlatmadılar. Aşarın kaldırılması ve yerine tarım kesiminden artığı alacak etkin bir vergileme sisteminin getirilmemesi, Türkiye'nin düşük bir iç tasarruf oranı tutturmasına yol açtı. Buna karşılık, başta Japonya ve Sovyetler Birliği olmak üzere, yüksek büyüme hızlarını gerçekleştiren ülkelerde rasladığımız türden bir tarım-sanayi çelişkisi de oluşmadı. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik nedeni ile devreye sokulan iktisat politikalarının (ya da benzerlerinin) sulh zamanında ekonomik büyüme amacıyla uygulanması halinde, kısa dönemdeki insani maliyetleri ne olursa olsun, ekonominin performansını uzun dönemde çok olumlu etkileyecek bir iç mobilizasyondan söz edebilirdik. Doğallıkla, iç kaynakların kısıtlı olması, özellikle

politik nedenlerin hükümetleri hızlı büyümeye zorladığı dönemlerde, gereğinin (ve dengeli bir büyüme stratejisinin ihtiyaçlarının) çok üstünde dış kaynak kullanılması sonucunu da doğurdu.

Kadroların yetersizliği

Nihayet, uygulanan iktisat politikaları hakkındaki genel yargımızı söylemeliyiz. Cumhuriyet hükümetlerinin en zayıf olduğu alan ekonomidir. Sürekli olayların gerisinde kalınmış, kısa dönemli bir optik içinde, zaman ve mekanda birbiri ile tutarlılığı şüpheli tedbirler getirilmiştir. Sonradan bakıldığında uygulanan iktisat politikalarına *"rasgele"* havasını veren budur. Üstelik, ekonominin sorumluluğunu taşıyan kadrolar, daima ekonomi-dışı amaç ve tahditlerinin ağır bastığı bir çerçeve üstünde karar oluşturmayı tercih etmişlerdir. Böylece, ekonominin kendi iç mantığının anlaşılması engellenmiştir. Sanıyorum ki, Türkiye ekonomisinin son 60 yıllık gelişmesinin onlar sayesinde değil, *onlara rağmen* gerçekleştiğini önermek pek de abartmalı olmayacaktır. Bir bütün olarak baktığımızda, Cumhuriyet dönemi yönetici kadrolarının Türkiye ekonomisinin başarısını sınırlayan esas etken olduğunu kolayca söyleyebiliriz.

Dönemleme Sorunu

60 yıllık bir tarih kesitini bir bütün olarak analiz etmeye çalışsak da, mutlaka kendi içinde daha homojen alt-dönemlere ayırmak gerekecektir. Türkiye'de, az çok yerleşmiş bir Cumhuriyet iktisat tarihi dönemleme mantığı vardır. Şöyleki :

1923 - 30 arası *Liberal Dönem,*
1930 - 40 arası *Devletçi Dönem,*
1940 - 50 arası *Savaş dönemi,*
1950 - 60 arası *Liberal Dönem,*
1960 sonrası *Planlı Ekonomi Dönemi*

şeklinde nitelendirilir.Daha literatüre geçmese de, 1980 sonrası için *Piyasa Ekonomisi Dönemi* denmesi ihtimali yüksektir.

Yukarıda özetlenen dönemleme mantığının yararları olduğu açıktır. Ancak, ayrıntılara inildikçe, önemli yetersizlikler göze göze çarpacaktır. Örneğin, para ve bütçe politikaları açısından bakarsak, söz konusu dönemleme anlamsızlaşmaktadır. 1923 -50 arasında bütçenin denkliğine ve enflasyon izin verilmemesine büyük özen gösterilmiştir. 1950'ler ve 1970'ler ise büyük bütçe açıkları ve hızlı enflasyon dönemleridir. Aynı tutarsızlığı dış ticaret politikasında, vb. görebiliriz. Bu durumda, daha gerçekçi bir dönemleme mantığı önermek istiyoruz.

Peşinen okuyucuyu bir konuda uyaralım: Alt dönemlerin varlığı, geçen bölümde kısaca özetlediğimiz gibi, ekonominin 1923'ten 1983'e bir sürekliliği (yani alt dönemleri aşan bir *yapısı*) olduğunu unutturmamalıdır. Doğru analizin özünde,

bütün tarihe genel olanla belirli kesitlere özel olanı iyi ayırdedebilmek yatar. Örneğin tekil iktisat politikaları için alt dönemler saptamak daha kolaydır. Özellikle birbirleri ile iç tutarlılığı şüpheli bir politikalar kümesi için alt-dönem arayışı ise zordur. Bu nedenle, Cumhuriyet iktisat tarihini, iktisat politikaları açısından *iki* alt-döneme böleceğiz. Bölünme noktası, dar ya da geniş anlamı ile iktisat düzeyi çok aşan büyük bir toplumsal olay, yani Türkiye'nin çok-partili parlamenter rejime geçişi olacak. İlginç olan bu dönemlemenin dış konjonktür açısından da çok anlamlı sonuçlar vermesidir.

1923 - 50 arasına Birinci Dönem ya da *Tek-Parti Dönemi* diyebiliriz. 1950 sonrasına İkinci Dönem ya da *Demokrasi Dönemidir*. İki dönem arasındaki çok temel bir fark vardır. İlkinde iktisat politikaları ile ilgili tercihler yapılırken göz önüne alınan esas unsur *devletin ihtiyaçlarıdır*; ikincisinde ise seçim olgusu, *toplumun taleplerinin* iktisat politikası kararlarına yansımasına yol açar. Örneğin ikinci dönem iktisat politikalarına açık ya da örtük biçimde damgasını vuran *popülist* boyuta birinci dönemde raslanmaz Bu noktada, pek çok azgelişmiş ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de aydınlar ve seçkinler arasında tartışılan önemli bir soruya değinmeliyiz. Demokrasi, geleneksel (yani kapitalistleşme/ sanayileşme sürecine *karşı*) sınıfların iktidarını pekiştirerek iktisadi büyümeyi yavaşlatıcı bir etki yapar mı? Türkiye'de aydınlar arasında uzun süre tersine bir kanı olmasına rağmen, demokrasinin iktisadi büyümeyi hızlandırıcı bir etki yaptığı çok açıktır. Daha önce iki kez belirttiğimiz gibi, bunu temin eden, demokrasi ile beraber zorunlu olarak gelen *popülist* akımlardır. Buradan hareketle bütün sanayileşen ülkeler için geçerli bir genel kural üretmek yanlış olabilir; ancak seçkinci radikal/jakoben rejimlerin ekonomik büyümeye olumlu etki yaptığını önerenlerin bile siyasi rejimi bir sanayileşme aracı gibi gören yaklaşımları sorgulamaları, yani ekonomiye etkisi ne olursa olsun demokrasiyi *vazgeçilmez bir amaç* şeklinde almaları çok yararlı olacaktır.

İki dönem arasındaki iktisat politikaları açısından en önemli kopuş, istikrar kavramıdır. 1923'ten 1950'ye kadar geçen 27 yılda, arada Dünya Savaşı'nın içerdiği seferberlik ve silahlanma, bir büyük Dünya Bunalımı, çeşitli isyanlar, vs. yaşanmasına rağmen, ekonomi, istikrarını korumuştur. Enflasyon yok denecek kadar azdır; ödemeler bilançosu genellikle dengededir, hatta sık sık fazla verir; bütçe açıkları çok istisna ve önemsizdir; iç tasarruf oranında dış borçlanmada ya da büyüme hızında büyük nisbi (dış dünyaya kıyasla) dalgalanmalar görülmez. Halbuki, 1950 sonrası Türkiye ekonomisi inanılmaz zigzaglarla gelişir; kısa süreli istikrar dönemlerini bunalımlar, çalkantılar izler. Ödemeler bilançosunun açık vermesi, bütçe açıkları, enflasyon, günlük yaşamın bir parçasıdır. Belirli aralıklarla ekonominin olağan işleyişinin neredeyse tümüyle durmasına yol açan tıkanıklıklar ortaya çıkar. Doğallıkla, siyasi rejim de 1923 - 50 arasından farklı olarak sürekli bir istikrarsızlık içindedir.

Olaya *dünya konjonktürü* açısından bakınca da, iki dönemi çok kesin çizgilerle ayırdetmeye olanak veren özellikler buluruz. Savaş süresinin müstesna

koşulları bir kenara atılırsa, birinci dönem boyunca dünya ticaretinde korumacılık eğilimlerinin çok ağır bastığını, 1930 Bunalımı ile beraber dünya ticaret hacminde ciddi daralmaların meydana geldiğini kolayca izleriz. Dönem, otarşi özlemlerine paralel, bizzat Batı'da demokrasiye inancın sırsıldığı, totaliter eğilimlerin güçlendiği (ve iktidara geldiği) bir dinamik süreç içinde Türkiye'nin sınırlarına kadar gelen bir Dünya Savaşı ile noktalanmıştır. 1950 sonrası dünya konjonktürü ise çok farklıdır. Birincisi, kapitalist dünya sistemi, 150-200 yıllık yakın tarihinin en uzun ve en güçlü genişleme dönemini *(boom)* yaşamıştır. Dünya ticareti olağanüstü bir süratle büyümüş, 1974 sonrasında kısmen de petrol fiyatlarındaki büyük artışın etkisi ile oluşan ciddi bir bunalıma rağmen korumacılık eğilimleri marjinal (ve sektörel) kalmıştır.

Türkiye ekonomisi açısından son derece önemli bir diğer gelişme, iki süper güç (ABD ve SSCB) arasındaki sert mücadelenin Türkiye'ye yepyeni bir jeopolitik değer atfetmesidir. NATO ittifakına üye olunması, askeri-stratejik mülahazalarla azımsanmayacak kaynakların müttefikler (özellikle ABD) tarafından Türkiye'ye aktarılmasına yol açmıştır. İkinci dönem boyunca ekonominin dış dünya ile ilişkilerinde (nitel olarak) belirleyici etki yapan bu olgu çok iyi anlaşılmalıdır.

Ekonomide Anahtar Olaylar

İktisat politikaları tarihi açısından az sayıda olayı yakından izlemek, dönemin anlaşılması için yeterli olacaktır. Ayrıntılı bir kronolojik tasvire gitmektense, analitik bir sunuşu kolaylaştıran bu yöntemi tercih ettik. Doğallıkla, iktisat politikalarını daha karmaşık bir matris üstünde tartışmak ayrıca gerekecektir.

İzmir İktisat Kongresi.

Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran Ankara yönetimi, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na zorladığı Sevr Antlaşması'nı yenilemek üzere Büyük Devletlerle Lozan'da müzakerelere oturdu. Aynı anda, içeride savaşların yakıntılarını telafi etmek için savaş sonrasında neler yapılabileceği gündeme geliyordu. İzmir İktisat Kongresi, her iki açıdan çok önemli bir olaydır. Birincisi dış dünyaya, özellikle İngiltere'ye yeni kurulacak düzenin liberal ilkelerden fazla uzaklaşmayan çağdaş bir ekonomi anlayışına sahip olduğunu duyurmak gerekiyordu. Bu şekilde, çok yanlı bir propoganda fırsatı iyi kullanılacaktı. Hem doğacak Türkiye devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farklılık vurgulanarak Hırıstiyan Batı'nın ana düşmanlık temalarından biri olan "barbarlık" suçlamasına karşı tedbir alınıyor, hemde 1917 sonrası Sovyetler Birliği'nde oluşan Bolşevik iktidarla hiçbir benzeşme söz konusu olmadığı hatırlatılıyordu. İkincisi, içeride yeni düzenin temel direği olacak kesimlere bir forum aracılığı ile seslerini duyurma imkanı verilmesi idi. Bu şekilde, İmparatorluktan Cumhuriyete giden yolda onların işbirliğini sağlayacak politikaları saptamak kolaylaşacaktı.

İzmir İktisat Kongresi her iki amaca ulaşmakta çok başarılı oldu. Batı'yı doğacak devletin "Batılı" olacağı ve kapitalist dünya sistemi içinde kalacağı yönünde ikna ederek Lozan Antlaşması'nın Ankara yönetiminin arzuladığı yönde seyretmesine katkıda bulundu. Cumhuriyet tarihinin bence en önemli iktisat politikası kararı olan "aşarın kaldırılması" da bu kongrede tarım kesimi temsilcilerinin zorlanması ile yönetimin gündemine geldi.

Aşarın Kaldırılması

Cumhuriyet rejiminin ilk icraatı, tarım kesiminde üretimden alınan bir doğrudan vergi olan "Aşar"ı kaldırmak ve yerine tarım kesimine yeni bir doğrudan vergi tarhetmemek oldu. Bu şekilde, genç Türkiye Cumhuriyeti, hızlı sanayileşmek için zorunlu olan iç kaynak seferberliğinin en etkin aracından kendisini mahrum etmeyi peşinen kabul ediyordu. 1924'ten 1984'e kadar geçen 60 yıl boyunca, hiç bir siyasi iktidar tarım kesimini doğrudan vergilendirmeye cesaret edemedi. 1950'li yılların sonunda İngiliz iktisatçısı Prof. N. Kaldor'un potansiyel ürün temelinde bir arazi vergisi önerisi önce Demokrat Parti, ardından Milli Birlik ve Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerince hasıraltı edildi.

İlk bakışta doğrudan ve dolaylı vergiler arasındaki farklara ve kamu maliyesine ait gibi duran bu konu çok iyi anlaşılmalıdır. Birincisi, sanayileşmenin ilk ve orta aşamalarında, vergileme sadece kamu maliyesini etkilemez; sanayi kesimini yaratacak olan "zorunlu tasarrufları" üretir. Yani, kaynak sorunu ya da artık transferinin temel aracı vergilemedir. İkincisi, tarım kesimini bir yandan üretimi maksimize etmeye zorlayıp diğer yandan da üretimin önemli bir bölümünün sanayi kurmak üzere tarım kesiminden alabilecek tek etkin ekonomik araç, potansiyel ya da fiili ürün üstünden alınan bir (doğrudan) arazi vergisidir. Dolaylı vergiler, hem ilk fonksiyonu gerçekleştiremezler; hem de fiyat ve kaynak dağılımı yapısını büyük ölçüde çarpıtarak uzun dönemde sanayileşmeyi engelleyebilecek olumsuz dinamik etkilere yol açarlar.

Nitekim, Türkiye'nin sanayileşme deneyimi söylenenleri doğrulamaktadır. Dönem boyunca iç tassarruf oranı (sermaye birikim hızı) sürekli çok düşük kalmış, yükseldiği dönemler ise kısa sürede ciddi bunalımlarla noktalanmıştır. 1970'lerde başlayıp bir türlü bitmeyen son bunalım ise, tarım kesiminde doğrudan vergilendirmeyi reddeden bir "sermaye birikimi modelinin" kesin iflasını kanıtlamaktadır.

Devletçilik

1923'ten 1930'a kadar geçen 7 yıl, liberal ilkelerin kendi haline bıraktığı bir tarım ekonomisinde sanayileşmenin gerçekleşemeyeceğini gösterdi. 1929 Büyük Ekonomik Bunalımı sınırlı da olsa etkilerini Türkiye'ye hissettirince, yönetimin acilen bir şeyler yapma arayışı güçlendi. Bu süreç, kaçınılmaz olarak, devletin ekonomide daha aktif yer aldığı bir ortama kapıyı açtı. Şüphesiz, bir yanda İtalya ve SSCB'de başarılı gibi duran "anti-liberal" ekonomi politikaları, öte yanda

1930'un siyasi liberalleşme deneyiminin sonuçsuz kalması ile tek-partili rejimin konsolidasyonu, devletin ekonomiye müdahale biçim ve yoğunluğunu etkiledi. CHP ve hükümet proğramlarına "devletçilik" ilkesinin girmesi, sanayileşmenin devlet eliyle yürütüleceğini tescil ediyordu.

Başlangıçta konulan amaçlar sınırlıdır. Devlet, özellikle kendi ihtiyaçlarını içeriden sağlayacak şekilde yeni sanayi tesislerinin kuruluşuna gider. Birinci Beş Yıllık Plan, devlet yatırımlarını sıraya sokan ve koordine eden mütevazi bir çalışmadır. Kaynak dağılım mekanizmalarına aynı dönemde getirilen tahditleri devletçilikle bağlantılı görmek yanlış olur. Bunlar Büyük Bunalım'ın olumsuz etkilerini gidermek üzere geliştirilmiş *ad hoc* tedbirlerdir. Yani, devletçilik uygulaması sanayi kesiminde önemli kamu işletmeleri yaratmıştır; fakat, 1930'lu yıllarda bir "komuta ekonomisi" eğilimi yoktur. Devletçiliğin esas uygulayıcısının özel mülkiyete ve piyasaya inanan güçlerin rejim hiyerarşisindeki temsilcisi Celal Bayar olması, 1930'lu yıllardaki anlamı ile devletçiliğin Türkiye Cumhuriyeti'nin İzmir İktisat Kongresi'nin yansıttığı temel doğrultusunu değiştirmeyi düşünmediğine işaret etmektedir.

Bir diğer önemli husus, devletçilik uygulaması süresine fiyat istikrarının iktisat politikalarında bir numaralı hedef niteliğini korumasıdır. 1930'lu yıllarda, Büyük Bunalım ve sanayileşme programına rağmen bütçe ve ödemeler bilançosunda denklik sağlanmış, yani genişleyici para ve maliye politikalarından kaçınılmıştır. Bu durumda, ciddi bir vergileme çabası da olmadığından, iç tasarruf oranı da 1920'li yıllardaki düzeyi civarında sabit kalmıştır.

Cumhuriyet iktisat tarihi ile ilgili çalışmalarda çok az değinilen bir başka boyut bizim için ilginçdir. Yeni kurulan sanayiye işçi bulmanın hiç de kolay olmadığını görüyoruz. Zonguldak kömür madenlerinin angarya uygulamaları muadili gibi uç haller ender olsa da, genellikle sanayi içşisi sağlamakta iktisadi müşevviklerinn (ücret) yetmediği, şu ya da şu biçimde iktisat-dışı zoru içeren yöntemler geliştirildiği izleniyor.

Devletçilik, tarım-dışı kesimde yaygın *devlet mülkiyeti ve devlet işletmeciliği* geleneğinin Türkiye ekonomisine yerleşmesini sağladı. Bürokratik Osmanlı devlet düzeni ile kolayca uzlaşabilecek bu mülkiyet biçiminin Türkiye'de doğurgan bir ortam bulduğu kolayca söylenebilir. Doğallıkla, büyük bir kamu kesimi, daha sonraları, komuta ekonomisine geçişi kolaylaştıran, hatta onu zorlayan etkenlerin de başında gelmektedir.

Demokrat Parti Liberalizmi

Geçen bölümde açıkladığımız gibi, 1945-50 arasında tek-parti rejiminin çözülmesi ve çok partili parlamenterler demokrasiye geçilmesi, iktisat politikaları büyük ölçüde etkiledi. 1950'den 1954-55'e kadar, seçimle iktidara gelen Demokrat Parti hükümetinin uyguladığı *liberal* politikaların dikkatli bir analizi bu bakımdan çok önemlidir. Ne yazık ki, bu dönemle ilgili çalışmalarda daha çok ithalat yasaklarının kaldırılması ve özel mülkiyet (yabancı sermaye dahil) yanlısı bir

tutum takınılması dönemin esas özellikleri olarak tanıtılır. Halbuki, aynı iktidar 1955 sonrasında hem serbest ithalattan hem de kamu girişimciliğini hor görmekten vazgeçmiştir. Bence, 1950'li yılların ilk yarısının Türkiye ekonomisinde bıraktığı büyük iz, *popülizm* sözcüğü ile özetlediğimiz *genişleyici para ve bütçe politikalarının* Cumhuriyet tarihinde ilk kez uygulamasından kaynaklanmaktadır. Yani, DP tek parti rejiminin adeta "demir kanunu" olan denk-bütçe denk-ödemeler bilançosu ilkelerinden vazgeçmiş ve Merkez Bankası'nın Banknot Matbaası'na başvurarak ekonomiyi yönetme devrini başlatmıştır.

İlk yıllarda, inanılmaz başarılar elde ettiler. Düşük tarım fiyatları nedeniyle müşevvik yetersizliğinden kullanılmayan tarımsal kaynakların varlığı, genişleyici politikaların hızla üretimi artırması sonucunu doğurdu. Ekonomideki hızlı üretim artışı, dış konjonktürün sağladığı olumlu dış ticaret hadleri ile birleşince, ekonomi gerçek bir *boom* yaşadı. Ancak, her yerde ve herzaman olduğu gibi, popülist politikaların sınırları 1953 sonlarında belirince, liberal (?) DP'nin ne kadar büyük bir açmaz içinde olduğu da ortaya çıktı.

Popülizmin gerektirdiği yüksek yatırım düzeyleri, ancak uzun sürmüş bir talep yetersizliği döneminde biriken kapasite fazlası durumunda genişleyici para politikaları (bütçe açıkları) aracılığı ile finanse edilebilir. Uzun dönemde, yüksek yatırım düzeylerinin *mutlaka* sağlıklı reel kaynaklardan (iç tasarruflardan) yapılması zorunludur. Piyasa mekanizması içinde kalınca, tek alternatif tarım kesiminde doğrudan vergileme idi. DP bunu yapamayınca piyasa mekanizmasından vazgeçerek 1955 sonrası Türkiye ekonomisinin "sermaye birikimi modelini" devreye soktu.

1950'li yılların ilk yarısında uygulanan liberal politikalar, görüldüğü gibi, pek çok bakıma öğreticidir. Kaynak yaratma mekanizmaları ile kaynak dağılım mekanizmaları arasındaki zorunlu tutarlılığın kavranması ve bunların kısa ve uzun dönemde çok farklı olabilen sonuçlarının gerçekçi bir çerçevede analizi, iktisat politikalarının etrafındaki efsane sisini kaldırarak hem geçmişe ışık tutacak, hem de bugün sürdürülen tartışmaların önemli bir bölümünün anlamsızlığını gösterecektir.

1958 Bunalımı

Bütçe açıkları ve banknot matbaası ile canlanan ekonomide sabit döviz kurunda ısrar edilmesi ödemeler bilançosu açığını hızla büyüttü. Ekonomiyi yönetenlerin bilgisizliği, popülizmin devalüasyon korkusu ile birleşince, önce ithalattan başlayan bir "komuta ekonomisi" süratle yerleşti. İktidarın yatırımları (o devrin moda deyişi ile "kalkınma hızını") düşürmeyi reddetmesi sonucu, büyük bir nominal talep-fazlası oluştu. Dolayısı ile, karaborsa, çift-fiyat, kaçakçılık mekanizmaları gelişti. En temel mallar dışında ithalat tamamen durma noktasına geldi. Enflasyon hızla iç tasarrufları da düşürmeye başladı.

İlginç olan ekonomideki bunalımın özel sektörün şaşırtıcı bir gelişmesi ile sonuçlanması idi. İthalat imkansızlığının yarattığı büyük rantlar, Türkiye'de aniden

imalat sanayine büyük karların akmasını sağladı. Bunlardan yararlanmak isteyen müteşebbüsler her çeşit sanayi ürününü içeride üretmek üzere faaliyete geçtiler. DP, bilmeden de olsa, tarımı vergilemeksizin hızlı sanayileşmenin yolunu bulmuştu: *Sınırsız korumacılık rantları.*

Efektif talebin canlı tutulduğu bir ortamda aşırı-değerli döviz kurları ile bütünleşmiş (ve bütünleşmek zorundaki) ithalat yasakları sistemi, fiillen ihracatçı kesime (tarım) bir tür dolaylı vergi koyan bir mekanizmaya tekabül eder. Bu koşullarda ithalatı yasaklanan her malın üretimi çok karlı hale gelir ve ekonomide yüksek koruma karları ile beslenen yüksek bir yatırım düzeyi oluşur. Ne var ki, bu sistemin önemli bir sorunu vardır: Sanayi ürünlerinde kesinlikle, tarım ürünlerinde ise kısmen ihracat engellenmiş olur. Ekonomi küçük ve ihtiyaçları sınırlı olduğu sürece, geleneksel ihracat malları ödemeler bilançosunda bir bunalım oluşmadan ithalatı finanse edebilirler. Gene de, kural, önemli miktarda dış kaynak kullanılma zorunluluğunun belirmesidir.

DP'nin farkına varmadan keşfettiği bu "sermaye birikimi modeli" 1960 sonrasında "ithal ikameci sanayileşme" adı verilerek resmi bir görüntü kazandı. Ancak, kuruluşundaki keyfi boyut sonuna kadar sürdü. Şemsiye ithal yasakları uygulaması ithal ikamesinin rasyonel ve selektif bir temele oturtulmasına izin vermedi. Onun yerine "rasgele ithal ikamesi" yapıldı.

"Komuta ekonomisi" ve popülizm, piyasa ekonomisine inanan liberal dış dünyanın DP iktidarına güvenini büyük ölçüde sarstı. 1958 yılında IMF heyetleri trafiğinde artış DP iktidarının bir istikrar paketini kabul ettmesi ile sonuçlandı. Ancak, istikrar önlemleri sadece toplam talebin dizgilenmesine yaradı; komuta ekonomisi IMF'e rağmen yaşamını sürdürecek gücü buldu. Az önce belirtildiği gibi "sermaye birikimi modelinin" esas unsuru o idi.

Planlama

Popülizmin çıkarsaması piyasa ekonomisinden vazgeçmek olunca ve bu gerçek liberal dış dünya tarafından kabul edilince, ekonomiye yoğun mücadelede bulunan bir devletin faaliyetlerini koordine etmek (ve yönetimin keyfi davranışlarını sınırlayabilmek) umudu ile *planlama* kavramı gündeme geldi. 1960 Anayasası'nı yapan güçler, planlamada sıradan bir kaynak dağılımı aracının çok ötesinde nitelikler gördüler. 1950'lerde enflasyonun bürokrat kesimde yarattığı reel gelir düşüşüne karşı tepki, planlamayı genişleyici (enflasyonist) politikalara (bütçe açıklarına) bir çözüm gibi gösterdi. Devlet Planlama Teşkilatı'nı kuran genç ve yetenekli kadro, ekonominin yönetiminin siyasi iktidarlardan alınıp teknokratlara bırakılması özlemlerini canlandırdı. Hatta, planlama ile Türkiye'nin sosyalizme geçişte bir adım attığını düşünenler bile oldu.

Aslında, planlama aracılığı ile devlet yatırımlarındaki israfın ve hataların bir miktar önlendiği ve geneldeki "rasgele sanayileşme" havası sürse bile, kaynak dağılımında (özellikle yatırımlarda) bir rasyonelleşme sağlandığı açıktır. İktisat politikası sorumlularının aldıkları kararların sıhhati açısından çok önemli olan girdi-

çıktı tabloları ve benzeri ampirik çalışmalar ilk kez DPT tarafından gerçekleştirildi. Giderek, orta ve büyük özel kesim yatırımlarının da DPT'ten "teşvik belgesi" almak zorunda bırakılması, planlamayı özel kesim için yol göstericinin ötesinde bir fonksiyona kavuşturdu. Ancak, planlamayı kuranların planlamadan esas beklentileri gerçekleşmedi.

1960'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin nisbeten (daha öncesine ve sonrasına kıyasla) istikrarlı bir büyüme hızı tutturmasında planlamanın katkısı sınırlıdır. İki etken göze çarpıyor. Birincisi, dönemin özgül (radikal) siyasi konjonktürü, 1965 sonrası AP iktidarına aşırı genişleyici politikaları uygulama olanağı tanımıyordu. Yani, 1960 darbesi, beraberinde getirdiği jakoben tehdit ile, popülist politikaları sınırlayıcı bir etki yaptı. Bütçe disiplini ve fiyat istikrarı ekonominin düzgün büyümesini sağlayan çok önemli iki unsur oldu. İkincisi, içeride üretmekte zorluk çektiği kaynakları iktidarın ülke dışında bulabilmesidir. Bu dönemde Batı'dan gelen düzenli krediler yanında, SSCB ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine de önemli miktarda borçlanma görüyoruz.

Planlama ile beraber ve dönemin çelişkilerine işaret eden iki kurum daha var: AET ve Sendikacılık. Piyasa mekanizmasını reddeden, gümrük duvarları ile korumayı bile yetersiz gören bir ekonomik anlayışın Türkiye'nin AET üyesi olmasını sağlayacak bir anlaşmayı imzalaması çok ilginçtir. Üstelik, anlaşmadan bu yana geçen 20 yıl boyunca uygulanan tüm iktisat politikaları Türkiye'nin AET'ye üyeliğini imkansız kılacak nitelikte olmuştur. Bence siyasi mülahazaların ağırlık kazandığı bu tercih (örneğin Yunanistan'ın benzer bir anlaşma imzalaması), Türkiye'de iktisat politikalarının nasıl gerçek dışı bir çerçevede kararlaştırıldığını göstermektedir. Aynı şekilde, tek-parti döneminden 1960'lara kadar yasak olan grev hakkı (ve demokratik anlamda sendikacılık), aniden, komuta ekonomisi eğilimlerinin en güçla olduğu günlerde serbest bırakıldı. Böylece Türkiye piyasa mekanizması olmaksızın özgür sendikacılığa izin veren garip bir ekonomiye dönüştü. Uzun dönemde piyasa ve özgür sendikacılık arasındaki zorunlu bağlantı ise herkezin gözünden kaçtı. İşçilerin genelde, ama özellikle büyük sanayide çalışan kesimin ithalat yasaklarının yarattığı sınırsız rantlardan kısmen pay almalarını sağlayan bir süreç bu yoldan devreye girdi. Sendikal hareket, iç piyasa için üretilen tüketim mallarının talebini de oluşturarak dışa kapalı-içe yönelik sanayileşmenin bir süre çok başarılı durmasını temin eden faktörlerden biri oldu.

1970 Operasyonu

Cumhuriyet iktisat politikaları içinde özel bir yeri olan tek kararlar kümesi, 1969 seçimlerinden sonra Demirel iktidarı tarafından devreye sokulan ekonomik programdır. 1965'ten, 1969'a kadar yönetimde geçen sürede ekonominin temel iki sorununu iyi teşhis eden iktidar, seçimlerdeki başarısına da güvenerek, dış açığı azaltıcı ve iç kaynakları arttırıcı bir dizi tedbir getirdi. Ünlü "finansman kanunları", Türkiye'de özellikle orta-yüksek gelir kategorilerine yönelik neredeyse tek ciddi vergileme çabasıdır. Hemen ardından, Türkiye'yi sanayi ürünleri ihracatçısı

yapabilecek bir döviz kuru ayarlaması gerçekleştirdi. İlginç olan, hükümetin, devalüasyonu toplam talebi kısmmak amacı ile kullanmayı reddetmesi idi. Döviz kurundaki değişmenin sadece nisbi fiyet etkisinden yararlanıldı; efektif talebi düşürmesine izin verilmedi. Böylece, önemli teşviklerden yararlanan sanayi kesimi, bir yandan ürün ihracatını arttırır ve pazar ve mal bazında çeşitlenirken, içeride ekonomi canlılığını sürdürdü. İstikrar ve ekonomiyi yeniden-yapılaştırma amacının ille büyümeden fedakarlık gerektirmediğinin, hatta tersine, yüksek bir yatırım düzeyi ve beraberinde gelen hızlı büyüme tarafından destekleneceğinin dönem içindeki tek başarılı örneğini Türkiye bu şekillde yaşadı.

Devalüasyonla birlikte işçi dövizlerinde gerçekleşen patlamanın da etkisi ile, 1970'li yıllara Türkiye'nin çok parlak bir gelecek ile girdiğini söyleyebiliriz. Ne var ki, hemen ardından gelen 12 Mart dönemi hükümetleri, 1970'in eğilimlerini süratle tersyüz ettiler. 1971-74 arasında dünye konjonktürünün dış ticaret hadlerinde Türkiye lehine yarattığı olumlu durum da değerlendirilemedi. Normal olarak, bu dönemin ekonomiyi dışa açmak ve 1955-70 arasındaki "rasgele" ithal ikamesinin yol açtığı dengesizlikleri düzeltmek için kullanılması gerekirdi. Bir yandan işçi dövizleri ve olumlu dış konjonktür, döğer yandan çarpıklıkların cesametinin nisbeten denetlenebilir çapta olması, Türkiye açısından büyük bir *fırsat* yaratmıştı. Yeniden-yapılanma ve dışa açılma büyüme hızını düşürmeden, hatta yükselterrek sağlanabilir ve ekonomi *akılcı* bir ithal ikamesi stratejisi izleyecek yapıya kavuşabilirdi. 1972 ve sonrasında bunun tam tersi bir yaklaşım iktisat politikalarına hakim oldu. 1972 yılından itibaren TL süratle (genellikle *de facto*, iki kez *de jure*) revalüe edildi; ithal yasakları genişletildi; iç talep pompalandı; Demokrat Parti'nin şaşalı dönemini aratmmayacak bir programsızlıkla devasa yatırım projeleri devreye sokuldu. 1974 yılında petrol fiyatlarındaki ani patlamayı Türkiye ekonomisini yönetenler görmemezlikten görebildiler ve uzun süre döviz karşılığı ithal edilen petrolün tüketimi sübvansiyonlarla teşvik edildi. Böylece, 1971 sonrasında üstüste yapılan inanılmaz iktisat politikası hataları ekonominin tüm manevra alanını yokederek tarihin en büyük (ve en uzun süren) bunalımı ile noktalandı.

1970 operasyonunun başarısı ve bilahare tersyüz edilmesi sonucunda Türkiye'nin kaçırdığı *tarihi fırsat*, dar anlamı ile ekonominin boyutlarını aşan, Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarından biridir. Doğru anlaşılması ve ayrıntılı analizi, dünün açıklaması kadar yarının dinamiklerinin gerçekçi bir şekilde saptanmasında çok yararlı olacaktır.

DÇM'ler

Petrol fiyatlarındaki ani yükseliş, petrol ihraç eden ülkelerde kısa dönemde ciddi ödemeler bilançosu fazlaları oluşturdu. Aynı sürede, içinde Türkiye'nin de bulunduğu bir dizi (çoğu azgelişmiş) ülke, yeni fiyat yapısına adapte olmamakta direnerek büyük ödemeler bilançosu açıkları veriyordu. Dünya banka sistemi, bu

açığı hızla doldurdu. Olay, Türkiye ekonomisine, *Dövize Çevrilebilir Mevduat* (DÇM) adını alarak yansıdı.

İç tasarrufları hızlı sanayileşme için gerekli düzeye çıkartacak seferberliğin bir türlü yapılamaması, daha önce belirttiğimiz gibi, Cumhuriyet hükümetlerini taasarruf açığını dış kaynak kullanarak kapatma arayışına itmişti. Ancak, 1970'ler ortasına kadar, bence Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Düyun-u Ummumiye hala hafızalardan silinmediğinden, genelllikle muhafazakar davranılmıştır. Şu anlamda ki, borçlanmada vadeli ve çoğu devletten (ya da yarı-kamu kuruluşlarından) devlete krediler hep tercih edilmiş, para piyasalarına ve özel bankalara pek iltifat edilmemiştir. İşte, DÇM'ler bu geleneği bozdu ve Türkiye'nin uluslararası özel bankalara kısa vadeli (büyük bölümü 1 yıl ya da daha az) borçlarında patlamaya yol açtı.

Ekonominin hiç bir şekilde geri ödemesi mümkün olmayan kısa vadeli yüksek faizli dış borçlanmaya gitmesi ve bunlarla içeride yapay bir talep patlamasının (*boom*) sürdürülmesi, uzun dönemde telafi edilmesi imkansız hasarlar yaratır. Birincisi, eninde sonunda net borçlanma olanaksız hale gelir ve borç geri ödemelerinde aksaklıklar belirir. Bu durumda borç verenlerin bunalım ve *moratoryum* korkuları artacağından, geri ödeme talepleri yükselir ve erteleme çabaları sonuçsuz kalır. Bu şekilde bunalım başlar ve *moratoryum* ile noktalanır. Üstelik, ekonominin dış borç yükünün zaten yüksek olması, bunalımı dış borç kullanan bir *bunalım yönetimi* (crisis management) aracılığı ile aşma alternatifini de kapatmıştır. Daha önce yapay olarak şişirilen (iç) efektif talebi, bu kez yapay olarak (dış dengeyi *derhal* sağlayacak şekilde) düşürmek gerekir. Yani, büyümenin yerini *durgunluğun*, hatta *eksi büyümenin* (küçülmenin) aldığı bir istikrar dönemi gündeme gelir. Bu duruma düşen ülkelerin son başvuru kapısı olan *Uluslararası Para Fonu*'nun standart reçetelerine uyması nedeniyle IMF programı diye bilinen bu ekonomik programın Türkiye'de (diğer tüm ülkelerde olduğu gibi) siyasi iktidarlar tarafından çok sevilmediğini tahmin etmek güç değildir.

Türkiye, 1977 sonunda DÇM sürecinin mantıki sonuçlarına gelmişti. İlginç olan, 1978'de kurulan CHP ağırlıklı hükümetin, durumun vehametini kavramamış olması idi. Şöyle ki, hükümet, Batı'daki prestijinin dış borçlanmaya dayanan bir *bunalım yönetimi* için gerekli dış kaynakları seferber edeceğini zannediyordu. Bu nedenle, büyüme hızını düşürmeyen, hatta biraz yükselten bir plan çerçevesinde müttefik Batı ülkelerinden uzun vadeli kamu kredileri talep edildi. İçeride efektif talebi düşürecek yöntemlerin kullanılması ise reddedildi. Söz konusu dış kaynaklar gelmeyince, bunalım kısa sürede tırmandı ve ekonominin tümüyle felç olması ile sonuçlandı.

Görüldüğü gibi, DÇM'ler sadece bir bunalıma yol açmakla kalmadılar; bunalımın uzun süreli (kalıcı) ve çok yüksek maliyetli olmasında temel etken oldular. Siyasi iktidarların kısa dönemli (siyasi) hesap ve çıkarlarının uzun

dönemde bir topluma yükleyebileceği büyük faturaların öğrenilmesinde DÇM olayı bence iyi bir derstir.

24 Ocak Kararları

Söylenenlerden, 1980 yılı başında Türkiye'nin artık hiç manevra alanı kalmadığı anlaşılıyor. İçeride efektif talebi büyük ölçüde düşürecek bir istikrar programı IMF denetiminde 24 Ocak 1980'de devreye girdi. Bunalımın iyice derinleşmiş olması IMF'nin elindeki kozları arttırdığından, Türkiye'ye daha sıkı şartlar empoze edilmesi ve makro dengelerle sınırlı kalınmayıp mikro düzeyde müdahaleler yapılması mümkün oldu. Ufak tefek aksamalar da olsa, 24 Ocak Kararları'nı getiren ekibin uzun bir süre (normal olarak 1989'a kadar) iktisat politikası sorumluluğunu üstlenmesi, istikrar paketinin sürekli bir politika görüntüsü kazanmasına yardımcı oldu.

24 Ocak ve sonrası için iki ayrı düzeyde analiz yapmak gerekiyor. Bunlardan birincisi *makro politikalar* (bunalım yönetimi); ikincisi ise yapısal değişim (piyasa ekonomisine geçiş). 1980 sonrası tartışmalarda bu iki boyutun sık sık birbirine karıştırıldığını izliyoruz. Bunda uygulayıcıları kadar muhaliflerinin de büyük katkısı var.

Makro politikalar düzeyinde bakınca, bir istikrar programı olarak 24 Ocak Kararları'nın kendi referans koordinatları içinde *başarılı* olduğunu söyleyebiliriz. IMF reçetelerinin ana iki hedefi *ödemeler bilançosu dengesi* ve *enflasyonun* denetimidir. Döviz kuru ve kamu kesimi finansman açığı (ya da para arzı) bu hedeflere ulaşmakta kullanılan esas araçlardır. Dikkat edilirse, her iki araç, efektif talebi *düşürücü* etki yaparlar. Türkiye, 24 Ocak sonrasında sürekli devalüasyonlarla ihracatı teşvik etmiş ve ödemeler bilançosunu nisbeten kısa sürede dengeli sayılabilecek bir noktaya getirmiştir. Enflasyon konusu daha tartışmalıdır. Gene de, hiç olmaazsa talep enflasyonunun durduğu, fiyat artış hızında ise önemli bir düşüş sağlandığı görülmektedir.

Ancak, başarının bir de maliyeti vardır: İstikrar paketi, yatırımların büyük ölçüde durması, yani *büyümeden vazgeçmek* pahasına uygulanmaktadır. Bu somut olgu, pakete yönelen eleştirilerin odak noktasını oluşturuyor. Şöyle ki, kişi başına milli gelir artış hızının sıfıra, hatta negatife inmesi söz konusu kazanımların kalıcı olamayacağı, yani bir süre sonra ihracat artışları duraklarken kamu kesimi finansman açığının denetimden çıkacağı şüphesi iktisatçılar arasında çok yaygındır. Genellikle, azgelişmiş ülkelerde uygulanan IMF-tipi istikrar programlarının bu tür bir sona gittiği ampirik olarak da gözlemlenebiliyor.

Bu da bizi yapısal dönüşüm sorununa getiriyor. 24 Ocak 1980'den 6 Kasım seçimlerine geçen sürede, ekonominin işleyişinde yapısal bir farklılık yarattığı iddia edilebilecek tek karar, sınai ürün fiyatlarının önemli bir bölümünün kamu denetimi dışına alınması, serbest bırakılmasıdır. Ne var ki, ana fiyatlar (döviz kuru, faiz haddi ve ücretler) gene Ankara'da kamu otoritesi tarafından tesbit edilmektedir. Ayrıca ithalat yasakları, Türk Parasını Koruma Kanunu, Yatırım

teşvikleri vb. gibi Türkiye ekonomisinin nitel yapısını oluşturan esas çerçeve süregelmektedir. 6 Kasım seçimleri sonrasında, bunlardan bazılarında (örneğin ithal yasakları) yumuşatıcı tedbirler görülmekle beraber kısa dönemde önemli sayılabilecek nitel bir değişme (ne fiilen ne de eğilim olarak) yoktur.

Önce istikrar paketinin, sonra da o paket temelinde inşa edilmiş bir politika kümesinin, yapısal dönüşüm şeklinde adlandırabileceğimiz köklü değişmeleri gerçekleştirememesini en iyi ekonominin nicel cephesinde, yani üretim kapasitelerinin dağılımında izleyebiliriz. Türkiye ekonomisi, 4-5 yıllık bir "yapısal dönüşüm" (?) edebiyatından sonra, nicel olarak 1980 Ocağı'ndan farksızdır: Çelik, rafineri, otomotiv, inşaat vb. tüm sanayilerde kapasite aynı kalmıştır. Ciddi bir yapısal dönüşüm süreci, bunlardan bazılarının hızla genişleyerek uluslararası rekabet koşulları ile tutarlı düzeylere çıkmasını, diğerlerinin ise daralma hatta yok olma yolunda gitmelerini gerektirirdi. İktisatçıların *yeniden-yapılanma* (restructuration) dedikleri bu hayati değişimin başladığına dair en küçük bir işarete bile raslamıyoruz. Sorunun kökeni gene büyümedir: Yapısal dönüşüm ancak *hızlı büyüme* sürecinde gerçekleştirilebilir. Makro politikaların (istikrar programının) düşük yatırım düzeyleri hedefi, bu yoldan yapısal dönüşümü *engelleyen* ana etken olarak gözükmektedir.

24 Ocak sonrasının ilginç gelişmelerinden biri, 1982 yazında patlak verenn "Bankerler" olayını bahane ederek ekonomiye hakim çıkar çevrelerinin iktisat politikası sorumlusunu değiştirerek bir eskiye geri dönüş denemeleridir. Bu olay pek çok açıdan öğreticidir. Birincisi, büyük sermayenin, özellikle dev holding/tekellerin, gerek istikrar programından gerek önerilen piyasa eğilimlerinden hiç memnun kalmadıklarını, yani eski usul *popülist komuta ekonomisini* kendi çıkarları açısından daha yararlı gördüklerini bir kez daha kanıtlamaktadır. İkincisi, Adnan Başer Kafaoğlu yönetiminin bir buçuk yıllık serüveni, eskiye dönüşün imkansızlığını azçok herkezin anlayabileceği şekilde gözler önüne sermiştir. Turgut Özal ve ekibinin kamuoyu nezdinde adeta "alternatifsiz" kaalmasını temin eden faktörlerden birisi de budur.

24 Ocak ve sonrası, 1950 ortalarından 1970 ortalarına kadar 20 yıl nisbeten başarı ile uygulanan bir *sermaye birikimi modelinin* kesin iflasının tescil edilmesidir. 1980'li yıllar, bu özgül anlama bir alt-geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Eski birikim modeli, şimdilik yerine yenisi konulmadan terkedilmiştir. Dolayısı ile, dönem, büyümenin sıfır ya da çok düşük olacağı, iktisat politikasında ağırlığı bir türlü gerçekleştirilemiyen (ve *yeni* bir sermaye birikimi modeli oturtulmadığı sürece gerçekleştirilemeyecek) bir istikrarın arayışı içinde geçecektir.

Sonuç

1980'li yıllar, Türkiye toplumu için önemli bir kavşağa işaret etmektedir. Osmanlı-Türk toplumunun 19. yüzyılda başlayan

çağdaşlaşma/sanayileşme/kapita-listleşme süreci son aşamasına gelmiş gibi duruyor. Bence, tarihin olağan seyri, önümüzdeki 5-10 yıl içinde, siyasi, ideolojik ve iktisadi düzeylerde iki yüzyılın birikimlerinin büyük bir nitel sıçrama ile sonuçlanmasını gerektiriyor. Doğallıkla, bu sıçramayı "demir kanunlarla" dolu bir determinizm "kendiliğinden" getirmeyecek; köylüsü, işçisi, memuru, esnafı, sanayicisi, Türkiye insanlarının aktif bir şekilde katıldıkları ve mücadele ettikleri bir açık ortamın ürünü olacak, ya da olmayacak. Sonuçtan hepimiz sorumluyuz. Geçmişi iyi anlamak, geçmişte olup bitenlere doğru teşhisler koymak, bugünün duygusallıklarını geçmişe uzatmamak, velhasıl kendi önyargılarımızı sürekli sorgulamak, söz konusu sorumluluğun bilinçle kullanılmasını sağlayabilir. Ekonomik konularda, özellikle iktisat politikası tartışmalarında *akılcılığın* galip gelmesi bence işimizi kolaylaştıracaktır.